

श्री साई लोका

या अंकांत—

- १ श्रीरामनामाचा महिमा
- २ पत्रव्यवहार—माझी एक नस्त्र वितंती
- ३ साक्षात्कार
- ४ श्रीसाईवावासंवंधी माझे कांही विवार
- ५ समाधीनंतरही भक्तांना दर्शन
- ६ संत नामदेवांची पंजावांतील स्मृति-मंदिरे
- ७ कर्मयोग
- ८ भावार्थ रामायणांतील एक भावपूर्ण सौहळा
- ९ 'संत वाणीतून रामचरित्र'
- १० उमा मज राम दिसे स्वप्रांत
- ११ अश्रुंचीं झालीं फुलें
- १२ आमचे गुरुदेव
- १३ सिद्ध पुरुष संगित साधकास भेटतो
- १४ ईश्वरी साक्षित्वाच्या खुणा
- १५ एका भक्ताच्या आठवणी
- १६ थोडक्यांत रामायण व स्मरण
- १७ शिरडीवृत्त

श्री साई वा कसु धा

आपल्याकडून सज्जनांचा व संतांचा सहवास सतत घडावा, त्याबद्दल आत्यंतिक जिव्हाळा वाटावा. मग भगवंत तुमचा पाठिराखा होऊन तुमच्या साऱ्या इच्छा पूर्ण करील. नेहमी सत्कृत्ये हातून घडावीं संतकथा ऐकण्याची आवड असावी, एवढेच नव्हे तर तीं ऐकत जावीं. व संतसेवा हातून घडावी.

—श्रीसाईसच्चरित

श्रीसाईलीला

[शिरडी संस्थानचे अधिकृत मासिक.]

वर्ष ४९ वें]

मे १९७०

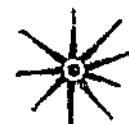
[अंक २ रा

: संपादक :

श्री. द. दि. पाटणकर

वार्षिक वर्गणी रु. ५ (ट. ख. सह)

टे. नं. ४४३३६१

: कार्यालय :

साईनिकेतन, डॉ. अंबेडकर रोड, खोदादाद सर्कल जवळ,
म्हॉट नं. ८०४ बी, दादर, मुंबई १४

✽ सं पाद की य ✽

प्रिय वाचक--

श्रीरामजन्माचा सोहळा तिथीप्रमाणे मागे पडला असला तरी पुण्यपावन रामनामाचा सोहळा हिंदवासीयांच्या अंतःकरणांत अखंड व अहोरात्र चालूच असतो. श्रीराम-चिंतन हैं सर्व परीने व सर्वकाळी इष्टफलदायक व स्फूर्तिदायक होऊन रहाणारे असल्यासुळे त्या चिंतनाला मुहूर्त, तिथी, वार कांही लागत नाही. गेल्या हजारो वर्षांपासून रामनाम अखिल जनांचे प्रत्येक बाबतींत मार्गदर्शन करीत आले आहे व पुढेही कर्तव्यदक्ष पुत्र, प्रेमळ बंधू, आदर्श राजा, आदर्श पती व दीनांचा केवारी या नात्यानें रामस्मरण चिरस्मरणीय होऊन राहील.

रामनाम हैं जन्मल्यापासून आमची सोबत करीत आले आहे. रामनाम हैं जसें सर्व पापांपासून आमचे संरक्षण करणारे आहे तसेंच संकटप्रसंगी आम्हांला जस्तर असलेला आधार देणारे आहे.

भगवंताने अनेक अवतार धारण केले, परंतु रामावताराचें महत्व कांही आगळेच आहे, श्रीसाईबाबानी हे जाणून शिरडीत श्रीरामजन्मोत्सव साजार करण्याची प्रेरणा दिली व आपल्या हयातीत आपल्या दृष्टीसमोर या महोत्सवाची मुहूर्तमेढ रोविली, यांतील इंगित आपण सर्वांनी ओळखले पाहिजे.

पुत्र, पति, बंधू, राजा वगैरे अनेक नात्यांनी श्रीरामचंद्राचा उच्च आदर्श आपणा सर्वपुढे रहावा, श्रीरामचंद्राप्रमाणे आम्ही कर्तव्यकठोर, शूर, दीनदयालू परोपकारी बनून जन्मा आलियाचे सार्थक कसून घेण्याचा कित्ता आमच्यापुढे सतत रहावा, हाच या उत्सवामागील सद्भेद आहे व तो आपण ओळखून त्याप्रमाणे वागण्यास बद्धपरिकर झालें पाहिजे.

श्रीरामचंद्राचे आदर्श जीवन आम्हाला काय शिकवितें? आम्ही सत्याच्या मार्गापासून कोण याही परिस्थितीत तीळमात्र ढळतां कामा नये, पिता असो, पत्नी असो वा बंधू असो. आम्हीं प्रत्येकाच्या बाबतीत कर्तव्य कठोरतेने वागलें पाहिजे. जे शरण येतील त्यांच्याशी क्षमाशीलतेने वागलें पाहिजे. कितीही मोह मार्गात आड आले तरी कर्तव्यपालनास अग्रस्थान दिलें पाहिजे. भ्याडपणाचा त्याग कसून दीन दुबळ्यांच्या व संकटां सांपडलेल्यांच्या रक्षणासाठी प्राणपणानें धावत गेलें पाहिजे.

रामनाम हैं तारक व पुण्यदायक आहे याचें कारण काय ? सर्व प्रकारच्या व सर्वश्रेष्ठ सदृगुणांचे सुंदर संमेलन त्या श्रेष्ठ जीवनांत घडून आले आहे. त्या गोड नावांत हिमाचलापेक्षांही प्रचंडशक्ति सामावून राहिलेली आहे.

यामुळे जे जे कोणी तें पुण्यदायक नाव घेतील त्यांच्या ठारीं त्या सद्गुणांचा अंशभाग तरी आल्याशिवाय कसा राहील ? तें नांव भारलेले आहे. आणि यामुळेच त्या नामाचे स्मरण करणारे संकटपार झाले आहेत. रामनाम हा महात्मा गांधीचा प्रमुख आधार होता. आणि नव्हता कोणाचा ? रामनामानें समुद्रांत दगडही तरले. ते बुद्धन तळाशीं जाऊं शकले नाहीत. याचा अर्थ हाच की, मानव कितीही 'दगडोबा' बनलेला असला तरी रामनामानें त्याला देवपण येऊ शकतें, तो संकटपार होऊ शकतो. बुडत असला तरी तरतो व डोकें वर करून मानाने जगू शकतो. मानमान्यता मिळवूं शकतो.

या जगांत माणसाने जन्मास आल्यापासून निजधामास जाईपर्यंत कसें वागवें, याचा सत्रोंतम आदर्श म्हणजे श्री रामचंद्र,

असा हा आदर्श केवळ भारतवासी जनांसाठींच आहे काय ? श्रीराम-प्रभूचा जन्म भारतात झाला हैं भारतीयांचे भाग्य होय; परंतु सर्व जगांतील जनतेसाठी हा जन्म आहे, सद्गुणांचे मोल भारतीय जनतेपुरतें आहे आणि इतरांसाठीं नाही असे थोडेंच आहे ?

गेल्या सव्वाशे दीडशे वर्षांपासूनचा जो जागतिक इतिहास आम्हांला उपलब्ध आहे त्यावरून असे दिसून येते कीं, इंग्लंड, अमेरिका, जर्मनी, रशिया, फ्रान्स वगैरे देशांतील नामवंत थोर लेखकांनी रामायणाचे व त्यांत श्रीरामचंद्राचे जे चित्र रेखांटले गेले आहे, त्याचे महत्त्व अचूक हेरून आपापल्या देशांतील लोकांनी असा हा उच्च आदर्श सदैव आपल्या दृष्टिपुढे ठेवावा या हेतूने रामायणाची भाषांतरे आपापल्या भाषेत शेकडो वर्षांपूर्वीं केली आहेत. त्यावर अनेक व विविधांगी ग्रंथसंपदा निर्माण केली आहे.

वर म्हटल्याप्रमाणे श्रीसाईबाबांनी प्रभूरामचंद्राचा उच्च आदर्श जनतेपुढे रहावा या हेतूने हा जन्मोत्सव कां साजरा करण्याची प्रथा सुरु केली हे आम्ही ओळखले पाहिजे व रामनामाने आम्ही आमचे जीवन सुवर्ण मोलाचे बनविले पाहिजे.

श्रीसाईलीलेचा हा श्रीरामनवमी विशेषांक आमच्या वाचकांच्या हाती देतांना आम्हाला आनंद होत आहे. ही एक प्रकारची पवित्र सेवा आहे. आणि त्याच भावनेने या अंकासाठी लेख पाठवून ज्यांनी आम्हाला उपकारक सहकार दिला, त्या लेखक-लेखिकांचे आम्ही फार आभारी आहोत.

श्रीरामनामाचा महिमा

एक अनन्यसाधारण लेख

— श्रीपंद्रिमलाई स्वामी

प्रास्ताविक

दक्षिण प्रांतांतील एक थोर योगी व सिद्ध पुरुष गेल्या महिन्यात मुंबईत येऊन गेले. मुंबईत व उपनगरात त्यांचे वास्तव्य सुमारे दीड महिना होते. त्यांत त्यानी असंख्य भक्तांचे दुःखनिवारण केले व त्यांना भक्तिमार्गालाविलें, प्रसंगोपात त्यांच्याकडून अनेक चमत्कारही घडले.

मुंबईत प्रसिद्ध होणाऱ्या 'भवान्स जर्नल,' या पाक्षिकाचे संपादक श्री. एस. रामचंद्रन् यांस त्यांच्या भेटीचा लाभ घडला. तो कसा घडला व त्या भेटीचे पर्यवसान काय झाले, याचा वृत्तांत असा आहे.

एके दिवशीं स्वामीजीचे वास्तव्य नेपीयन्सी रोडवरील श्री. टी. एस. स्वामीनाथन् यांच्या घरी होते. रात्रीचे आठ वाजले होते. श्री. रामचंद्रन् यांच्या एका मित्राने फोनवरून कळविल्यावरून श्री. रामचंद्रन् स्वामीजींच्या भेटीस गेले. त्यावेळी देवपूजा होऊन आरती चालू होती. अनेक भक्तमंडळी दर्शनसाठी आली होती. आरती आटोपतांच स्वामीजीनी सर्वांना विभूती दिली व काही वेळानें त्यानीं रामचंद्रन् यांस देवघरांत बोलावून घेतले. आणखीही काही मंडळी तेये जमली होती;

'भवान्स जर्नलने फार चांगले कार्य चालविले आहे'—स्वामीजी म्हणाले.

“देवाच्या कृपेने व आपल्या सारख्यांच्या शुभाशीर्वादाने हें कार्य चालले आहे” — रामचंद्रन् म्हणाले.

“तुमचा रामनवमी खास अंक” निघायचा आहे म्हणे! तो कधी तयार होणार? — स्वामीजी.

“होय; त्या अंकासाठीं स्वामीजी, प्रसादादाखल आपण एखादा लेख लिहावा, अशी विनंती करण्याच्या विचारांत मी होतो!”

“तो लेख आपणास केव्हां पाहिजे?”

“आपणास लौकरांत लौकर सवड होईल तेव्हां!”

“ठीक आहे! आपण पांच मिनिटे बाजूच्या खोलींत बसाल का?”

स्वामीजीच्या आदेशाप्रमाणे श्री, रामचंद्रन् व त्यांच्याबरोबरची सर्व मंडळी बाहेर आली व बाजूच्या खोलींत बसली.

त्या ४।५ मिनिटांच्या अवकाशांत रामचंद्रन् यांच्या मनांत अनेक विचार थैमान करून गेले, स्वामीजी मला एखाद्या लेखाचे नाव सांगून तो २।३ दिवसांत आपणास मिळेल असें करतो किंवा माझ्यापुढे अनेक विषय ठेऊन त्यांपैकी कोणत्या विषयावर लिहूं? म्हणून मला विचारतील का? अशा प्रकारचे किती तरी विचार त्यांच्या मनांत आले.

इतक्यांत स्वामीजीनी श्रीरामचंद्रन् यांस बोलावले आणि म्हणाले “हा तुमच्यासाठीं तुम्हांला हवा असलेला प्रसाद घ्या?”

रामचंद्रन् आश्र्वर्याने थळे झाले, त्यांचा स्वतःच्या डोळ्यांवर विश्वास बसेना! स्वामीजीनी त्यांच्या हातीं टाईप केलेल्या इंग्रजी लेखाचे कांही कागद दिले होते!

त्या खोलींत टाईपरायटर नव्हता, टायपिस्ट नव्हता किंवा कोणीही नव्हता!

४।५ मिनिटांत टाईप झालेला “श्रीरामनामाचा महिमा” हा सुंदर लेख तयार कसा झाला? ही एक अनन्यसाधारण व अतकर्य घटना आहे, वाचकही ही घटना वाचून आश्र्वर्यचकित होतील,

श्रीसाईलीलेच्या वाचकांस स्वामीजींच्या प्रसादाचा लाभ घेतां यावा व त्यानीही पुण्यपावन व्हावें या हेतूने त्या इंग्रजी लेखाचा मराठी स्वैर अनुवाद साभार व क्रृष्णनिर्देशपूर्वक पुढे देण्यांत येत आहे.

* * *

श्री पंद्रिमलाई स्वामीजी यांचा विस्तृत परिचय पुढील अंकीं करून देण्यांत येईल.

—संपादक.

श्रीरामनामाचा महिमा व सामर्थ्यवर्णन करतां येण्यासारखे नाही. त्याचे माधुर्य अतुलनीय आहे. रामनामाच्या अमृताची गोडी ज्याने एकदां चाखली त्याला दुसऱ्या कशातही स्वारस्य वाटणार नाही. त्या नामस्मरणासुक्ळे त्याला दिव्य जीवनाची ओढ वाढू लागते. श्रद्धेने व भक्तिभावाने ते नांव ध्यायला भगवंताची कृपा लागते. उगाच नाही ती ओढ लागणार. ज्याने रामायणाची रचना केली त्याचेच उदाहरण याची सत्यता पटविणारे आहे. वाल्मीकी नंतर महर्षि पदाला पोहोचले; परंतु तत्पूर्वीं त्यांचे जीवन अत्यंत घाणेरडे होते. ते घाणीत लोळत होते. त्यांचा जन्म उच्च कुळात झालेला असला तरी त्यांनी हलक्या कुळातील एका स्त्रीशीं विवाह केला होता. ते शिकार करून व लुटारूपणा करून कुटुंबपोषण करीत होते. त्यांच्या हातून अत्यंत भयंकर स्वरूपाचे गुन्हे घडत होते.

परंतु त्यांच्या मुक्तीचा क्षण जवळ येत चालला होता. भगवंताच्या कृपेची छाया एके दिवशी त्यांच्यावर पडण्याचा सुयोग एकाएकी जुळून आला. सप्तक्रष्णीचे सामायिक सामर्थ्य सुदैवाने त्यांच्या वात्यास आले. त्यासुक्ले ते सैतानी, खुनी पापाने बरबटलेल्या जीवनातून मुक्त झाले. नारदमुनींच्या नेतृत्वाखाली ते सप्तर्षि एकदा त्यांच्या मार्गावर आले. वाटसरूवर हळे करून त्यांची नागवणूक करायची हा होता वाल्ह्याचा व्यवसाय. त्याने काय केले? त्यांना अडवून तो म्हणाला, “अहो, तुमच्याजवळ जे काहीं असेल ते करा माझ्या स्वाधीन!” नारदमुनी म्हणाले, “अरे बाबा! कोणासाठी म्हणून तू हे भयंकर पापकर्म आचरीत आहेस, ते तरी सांग!”

तो म्हणाला, ‘कोणासाठी म्हणजे? माझ्या बायकोसाठी अणि मुलांबाळांसाठी?’

ऋषिवर्य म्हणाले, ‘ठीक आहे. परंतु या कुकर्मासुक्ले तू जो पापाचा डोंगर उभा करशील त्या पापाचा कांही भाग स्वीकारण्याची त्याची तयारी आहे काय ?’

‘कां नाहीं स्वीकारणार ? अलबत् स्वीकारतील !’

‘मग असाच घरीं जा आणि त्यांना विचारून ये पाहू !’

त्या ऋषिवर्यांना दोरखंडांनी गच्च बांधून ठेऊन वाल्खा आपल्या घरी गेला आणि त्यांना विचारू लागला तेव्हां त्याच्या पापाचा वाटा स्वीकारण्याची कोणीही तयारी दाखविली नाही ! तें समजून तो आश्र्यंचकित झाला. त्याला जबरदस्त धळा बसला ! तो तसाच वेगाने धावत धावत परत आला व प्रथम त्याने सर्वांना बंधुक्त केले आणि त्यांच्या पुढे साषांग दंडवत घातले !

आणखी त्याने काय केले ? तो गयावया करून त्याची करुणा भाकू लागला व म्हणाला; मुनिवर हो, या पापाच्या खाईतून मला मुक्त करा !

नारदमुनीनीं त्याला पवित्र रामनामाचा मंत्र उच्चारायला सांगितले तो रामनाम उच्चारण्याचा प्रयत्न करू लागला, तो मंत्र म्हणतांना त्याला प्रयास पडू लागले. मग नारद मुनीनीं उपाय शोधून काढला प्रथम ‘म’ आणि मग ‘रा’ असे शब्द उच्चारायला सांगितले तेव्हां त्यातून ‘राम’ शब्दाचा उच्चार बाहेर पडू लागला. अशा रीतीने मरा मरा म्हणता म्हणता त्याला राम राम म्हणता येऊ लागले.

अशा रीतीने त्याला मार्गस्थ करून मुनिवर आपल्या मार्गास लागले.

संसाराच्या दुःखदायक बंधनातून मोकळा होण्यासाठी नंतर एकान्तस्थळी बसून वाल्खा रामनामाचा जप करू लागला. त्यात तो इतका काही गुंग झाला व रमला की आपल्या सभोवार काय चालले आहे याचें त्याला भान राहिले नाही. त्याला बाह्यजगाचा सर्वस्वी विसर पडला. आस्ते आस्ते त्याच्यावर वारूळ वाढले. त्याला त्याची दादू नव्हती. दिवसामागून दिवस आणि वर्षा-मागून वर्षे लोटत होती. त्या ध्यानधारणेसुक्ले त्याला दिव्यत्वाचा लाभ झाला. त्याला एवढे दिव्यत्व प्राप्त झाले की तो सुप्रसिद्ध वाल्मीकि रामायणाचा कर्ता झाला, रामायणाची रम्य कथा त्याने सर्वांसाठी लिहिली,

रामायण कथा ही हरिहरात्मक आहे. ती माणसाला पापापासून मुक्त करते. त्याच्या मनात पापाचा विचार कधीहीं प्रवेश करणार नाही. जो रामनाम घेतो तो सन्मार्गपासून कधीही ढळणार नाही. तो नेहमी सन्मार्गवरच राहील, तो तारक मंत्र आहे. संसारसागरातून सुखस्वप्नपैणे पैलतीरी नेणारे रामनाम आहे. त्यामुळे माणसाला आत्मबोध होतो. संकट मुक्त करणारे असें ते नाम आहे. हे त्रिवार सत्य आहे. संतकवी श्रीत्यागराज म्हणतात “हे राजाधिराज तुं कोन आहेस याचें वर्णन आम्ही कसें करायचें? तुझी पूजा आम्ही कशी करायची? तुं शिवा विष्णु, ब्रह्म वा परब्रह्म आहेस? ‘म’ हें जीवनदायीं अक्षर शिव मंत्रातील आहे. विष्णु मंत्रातील जीवनतत्त्व ‘रा’ हें अक्षर आहे. ज्यांना हें ज्ञान झालें त्यांना मी नमस्कार करतो.

‘म’ या अक्षराशिवाय ‘नमशिवाय’ ‘नशिवाय’ होतें. नशिवाय म्हणजे जेथें शिव नाही तें; तसेच ‘रा’ या अक्षराचें ‘नमो नारायणाय’ या मधील ‘रा’ काढला म्हणजे काय उरते? नमो नारायणाय. म्हणजे तेथें नारायणाला स्थान रहात नाही. तेव्हां ‘राम’ या दोन अक्षरांमुळे माणसाच्या मनात दुष्ट विचार आले तर रुद्राप्रमाणे त्यांचा नाश होऊं शकतो व विष्णूप्रमाणे त्याला संरक्षण मिळूं शकते. हरी आणि हर हीं दैवते एकच आहेत. हें आम्हीं समजून घेतलें पाहिजे. जो घेणार नाहीं त्याला उज्ज्वल भविष्यकाळ असू शकणार नाहीं. उपनिषदांत सांगितलेच आहे कीं—‘एकं सत्; विप्रा बहुधा वदन्ति’ भगवन्त एकच आहे; परंतु साधु पुरुष त्याला निरनिराळ्या नावांनीं हांक मारतात.

राममंत्र हा शत्रुच्छेदक मंत्र आहे. तुमचे शत्रू कोणत्याही प्रकारचे असोत-भग ते बाहेरचे असोत की अंतर्गत असोत-त्यांचा नायनाट करण्याचें सामर्थ्य राममंत्रांत आहे. काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद आणि मत्सर याही शत्रुंपासून तुमची सुटका करणारा राममंत्र आहे. कबीर तुलसीदास त्यागराज वगैरे संतांच्या जीवन चरित्रावरून तुम्हांला हें दिसून येईल. त्यांच्या मार्गात विष्णवे आणण्याचे प्रयत्न दुष्टांनी केले परंतु भगवान रामचंद्रानी त्यांचे दुष्टांपासून कसे रक्षण केले हें समजून घेण्यासारखे आहे.

एकदां कांहीं दुष्ट लोकांनी कबीराला संकटांत आणून त्याची बेअत्रू करण्याचा घाट रचिला, त्याचें असे झालें, कबीराच्या नावें निरनिराळ्या ठिकाणच्या

भागवतांस आमंत्रणे पाठवून त्यांना भोजनास बोलावण्यांत आले. त्याप्रमाणे अनेक साधुसंत त्याच्या घरी आले कबीर रामनामाच्या गुंगीत होते. यांना कांहीच कल्पना नव्हती. त्यांना त्यांच्याठायी राम दिसू लागला आणि आनंद-भरांत ते नाचू लागले. भगवंताला त्यांची काळजी. त्या भक्तांसाठीं जे कांही करायचे ते कबीराच्या रूपांनी त्यानी केले आणि आलेले सर्व संत समाधानपूर्वक निघून गेले. हे कसे झाले व कोणी केले याचीं गंधवार्ता कुणालाही लागली नाही. ज्या दुष्ट लोकांनी हा घाट रचला होता ते खजिल झाले. कबीराच्या दैवी शक्तीने भारले गेले व त्याला शरण जाऊन त्याचे भक्त बनले.

तुलसीदासांच्या बाबतीत एकदां असाच प्रकार घडला. त्यांच्या मठात रात्रीच्या प्रहरी शिरून तेथें असलेली सोन्याची भांडी पळवून नेण्याचा चोरांचा विचार होता. ते दरवाज्याजवळ जातांच तेथें त्यांना २ तेजस्वी द्वारपाळ राखण करण्यासाठी उमे असलेले आढळून आले. ते इकडे तिकडे पळण्याचा व पळून जाण्याचा प्रयत्न करू लागले परंतु त्यांना कोणत्याही प्रकारची हालचाल करतां येईना. सबंध रात्रभर ते तसेच जागच्याजागी खिलल्यासारखे राहिले होते. सकाळ झाली आणि तुलसीदास दरवाज्याबाहेर आले. त्यांना पहातांच त्या चोरांनी त्याच्यापुढे साषांग दंडवत घातला व आपली कर्म कहाणी त्याना सागितली. त्या सत्पुरुषाने त्याच्या पुण्याईबद्दल त्यांचे अभिनंदन केले. आणि खरोखर ते पुण्यवान समजले पाहिजेत त्यांनी द्वाररक्षक या नात्याने ज्यांना पाहिले ते दुसरे कोणी नसून राम आणि लक्ष्मण होते. त्याच्या केवळ दर्शनाने त्यांनी केलेल्या सर्व पापकर्मांचे जळून भस्म झाले. तेव्हांपासून त्या चोराचे सज्जनांत रूपातर झाले आणि ते तुलसीदासाच्या सेवेला लागले.

आत्यंतिक भक्तिभावाने व श्रद्धेने रामनाम घेतले असतां मृताला जीवन प्राप्त होते ! एकदा संत त्यागराज हे तिरुपति येथून आपल्या पूजनीय मूर्तीचा तपास करून व त्याचेहून परत येत असतां मध्यार्जुनम् या गावी आले. काळोख पडला होता. त्या. मार्गाने एक जोडपे जात होते, वाटेंतील विहिरीत नवरा पडला व मरण पावला. त्याची स्त्री मोठमोठ्याने आकोश करीत होती. त्यागराजाचे अंतःकरण तो ऐकून द्रवले. त्यानी 'अमृतवाहिनी' या रागांत 'श्रीराम पद्म' हे गीत आळविले. त्याबरोबर त्या बाईचा मृत नवरा एकदम झोपेतून जागा झाल्यासारखा धर उठला. आणि त्या संताच्या अनुज्ञेने आपल्या पत्नीसह तिरुपतीच्या दर्शनास गेला,

ह्या कल्पित कथा आहेत असें समजू नका. त्या सत्य कथा आहेत. भगवंताचें सामर्थ्य परोपरीनें प्रगट करतां येतें. यापूर्वीच्या काळांत होऊन गेलेल्या संतांनीं बेळोबर्डींते सामर्थ्य प्रगट केलें आणि आजच्या काळांत जीं देवभाणसे या जगांत वावरत आहेत तींही ते सामर्थ्य प्रगट करीत आहेत. परंतु आमचे लोक त्यावर विश्वास ठेऊ इच्छित नाहींत. त्यांना त्याचें कांही वाटत नाहीं. यापेक्षां दुसरे आश्र्य तें कोणतें असावयाचें ?

—भवान्स जन्मलवरून साभार

पत्रव्यवहार

माझी एक नम्र विनंती

संपादक, 'श्रीसाईलीला यांस—

स. न. वि. वि.

नुकतीच मी आपल्या श्रीसाईलीला मासिकाची वर्गणीदार झाले आहे. व मला हें मासिक खूप आवडलें म्हणून मी माझ्या भोपाळकरांना आपल्या ह्या सत्सेवेचा फायदा मिळावा म्हणून प्रयत्न करतें आहें. आपल्या या मासिकांत इतरही संतांची माहिती तथा उपदेशात्मक वर्णने वाचायला मिळतात. ईश्वर सेवा नुसती न करतां प्रत्येक मानवाचे आत्म्यांस सत्कृत्य करण्यास उत्तेजन देणारे हे आपले मासिक पाहून मला फार आनंद वाटला. म्हणून आपणांस नम्र विनंती आहे कीं, आपण ह्या मासिकांत मराठी, इंग्रजी तसेच हिन्दी अनुवादांत सुद्धां भाषांतरित भाग जर टाकलात तर मराठेतर जनतेस, तसेच इंग्रजी न वाचू शकणाऱ्या आबालवृद्धांस आपल्या सेवेचा लाभ घेतां येईल.

मी बाबांची एक सामान्य सेविका आहे. सेवा कसली करतें फक्त त्यांच्या अगाध प्रेमामुळे आपलीशी झालेली एक सौभाग्यवती आहे. मला असं वाटतं कीं, जसे बाबा माझे आहेत, मी त्यांचें बाळ आहे, तसेच सर्वांचे ते व्हावेत. सर्व त्यांची बाळे असावीत. तसें तर आहेच ! पण सर्वांनीच माझ्या ह्या सदगुरुला शरण जावें असे मला फार वाटते, म्हणून उत्स्फूर्तीनिं मी माझ्या बालपणांतील

एक रोमांचकारी अनुभव साध्या शब्दांत दिला आहे. आपणांस योग्य वाटल्यास इतर भक्तांस ही सत्यघटना वाचण्याचा सुयोग लाभेल असे करावे.

श्रीसाईबाबांची अगाध लीला

शिरडीचे श्रीसाईबाबा म्हणजे मानवी जीवनाचे सर्वस्व आहे हे मी तरी अनुभवाच्या बोलांतून आज लिहिते आहे. साईबाबा म्हणजे खरोखर ‘सत्य साई—’ आहेत. आज १५ वर्षे झाली मी बाबांच्या चरणी शरण आले आहे. माझी आई बाबांची निस्सीम भक्त आहे; त्यामुळेच श्रीबाबांच्या चरणांशी येण्याचा मंगल योग मला लाभला आहे. ज्या ज्या वेळी मी व माझे कुटुंबीय संकटांत आले त्या त्या वेळी बाबा धांवत आले, त्या त्या क्षणी केवळ बाबांच्या नेत्रांतून प्रेमाच्या सहस्रधारा ओघळतांना मी पाहिल्या. १९५४ साली मी ७ वीत असताना माझी आई काविळीने भयंकर आजारी झाली, घरांत मोठी मीच होते. वडील धंद्यांतील अपयशामुळे, अतिशय ‘नर्व्हस’ झाले होते. त्यांतून आईचे दुखणे. मला एवढे समजत होते कीं, परिस्थिती गंभीर आहे. डॉक्टरांनी सांगितले कीं, बाईची गंभीर स्थिती आहे. त्या बन्ध्या व्हाव्यात म्हणून आम्ही कोशीस करतो; तरीपण आजची रात्र पार पडली तर ठीक; नाहीतर—असे बोलून डॉक्टर निघून गेले. वडिलांचा चेहरा खाडकन् उतरलेला होता. जिन्याच्या दाराशी डॉक्टर बोलत असतांना मी ऐकलें आणि माझी शक्ती एकदम नष्ट झाल्यागत मी स्वयंपाक घरातील बाबांच्या तसविरीला डोके टेकले व एवढेच म्हटलें ‘बाबा मला काहीं नको माझी आई वांचूंदे’ असे म्हणत मी मूक अश्रू गाळले. भावंडे लहान होतीं, सर्व माझ्या चेहन्याकडे मीतीने पाहू लागलीं. तेहा मी भानावर आले आणि पटापट डोळ्यांतील अश्रू पुसून मी माझ्या लहान भावंडांना छातीजवळ घेतले. दिवसभर मी आईकडे व एकदां बाबांकडे पाहून घटका मोजत होते. मनाने एकच ध्यास घेतला —“बाबा माझ्या आईला वाचवा” संध्याकाळ झाली त्याचवेळी आमच्या आईच्या एक डॉक्टर मैत्रीण जळगांवच्या डॉक्टर यशोदा चौधरीना घेऊन वडील आले. डॉ. चौधरीनी आईला तगासले आणि पटापट २ इंजेक्शन्स दिली. डॉ. बाई बराच वेळ आईजवळ बसल्या होत्या. मला वाटते कीं, दोन तास त्या आईजवळ बसल्या होत्या. माझ्या वडिलांची केविलवाणी स्थिती त्यावेळी मी पाहिली आणि पुन्हा माझी छाती घडघडू लागली. मला काहींच उमजत नव्हते; पण फक्त ‘बाबा माझी आई मला लाभूद्या ! आईला वांचवा’ हेच शब्द वारंवार निघत होते, रात्रीचे जेवणखावण कसेतरी आवरून मी भावंडांना कुशीत घेऊन

पडले तर डोळाच लागना, वडिलांनी आम्हाला जबरदस्तीने झोंपविण्याचा प्रयत्ने केला; पण त्यानंतर डोळा कधी लागला कळले नाही; पण मी दचकून जागी झाले, त्यावेळी मी झोंपेत हुंदके देत देत रडत होते व मला त्यावेळी आईच्या उशाशी बाबांचा जो फोटो होता त्याने हाताने खुणावलें की, रङ्ग नकोस तू! बस, एवढेच मी त्या अर्धवट झोंपेत पाहिले आणि पुन्हा मी झोपी केव्हा गेले माहींत नाही. पुन्हा मला कशी झोप लागली पण एवढेच मी आज जाणू शकतें की माझ्या बालमनाला त्यावेळी त्या अगाध शक्तीने जे हाताच्या इशान्यानेच अभय दिले ते त्रिकाल सत्य होते. त्या अभयाने मला विश्वास वाटला की आता सर्व ठीक आहे. माझी आई मला लाभली, सकाळी उठल्याबरोबर पहिली मी बाबांकडे घावले. मग मी आईकडे पाहिले तर आई शांतपणे झोपली होती. व वडील आईच्या उशाशी बसून जागत होते. मी एकदम काकाना म्हटलें, काका आता आईला बरे वाटेल. बाबा स्वभांत आले होते. त्याचवेळी मी बाबांचा अंगारा आईला लावला व माझी आई त्या दुर्धर संकटांतून मुक्त झाली. माझ्या आईला आजपण बाबांनीच वांचविले, तिचे ब्रेस्ट कॅन्सरचे ऑपरेशन १९६५ साली झाले, त्यावेळी पण माझे बाबा आईच्या उशाशी उभे होते. त्यावेळी मी भोपाळहून मुबईला येत होते. तार येताच मी सासरहून निघाले. सबंध गाडीत मी बाबाचे स्मरण करीत होते व त्या क्षणीच आईचे ऑपरेशन टाटामध्ये होत होते. ऑपरेशन चालू असताना आईने पाहिले की तिच्या उशाशी प्रत्यक्ष शिरडीचे साईनाथ उभे आहेत व ती त्यावेळी निर्धास्त राहिली. इतकी प्रखर तिची त्याच्यावर श्रद्धा असताना कोण घावरेल. प्रत्यक्ष यमाच्या तावडीतून बाबांनी आईला कैकवेळा ओढून आणले आहे. मला तर पूर्ण विश्वास आहे की श्रीसाई ह्या शब्दांत इतके दैवी सामर्थ्य आहे की प्रत्यक्ष मृत्यु पण घावरतो. काय सांगू ह्या दयाघनांच्या अगाध लिला? माझी मुलगी किरणचे अजमेरच्या जवाहरलाल नेहरू हॉस्पीटलमध्ये डॉ. एम. एन. काटजू डीन मेडिकल कॉलेज अजमेर, ह्यांच्या हस्ते ऑपरेशन झालें. त्या समयी श्रीसाईबाबांनी तथा श्रीखांजासाहेबाच्या कृपेसुळे आम्ही तो संकटसमय किती आनंदाने पार पाडला, याबद्दल पुढील पत्री मी माझे अनुभव लिहून पाठवीन. बाबा म्हणजे माझे जीवनाची नौका फिरविणारी अगाध शक्त आहे! या सदगुरुस माझें सहस्र प्रणाम!

—सौ. नीलिमा सु. कुलकर्णी, भोपाळ.

साक्षात्कार

(प्रकरण पांचवे)

लेखकः— कै. के. के. प्रधान

त्यानंतर त्यांचे समारोपाचे भाषण होते.....

अध्यक्षांचा समारोप

प्रथम या चराचराला व्यापून दशांगुळे वर उरलेल्या पुरुषोत्तमाला नमन करून भी नम्रपणे माझे विचार आपणासमोर ठेवण्याचा प्रयत्न करणार आहे.

आताच आपल्यासमोर आपापल्या धर्माची बाजू स्पष्ट आणि सुंदर रीतीने विशद् करून त्यांतील वैशिष्ट्यें कौशल्याने आपल्यासमोर ठेवून सर्व प्रतिनीधींनी केलेली भाषणे आपणाला फारच उद्बोधकारक वाढली असतील. मला मोठे कौतुक व अभिमान वाटतो तो आमच्या आर्यावर्तीतील गुरुजनांचा, मानव जातीच्या उद्घारार्थ अगदी तळमळीने त्यांनी लिहून ठेवलेल्या बोधवचनांचा त्यांच्या विशाल बुद्धिमत्तेचा तसेच आत्मसाक्षात्कारासाठी असलेल्या तळमळीचा, मला आणखी अभिमान वाटतो तो हा की मी ज्या भूमीत जन्माला आलो ती भूमि गेली कित्येक शतकेच काय परंतु अगदी पुरातन कालापासुन अवतार व श्रेष्ठ संतविभूतींनी भूषविली आहे. येथील हवेचा कण आणि कण या पवित्र, महान, मंगल वातावरणाची साक्ष देत आहे. येथे मानवाचा उगम, त्याची स्थिती व लय तशीच बौद्धिक, मानसिक व कायिक घडण या विषयांचा खोल तत्व-चिंतक अभ्यास, निरनिराळ्या मंदिरांतून, पाठशाळांतून, आश्रमांतून अहोरात्र केला जातो. येथे नीतितत्वाचे नुसते पाठच दिले जात नाहीत तर आपल्या नेहमीच्या आचरणात ती नीतितत्वे कशी उतरतील यांची प्रात्यक्षिके केली जातात. येथेच

कुरुक्षेत्रावर प्रत्यक्ष भगवंतानें अर्जुनाला योगशास्त्रातील गृह गुह्यातील गुह्यतत्त्वे समजावून सांगितली. येथेच आमचे रामायण व महाभारत घडले, येथूनच भारतवासियांनी परकीयांचें सतत होणारे हल्ले मोठ्या शौर्याने परतऊन लावले व हा आर्यांचा महान देश आहे, संताची भूमी आहे असे त्यास बजावून सांगत, शतकानुशतकं आर्य राज्ये स्थापन केली. याच्याच रक्षणार्थ याची उत्तरसीमा अडउन आमचा पवित्र हिमालय पर्वत अभिमानानें छातीचा कोट करून उभा आहे. येथेच गंगा, सिंधू, सरस्वती, यमुना, वगैरे आमच्या पवित्र नद्या आपल्या विशाल पात्रांनी ही भूमि सतत सुजलाम् सुफलाम् करीत असतात. याच महान देशात हिंदू, बौद्ध, जैन, वगैरे महान धर्म प्रस्थापित होऊन त्यांचा प्रसार सर्व आशियाखंडभर झाला. येथूनच भगवान बुद्धदेव ‘अहिंसा परमो धर्मः’ हे बौद्ध धर्माचे तत्त्वज्ञान सांगत थेट सिलोन, मलाया, बर्मा, चीन, जपान या दूरदूरच्या देशात बौद्ध धर्माची पताका सीमापार फडकवीत गेले. येथे षड्दर्शने, वेद, श्रुति, स्मृति, पुराणे, भाष्ये, वगैरे तत्त्वचिंतनाच्या निरनिराळ्या तात्त्विक मूल्यांना सुंदर चमकदार पैलू पाडले गेले. येवढेच काय परंतु काव्य, शास्त्र, विनोद, कला यांचें माहेरघर असलेल्या ह्या भूमीत ही अखिल धर्मपरिषद भरलेली आहे, हेच तिच्या मोठेपणाचे घोतक आहे.

आज धर्माधर्माच्या प्रणालिनीतून, मतामतांच्या गलबल्यातून सामाजिक व राजकीय परिस्थितीच्या पालटातून आणि प्रचलित अर्थावस्थेतून मानवाच्या सर्वथैव कल्याणाचा मार्ग फारच अंधुक आणि अस्पष्ट असा झाला आहे. त्यामुळे मानवाची विचारसरणी सर्व ग्राह्य मौलिक जीवनतत्त्वे पायाखाली तुडवून फक्त आर्थिक अर्जन व संग्रहण याकडे जोराने वळू पहात आहेत. धर्म, अर्थ, काम आणि मोक्ष या पुरुषार्थांपैकी फक्त अर्थ हा पुरुषार्थच समजला जाण्याची वृत्ति बळावत आहे. त्याच्या संपादनार्थ होणाऱ्या मानवाच्या धडपडीत सर्व नीतितत्वांची गळचेपी होत आहे. या परिस्थितीतून धर्मतत्वांचे पुनर्जीवन कसे करावे हाच खरोखरी एकच अणि. महत्त्वाचा मुद्दा आजच्या या परिषदेसमोर आहे किंवा असायला पाहिजे असे मी मानतो व म्हणूनच त्या दृष्टीने काय उपाययोजना करावयास पाहिजे ते ह्या परिषदेसमोर मांडण्याचा माझा विचार आहे.

धर्म, अर्थ, काम आणि मोक्ष या चार पुरुषार्थांचा खोल विचार केल्यास आपणास असे दिसून येईल की या चार पुरुषार्थांची आपल्या पूर्वजांनी जी क्रमवार मांडणी केली आहे त्यात त्यांनी एक महान संदेश मानवजातीसाठी प्रेषित केला आहे. आणि तो असाः धर्माने अर्थ मिळवावा; अधर्माने अर्थ मिळवू नये. धर्म या पुरुषार्थांच्यापुढे अर्थ हा पुरुषार्थ ठेवून आपल्या पूर्वजांना प्रथमतः आपणास हेच सांगावयाचे आहे की अर्थार्जन निषिद्ध नाही. मात्र ते अर्थार्जन धर्मावर बसविलेले पाहिजे. ते करीत असतांना होणारी मानवाची शारीरिक, मानसिक आणि बौद्धिक प्रवृत्ति ही सर्व नीतितत्वाला घस्तन पाहिजे. असे अर्थ संपादन निषिद्ध न मानता उलट पुरुषार्थ म्हणून अभिनंदनीय आहे. अर्थ मिळविल्यानंतर त्याचा उद्देश जो काम म्हणजे मानवाच्या विविध इच्छा पुन्या करणे हाही एक पुरुषार्थच झाला. यावस्तु असा स्पष्ट बोध होतो की मानवाची इच्छापूर्ती की जिंवे साधनमात्र म्हणून अर्थ आहे. ती इच्छापूर्तीसुद्धा निषिद्ध नाही. फक्त ती धर्म या मूळ पुरुषार्थावर बसविलेली पाहिजे. यावस्तु हे सिद्ध होते की मुक्तातच इच्छा मारा हा मानवाला संदेश देणे म्हणजे एका अर्थी धर्मतत्त्वाचा विपर्यास करणे आहे. अंतिम पुरुषार्थ मोक्ष हा [धर्मतत्त्वांनुसार अर्थ संपादून त्याच्या धर्मतत्त्वांनुसारच व्यय करून मानवाच्या] इच्छापूर्तीचा अंतिम परिणाम आहे. थोडक्यात, या चारी पुरुषार्थांचा म्हणून मानवजातीला असा एक सारांश दिव्य संदेश देतां येईल की “धर्मानुसार अर्थसंपादन करा; धर्मानुसार त्याचा व्यय करून आपापली इच्छापूर्ति करा म्हणजे निःसंशय मोक्षप्राप्ति झाल्याशिवाय राहणार नाही.”

यावस्तु आपल्या लक्षांत आले असेल की अशा तज्ज्ञाने जगांतील सर्व धर्मानी मानवाला अर्थप्राप्तीचा स्पष्ट संदेश अगदी निसंदिग्ध शब्दांत देण्याची हेळसांड केल्यामुळे त्या मार्गाने अर्थसंपादन करीत आहे. ही घोडचूक मानवजातीची नसून स्वतःला धर्मसंरक्षक म्हणणाऱ्या धर्माचार्यांची आहे व त्यामुळे आज समाजाच्या सर्व थरांमध्ये अनीति, द्वेष, असूया, लोभ वगैरे सर्व विकार थैमान घालीत आहेत.

जगातील सर्व धर्मानुयायांचा इतिहास जर आपण पाहिला तर तो जगाला केवळ माया असे समजून सर्व नैसार्गिक इच्छा व वासना यांचा निग्रह करून संन्यास घेण्याची प्रवृत्ति हाच होय. उलट नीतितत्वांनुसार अर्थसंपादन करून इच्छापूर्ति करण्याचा राजमार्ग सोडून मानवात जेव्हां सर्वसंन्यास घेण्याची प्रथा बोकाळली तेव्हां ती समाजाला, राष्ट्राला घातक ठरून शेवटी धर्मालाही घातक ठरली आहे, हे आपण सर्व अलिकडील परिस्थितीवरून पहातच आहोत.

यावरून संन्यास धर्माचे महत्व कमी आहे असे मी मानीत नाही हे मी स्पष्ट करू इच्छितो, विवेक आणि वैराग्य यांच्या पूर्वसंस्काराचे फळ म्हणून संन्यासाश्रम पत्करणारे पुरुष फार विरळ असतात. ही विवेक आणि वैराग्याची वृत्ति यांचे ठिकाणी केवळ या जन्मीच्या संस्कारांनी नव्हे तर अनेक जन्मांच्या संस्कारांनी तयार झालेली असते. ही केवळ अभिजात असल्याने ती हट्टाने, संतापाने किंवा निग्रहाने त्यांचे ठिकाणी प्रादुर्भूत झालेली नसते. थोडक्यात म्हणजे अशा महात्म्यांची अर्थसंपादन करण्याची क्रिया व त्यापासून झालेली इच्छापूर्ति ही त्यांच्या पूर्वजन्मातच पुरी होऊन ते या जन्मात स्थितप्रश्न या स्थितीप्रत जन्मतःच आलेले असतात. केवळ अशाच महात्म्यांसाठी संन्यासाश्रम आहे. इतरेजनांनी त्याचा आश्रय घेतल्यास संन्यासाश्रमात निव्वळ खोगीरभरती मात्र होते, आमच्या भरतखंडावर लक्ष टाकले तर थेट हिमालयापासून कन्याकुमारीपर्यंत शेकडो संन्यासी, बैरागी, फकीर आपल्या दृष्टीस पडतात. त्यांच्याकडून धर्मतत्वांचे योग्य तन्हेने विशदीकरण न होता धर्मतत्वांचे विडंबन मात्र आज होत आहे. ही फार दुखाची गोष्ट आहे. त्यामुळे धार्मिक वातावरणात अनीति, दंभ, स्वैराचार, बुवाबाजी मात्र बोकाळलेली दिसत आहे. व सर्व धर्ममूल्ये पायाखाली तुडविली जात आहेत. हे असे पिढ्यान् पिढ्या चालल्यामुळे आमचा भारत निसःत्व होऊन दरिद्रावस्था, निकृष्टावस्था, विपन्नावस्था, परकीयांची गुलामगिरी वगैरे एकापेक्षा एक कनिष्ठ स्थिती भोगत आहे. स्वातंत्र्यानंतर ही गेली वीस वर्षे या देशात वाढती आणि स्वैर अनीति बोकाळत आहे. त्याचे पण धर्मानुयायाचे वरील तन्हेचे आचरण हे एकच कारण आहे. ऊठ पळ संन्यासाश्रम स्वीकारण्यापेक्षा यातील कित्येक सद्गृहस्थाना उत्तम तन्हेने गृहस्थाश्रम स्वीकारून व त्याचे पालन करून कितीतरी समाज-

श्रीसाईबाबासंबंधी माझे काही अनुभव

लेखक : जगदीश क. मुनशी

[उत्तरार्ध]

[श्री. जगदीश क. मुनशी यांच्या आठवणीचा पूर्वार्ध गेल्या (प्रिल) अंकीं प्रसिद्ध झाला असून त्याचा उत्तरार्ध या अंकी प्रसिद्ध होत आहे. ज्या वाचकानीं पूर्वार्ध वाचला नसेल त्यानीं तो जरुर वाचावा अशी विनंती आहे. —संपादक.]

त्यानंतर काहीं वर्षांचा, काळ मागे पडला. मी एकदां रात्रीच्या गाडीने सुरतहून मुंबईस जात होतो. ती रात्रीची वेळ होती. आगगाडीने सुरत स्टेशन रोडले होते, थोऱ्या वेळाने माझ्या पोटांत कळा यायला लागल्या. मूत्राशयांत काहीं तरी गडबड झालेली होती. दोन तासांच्या अवधींत माझी पोटदुखी अगदीं अमावधीला पोहोचली. मला माझ्या डब्यांतील जागेवर आडवा पडतां येईना कीं बसतां येईना. मी एकदम अस्वस्थ व बेचैन झालो. एकच मार्ग होता व तो छणजे दुःखसहन करीत तेथें उभा रहावयाचे. रात्रीची वेळ. माझ्या जवळचा प्रवासी आढळोणी गेलेला होता, आणि मी मात्र पोटदुखीने एकसारखा तळमळत होतो. काहीं वेळाने लघवीवाटे रक्त जात असल्याचे मला आढळून आले.

सहप्रवाश्याचा सहवास

आगगाडी पालघर स्टेशनांत आली तेव्हां रात्रीचे दोन वाजून गेले होते, स्टेशन येतांच मी माझ्या बाजूस झोपी गेलेल्या सहप्रवाश्यास निरुपायाने जार्गे केले व माझ्या दुःखाची कल्पना देऊन त्याला विनंती केली की कसेही करून गार्डला, गाठ व त्याच्यामार्फत माझे दुःख कर्मी करण्यासाठी या गाडीतून प्रवास करणारा कोणी डॉक्टर सापडतो की काय तें पहायला सांगा; माझ्या विनंतीप्रमाणे गार्डाची भेट घेतली व त्याला माझे दुःख व मी केलेली विनंती यासंबंधी योग्य ती कल्पना करून दिली. गार्डने आपल्या परीने सर्व डव्यांतून हिंदून डॉक्टर सापडतो की काय तें पाहिले; परंतु त्या रात्रीच्या वेळी त्याला कोणीही डॉक्टर उपलब्ध झाला नाही.

गार्डने मला सल्ला दिला की, मी पालघर स्टेशनवर उतरावें व तेथें स्टेशन मास्तरमार्फत डॉक्टर मिळवून जरूर तो औषधोपचार करवून घ्यावा व नंतरच्या गाडीने सुंबईस प्रयाण करावें. गार्डने ताबडतोब स्टेशनमास्तरला तेथें बोलावून घेतलें व त्याला सर्व परिस्थिति समजावून सांगितली. दोघांच्याही सल्ल्याप्रमाणे शेवटी मी पालघर स्टेशनवर उतरलो. त्याशिवाय दुसरा मार्गच नव्हता.

पालघर स्टेशनांतील हालहवाल

गार्ड व स्टेशनमास्तर यांनी त्या परिस्थितीत मला पालघर येथें उतरण्याचा जो सल्ला दिला तो योग्य नव्हता असें नंतर आढळून आलें, स्टेशनमास्तरने गावांतील डॉक्टरला बोलावणे पाठविलें. मी कण्हत कुंथत स्टेशनांत बसून राहिले. दुःख असल्यामुळे मी मोठमोठ्याने त्या दुःखावेगांत ओरडत होतो व त्याचवेळी श्रीसाईबाबांची आठवण करून त्यांची प्रार्थना करीत होतो. कारण त्या दुःखांत मला तोच आधार दिसत होता.

कांही वेळ गेल्यानंतर स्टेशनमास्तर माझ्याजवळ आले आणि म्हणाले आतां मी तरी काय करूं? डॉक्टरला घेऊन येण्यासाठीं माणूस पाठविला. त्याने डॉक्टरची भेट घेतली; परंतु रात्रीच्यावेळी स्टेशनांत येण्यास ते तयार नाहीत. आतां काय करायचे, डॉक्टर यायला तयार नाहीत तर आपणच त्यांच्याकडे जायचे! ही सूचना स्टेशनमास्तरनेंच केली. जायचे पण कसें? त्यावेळी टेक्सी

मिळण्यासारखी नव्हती. मग काय करायचे? एक बैलगाडी मिळण्यासारखी होती. त्या गाडींत बसून जायचे!

माझी असहाय्यता

स्टेशनमास्तरने व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी मला उचलून त्या खटारी गाडींत एकदा चें बसविलें, मध्यरात्रीची वेळ अज्ञात स्थळ, माझ्याबरोबर गाडीवानाशिवाय दुसरा कोणीही नाही आणि भयंकर पोटदुखीमुळे मी सर्वस्वीं असहाय्य स्थितीत. त्या स्थितीत माझ्या मनाची स्थिती काय झाली असेल याची कल्पनाही करणे कठीण आहे.

या संकटांतून मी पार पडतो की नाही याबद्दल मी सांशंक झालो असल्यास नवल नाही. अशा या भीषण परिस्थितीत एकच शक्यता होती व ती म्हणजे बाबाकडे मनोभावे पहाणे आणि त्यांच्या कृपेची याचना करणे.

डॉक्टर साहेबानी माझे दुःख पाहिले. त्यानी त्याबाबतीत निदान केले. व मला एक अफूचे इंजेकशन दिले; मी तात्काळ, निदादेवीच्या तावडींत सांपडलो. माझ्या विनंतीस अनुसरून त्यानी मुंबईतील माझ्या नातलगास तार करून कळविले. दुसऱ्या दिवशी माझी नातलग मंडळी पालघरला आली व मला मुंबईस घेऊन गेली.

ज्या ज्या वेळीं मी लहानमोठ्या संकटांत सांपडत असें त्या त्या वेळीं साईबाबांचे स्मरण करण्याची मला इतकी कांही सवय पळून गेली आहे कीं, हा जो प्रसंग माझ्यावर ओढवला व त्यावेळीं साईस्मरणाने माझे संकट दूर झाले. ही भावना माझ्या मनात घटमूळ होऊन राहिली नाही. मला त्यावेळीं त्या गोष्टीचे तेवढेसे महत्त्व वाटले नाही. त्याचे महत्त्व मला वाटण्याची एक घटना घडून आली ती मे १९६८ मध्ये त्या वर्षीच्या त्या महिन्यांत मी आणि माझे वडील सर्वाना माहीत असलेले श्रीसत्यसाईबाबा यांच्या दर्शनास गेलो, माझे वडील मला पुढे करून माझा त्यांच्याशीं परिचय करून देत होते एवढ्यांत ते उद्घारले, “मला माहीत आहेत ते! गेल्या सोळा वर्षासून शिरडी साईबाबांवर त्यांची श्रद्धा बसली आहे. एकदा आगगाडीने प्रवास करीत असतां ते भयंकर आजारी झाले. त्यांना वाटेत उतरावे लागले,

त्यांनी त्या वेळी साईबाबांचा धावा केला व त्यावेळी त्यांचे रक्षण केले ! ”

होय; माझे ते दुखणे इतके कांहीं भयंकर स्वरूपाचे होते की त्यावेळी जर का मला श्रीसाईबाबांची कृपा लाभली नसती तर त्या संकटांतून माझा बचाव झाला नसता !

दुसरा एक खडतर अनुभव

परंतु माझ्या आयुष्यांतील याहीपेक्षां महत्त्वाचा अनुभव मला या नंतरच्या काळांत यायचा होता. तो कसा आला पहा ! त्या प्रसंगामुळे माझ्यांतील वकीलास चांगलाच हादरा बसला आणि त्यानें मला त्या महापुरुषाचा अनन्य व एकनिष्ठ भक्त बनविले !

ही आकटोबर १९५९ मधील एक घटना आहे. एक महिना वयाच्या माझ्या मुलीला रोग झाला; त्यामुळे तिला आमच्या जवळच्या बीच कँडी हास्पिटलमध्ये ठेवणे भाग पडले. सतत तीन आठवड्यांपेक्षां अधिक दिवस तिला नाना औषधोपचार करण्यांत आले. रक्त पुरविण्यांत आलें; परंतु तिला कोणत्याही उपायांनी गुण येण्याचे चिन्ह दिसेना. शहरातील प्रमुख तज्ज डॉक्टर लोक तिच्या सेवेला सादर होते. अनेक दिवसांपासून तिच्या तापाचे प्रमाण वाढलेले होते. तें कांही केल्या खालींच येईना. या आजारांतून ती बचावेल असे एकाही डॉक्टरला वाटत नव्हते. मी आणि माझी पत्नी निराशेने अगदी हताश झाले होते.

ता. १४ नोव्हेंबर १९५९ चा तो दिवस होता. त्या दिवशी अगदी सकाळीच दोन प्रमुख तज्ज डॉक्टरानी, आम्हांला बिश्वासात घेऊन सांगितले की मुलीच लक्षण ठीक दिसत नाही ती जगण्याची आशा आतां जवळजवळ नाहीशी झाली आहे. त्या मुलीला श्वास घेणे कठीण झाले होते. म्हणून त्यासाठी ऑक्सिजनची व्यवस्था करण्यांत आली. त्या दिवशी सकाळी नव वाजता थोड्या वेळासाठी आम्ही (मी आणि माझी पत्नी) घरी आलें ते भरलेल्या डोक्यांनी मोठ्या कष्टाने व घोर निराशेने कपडे वगैरे बदलत आम्हांला परत तांतडीने हास्पिटलमध्ये जायचे होते.

घरी येतांच मी घेतलेला एक निर्णय माझ्या पत्नीला सांगून टाकिला. कोणता तो निर्णय ? मी जो निर्णय घेतला तो अगदीं अगतिकपणासुक्ळेच. मी सर्वस्वी निराशेने घेरला गेलो होतो. मी माझ्या पत्नीला म्हणालो, “ गेल्या कितीतरी वर्षीपासून आपण शिरडीच्या साईंबाबांची भक्ति करीत आहोत त्यांच्यावर आमची निष्ठा आहे. असें सांगतात कीं जे जे कोणी त्यांच्याकडे भक्तिभावाने व ग्रेमाने पहातात, भजतात, त्यांच्याकडे ते (साईंबाबा) कृपाळूपणे पहातात. आमची एकुलती एक लाडकी कन्या आम्हांला सोङ्गन जातां कामा नये. ती आम्हांला जीवंत रहायला हवी आहे. मी असा निर्णय घेतला आहे कीं आमची कन्या जीवंत राहिली, आम्हांला सोङ्गन गेली नाही तर साईंबाबा हे आपल्या भक्ताकडे संकटप्रसंगी कृपाळूपणे पहातात व भक्तांची इच्छा पुरवितात असा त्यांच्याबद्दल विश्वास वाटेल व तो दुणावेलही. आणि जर आमची कन्या आम्हांला सोङ्गन गेली तर बाबांवरील आमची श्रद्धा डळमळीत होईल व आम्ही त्यांची भक्ति करणार नाही. कारण ते आमच्या आर्त हाकेला धावून आले नाहीत ! ”

घोर निराशेतून आशेचा किरण

यानंतर ज्या घटना लागोपाठ घडत घेल्या त्या लक्षांत घेण्यासारख्या आहेत. वरोवर दहा वाजतां (सकाळी) आम्ही उभयतां परत हॉस्पिटलमध्ये गेलो. दुसरे एक अनुभवी व जुने डॉक्टर त्या लेकराजवळ बसून जरूर ते दक्षतेने उपचार करीत होते. त्यांचाही निर्णय पूर्वीच्या डॉक्टरांना पाठिंबा देणारा होता. हें मूळ जगण्याची आतां मुळीच आशा नाही. ते मृत्युपंथाला लागले आहे. आतां आशा करण्यांत अर्थ नाही ! त्यांच्याजवळ दुसरे एक डॉक्टर बारकाईने त्या मुलीचे निरीक्षण करीत बसले होते. ते कमी अनुभवी होते. ते एकदम जवळच्या अनुभवी डॉक्टरकडे वळून म्हणाले, “ डॉक्टर ! मी या मुलीकडे मधापासून अगदीं बारकाईने पाहात आहे. तिच्या तापाचे प्रमाण सतत वाढलेले असले तरी तिची शुद्ध हरपलेली नाही. ती चांगली शुद्धीवर आहे. मला वाटतें हा ताप दोषी किंवा विषारी नसून तो मलेरिया तर नसेल ? ”

ते अनुभवी डॉक्टर हा प्रश्न ऐकून खदखदां हंसले आणि म्हणाले “ येथें बीच कँडीच्या परिसरांत मलेरिया तापाचा संशय तुमच्या मनांत येतो ”

तरी कसा ? आतां काय उरले आहे त्या मुलीमध्यें ? तुम्हाला वाटते तर तिला किनाईनचा एखादा 'डोस' देऊन पहा बापुडे !"

दोन डॉक्टरांमधील हा संवाद चालू होता, त्यावेळी १० वाजले होते. एक वाजतां डिग्री लावून पहातां तिचा ताप किती तरी दिवसानंतर १०१ पर्यंत उतरला होता. आणि सायंकाळी ४ वाजतां पहातों तर ताप उतरत उतरत ९० वर सायंकाळी तोच ताप साडेसत्याण्णववर येऊन थडकला होता ! आकिसजन किंवा रक्तमानाची आतां मुळींच जस्तरी राहिली नव्हती. त्याच दिवशी सकाळी ते मूळ आतां मरणाऱ्या पंथाला लागले आहे असा निर्णय ज्या थोर व अनुभवी डॉक्टरांनी दिला होता ते आतां आश्र्वयचकित होऊन तटस्थतेने पहात राहिले होते.

शिरडीत साईबाबांचे दर्शन

त्या वेळेपासून मुलीचे तापमान तसेंच म्हणजे जसें असावे तसे कायम राहिले. ते वाढले नाही. त्यानंतर अवध्या तीन महिन्याच्या अवधीत ती आरोग्यसंपन्न दिसू लागली. ती पांच महिन्याची झाली तेव्हां ती इतकी आरोग्यसंपन्न होती की, कांही महिन्यापूर्वी ती मृत्यूच्या जबड्यांतून बाहेर पडली म्हणून वर्णन करून सांगितले तर त्यावर कोणीही विश्वास ठेवण्यास तयार होत नसे ! साईबाबांशी आम्ही वचनबद्ध झालो होतो. ते वचन पाळण्यासाठी आम्ही आमच्या त्या कन्येसह बाबांच्या दर्शनासाठी मोटारीने मार्च १९६० मध्ये गेलो. आमच्या या प्रवासांत आमची कन्या सभोवारचे सृष्टिसौंदर्य पहात पहात चालली होती आणि एकाएकीं तिने आपले दोन्ही हात बाहेर पसरले व बा, बा, बा, हे शब्द प्रथमच तिच्या मुखांतून बाहेर पडले ! याचे अनेकांस आश्र्वय वाटेल, परंतु ही खरी गोष्ट आहे एवढेच मला सांगावेसे वाटते.

माझ्या जीवनांत जसजशा घटना घडत गेल्या तशा त्या मी येणे नमूद केल्या आहेत. त्यापासून जो कांही बोध घ्यावयाचा तो ज्याचा त्याने आपल्या मर्जीनुसूप घ्यावयाचा आहे. व्यक्तिशः माझ्यासंबंधाने सांगायचे झाल्यास मी असे सांगेन कीं जगांत एक अदृश्य शक्ति वावरत आहे.

व तिच्यावर विश्वास टाकून विनम्रभावें त्या शक्तीची आपण आराधना केली तर तिचा सहकार आपणास जरूर मिळू शकतो.

कधीही अंतर दिले नाही

वर जे अनुभव व घटना सांगितल्या त्या सांच्या जमेस धरून आज आमच्या कुदुंबातील सारी माणसें, निकटवर्ती नातलग व नोकरचाकर हे संकट-प्रसंगी शिरडीच्या साईबाबांचे भक्तिभावाने स्मरण करतात, हा आमचा नित्यक्रम होऊन राहिला आहे. अत्यंत नम्रपणे परंतु निश्चितपणे मला येथें सांगावेसे वाटते कीं बाबांचे स्मरण केले असता आजवर त्यानी आम्हांला कधीही अंतराय दिलेला नाही. आमच्या आयुष्यांत गेल्या कित्येक वर्षांत लहान मोठ्या असंख्य घडामोडी घडल्या असतील. आणि त्या त्यांप्रसंगी श्रीसाईबाबा आमच्या मदतीला धावून आले आहेत आणि त्यामुळे त्यांच्या रूपानें या जगांत एक अदृश्य व आश्र्यकारक शक्ति वास करीत आहे याबद्दल आमची खात्री होऊन चुकली आहे. त्या शक्तीचा श्रीसाईबाबांचा एकमेव संदेश आपण नेहमी लक्षात बाळगला पाहिजे. तो कोणता ? तुम्ही माझी भक्तिभावाने आठवण करा. तुम्ही माझ्याकडे पहा म्हणजे मीही तुमच्याकडे पाहीन तु ज कृपाकटाक्षे पाहीन. मी मला वाटते भगवान श्रीकृष्णानी आपला प्रिय सखा जो अर्जुन त्याला जें अभिवचन दिलें त्यांच्यासारखेच बाबांचे हे अभिवचन आहे—“कौन्तेय प्रतिज्ञानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ।”

‘अर्जुना । मी तुला वचन देऊन ठेवतों कीं संकटप्रसंगी माझ्या भक्ताला मी कधीहीं विसरणार नाहीं माझा भक्त संकटापायीं कधीहीं नामशेष होणार नाही ।’

साईबाबा म्हणजे जीवनसर्वस्व

पुन्हां एकवार माझ्यापुरते सांगायचे झाल्यास मी असे म्हणेन की साईबाबा हे माझ्या जीवनाचाच एक भाग होऊन राहिले आहेत. माझे मार्गदर्शक, माझे वाटाडे, माझे गुरुजी व माझे मित्र सर्व कांही तेच आहेत. माझेपुढे आलेले विकट प्रश्न न सोडविल्याबद्दल व जरुर त्यावेळी माझे मार्गदर्शन न केल्याबद्दल मी त्यांची प्रार्थना केली आहे, करुणा भाकली आहे, त्यांच्यावर स्तुति-

सुमनांचा वर्षाव केला आहे, कधी कधी त्यांच्याबरोबर चर्चा केली आहे तर कधी कधी रागाने त्यांच्याबरोबर भाँडलोही आहे, अशा रीतीने मी मनाच्या कोणत्याही अवस्थेत असलो तरी त्यांनी वेळोवेळी माझे प्रश्न सोडविले आहेत व मला संकट मुक्त केले आहे.

अलिकडे शिरडीच्या साईबाबांचे एक निष्ठावान् परम भक्त मला भेटले. त्यांचे माझे बोलणे झाले. माझ्या मताशी ते सर्वस्वी सहमत झाले आणि शेवटी म्हणाले, “अहो! शिरडीचे साईबाबा हे केवळ पिताजीच नाहीत तर माताजीही आपली माऊळीही आहेत. आईचे आपल्या लेकराकडे कधी कधी लक्ष नसते. वेळवसंगी ती आपल्या लेकराला शिक्षाही करते; परंतु जेव्हां वेळ येते तेव्हां त्या लेकराला कडेवर घेऊन तीच माऊळी दूध पाजते! ”

--भवान्स जर्नलवरून सामार

वर्गणीदारांस विनंती

ज्यांचे वर्ष एप्रिलमध्ये संपते त्यानीं व ज्यांस नवीन वर्गणीदार व्हावयाचे असेल त्यानीं चालू महिन्यापासून कृपा करून वर्गणीदार व्हावें हें मासिक म्हणजे साईबाबांची सेवाच आहे. आमच्या प्रत्येक वर्गणीदाराने निदान दोन तरी वर्गणीदार मिळवून देऊन ही सेवा करण्यास उत्तेजन घावें अशी विनंती आहे. जसजसे वर्गणीदार वाढतील तसतशा या मासिकांत अधिकाधिक व वाचकांच्या दृष्टीने उपयुक्त सुधारणा घडवून आणणे शक्य होणार आहे. अशा रीतीने सेवा करण्याची प्रेरणा सर्वांना मिळो, अशी बाबांच्या चरणी प्रार्थना आहे.

व्यवस्थापक—

श्रीसाईलीला

समाधीनंतरही भक्तांना दर्शन

श्रीगोद्वलेकर महाराजांच्या आठवणी

आत्महृत्येचा प्रयत्नः— श्रीमहाराजांनी देह ठेवल्यावर दहाबारा दिवसांनी म्हैसूरकडील एक मनुष्य गोद्वल्यास आला. पण येण्याच्या अगोदर केवळ आठच दिवस आधीं श्रीमहाराजांनी देह ठेवला हें ऐकून त्याला अतिशय वाईट वाटले. त्यांच्या दर्शनासाठी आपण इतके लांब आलों आणि आतां दर्शन शक्य नाहीं या कल्पनेने तो फारच निराश झाला आणि त्या भरामध्ये समाधीपुढे जीव देण्याचा त्याने विचार केला. श्रीमहाराज देहाने गेले ते आत्मरूपाने आहेत. त्यांच्या आठवणीत ते आहेत, जेथे नाम चालू आहे तेथे ते आहेत, वगैरे पुष्कळ गोष्टी त्याला लोकांनी सांगून पहिल्या, परंतु त्याने आपला विचार कांहीं बदलला नाहीं. एके दिवशीं त्याने पुष्कळ अफू विकत आणली, तिची एक लांब गोळी केली आणि रात्रीं भजन व आरती झाल्यानंतर समाधी पुढे बसून त्याने ती गोळी घशाच्या आंत ठेवून दिली. मंडळीची निजानीज झाली आणि हा मनुष्य मृत्यूची वाट पहात नामस्मरण करीत श्रीमहाराजांच्यासमोर बसला. बारा वाजून गेले. एक, दोन, तीन, चार वाजून गेले तरी मृत्यूचे कांहीच चिन्ह दिसेना. शेवटी पांच वाजतां तो उठला व शौचास जाऊन आला. नंतर तोंड धुण्यास बसला असतां जीभ साफ करावी या हेतूने त्याने हाताने ती चोळली व एक ओकारी काढली त्याबरोबर रात्री घशांत घातलेली अफूची लांब गोळी जशीच्या तशीच बाहेर पडली. हा प्रकार पाहून सर्व मंडळीना आश्चर्य वाटले आणि असा आततायीपणा करणे श्रीमहाराजांना पूर्वी कधीं आवडले नाहीं व यापुढे आवडणार नाहीं याबद्दल सर्वांची खात्री होऊन चुकली. नंतर त्या माणसाने मनःपूर्वक श्रीमहाराजांची क्षमा मागितली व बाबांच्या समाधीचा अनुग्रह घेतला.

“भाऊसाहेब, मी आहे, कुठें गेलों नाहीं.”

भाऊसाहेब केतकर यांना श्रीमहाराजांच्या सहवासाचें भारी प्रेम होतें. त्यांच्याबरोबर राहण्यास मिळावें म्हणून पेन्शन घेतल्यानंतर भाऊसाहेब गोंदवल्यास येऊन राहिले. आपण लवकरच देह ठेवणार अशी अगदीं स्पष्ट सूचना श्रीमहाराजांनी भाऊसाहेबांना दिली होती. हें सर्व जरी खरें असले तरी श्रीमहाराजांनी प्रत्यक्ष जेव्हां देह ठेवला तेव्हां भाऊसाहेबांना त्यांचा वियोग असून झाला. त्यांचा स्वभाव मिडस्त व जरा अंतर्मुख असल्यामुळे ते मोठ्याने रडले देखील नाहींत. पण त्यांच्या जीवाला चटका बसला आणि त्यांना कांहीं केल्या चैन पडेना. त्यांची झोप उडाली व भूक नाहींशी झाली. जीवन खरोखर त्यांना शून्यवत् भासूं लागलें. एक दिवशी रात्री बारा एक वाजतां ते असेच अंथरुणावर तळमळत पडले असतां त्यांचा किंचित डोळा लागला. त्यावेळीं श्रीमहाराज त्यांच्यापुढें आले आणि त्यांना म्हणाले की “भाऊसाहेब, मी इथेच आहे, मी कुठें गेलों नाहीं. मी तुम्हांला केव्हांहि भेटू शकेन, यामुळे भाऊसाहेबांचें मोठें समाधान झालें; आणि त्यानंतर बरेच वेळां त्यांची व श्रीमहाराजांची भेट होत असे. फक्त एकच उदाहरण पुरे. सन १९१८ साली इन्फ्लूएंझाची जोराची संथ आली. गोंदवले गांवांमध्ये प्रत्येक घरांत माणसे आजारी पडली. ते गरीब लोक भाऊसाहेबांच्याकडे औषध मागण्यास येऊ लागले. रोग अगदींच नवीन असल्यामुळे त्यांना काय औषध द्यावें हें भाऊसाहेबांना सुचेना. अशा चिंतेमध्ये असतांना एक दिवस रात्री श्रीमहाराज त्यांना भेटले आणि म्हणाले, “भाऊसाहेब! चिंता करण्याचें कारण नाहीं. मी जसें करीत असें, तसें करावें. न्याला ताप आला आहे त्याला सुंठीची लापशी द्यावी. ती ज्याला मिळेल तो बरा होईल.”

अरे थांब ! पकूऱ नकोस.

सन १९३० च्या सुमारास घडलेली गोष्ट आहे. सातारा जिल्ह्यामध्ये शिवदास बुवा या नांवाचे एक रामदासी असत. एकदां एका मित्राला बरोबर घेऊन ते गोंदवल्यास आले. संध्याकाळची वेळ होती, दोघांनाहि सातान्यास जावयाचें होतें. पण सातान्याची मोटार आली तिच्यामध्ये एकच जागा रिकामी असल्याने शिवदासबुवा गाडीत चढले आणि त्यांचा मित्र खाली राहिला, अर्थात त्याला ती रात्र गोंदवल्यास काढणे भाग होते.

भाऊसाहेबांची सर्वात धाकटी मुलगी एक दिवस सकाळी दहा वाजण्याच्या सुमारास तुळशीवृंदावनापाशीं खेळत होती. इतक्यांत श्रीमहाराज तेथें आले, त्यांनी तिला कुंकू लावलें आणि विचारलें, “सुंदरे ! तुझें बरे चालले आहे ना” भाऊसाहेबांना व आईला दर्शन करवावें म्हणून ती घरांत गेली व लगेच बाहेर आली. पण श्रीमहाराज तेथें नव्हते. तिच्या कपाळी लावलेले कुंकू मात्र तसेच दिसत होते.

श्रीसमर्थांचे दर्शन आपल्याला झालें नाहीं या गोष्टीचे त्याला मनापासून वाईट वाटलें, कांहीं वेळानें तो निजला. रात्री दोनतीन वाजण्याच्या सुमारास तो अर्धवट जागा झाला आणि कोणीतरी खडावा घालून समाधींतून वर येतांना त्यानें पाहिलें. विशेष उजेड नसल्यानें चेहरा त्याला स्पष्ट दिसला नाहीं. पण त्याच्या अंगात कफनी होती, हातांत कुबडी व माळ होती आणि पायांत खडावा होत्या. पायच्या चढतांना त्यांच्यावर खडावांचा चांगला खट खट असा आवाज झाला. त्यांना पाहून तो इतका घावरला की, तसाच उठून बाहेर पडला व पळू लागला. तेव्हां ते मागून ओरडले, “अरे थांब ! तुला ज्यांचे दर्शन पाहिजे होतें तोच मी आहे. घावरू नकोस आणि पळून जाऊ नकोस. ’ त्यानें तें ऐकलें नाहीं आणि तो तसाच चावडीकडे पळून गेला. शिवदासबुवांची गांठ पडल्यानंतर त्यानें ही गोष्ट सांगितली. त्यावेळीं बुवा म्हणाले, “अरे ’ केवडी संधि गमावून बसलास ! अरे, महाराज हे समर्थांचा अवतार होते. तू पळून कां गेलास ? तुझ्या जीवाचे कल्याण झालें असते. असो, आता बोलून काय उपयोग !”

नाशिकचे जोशीबुवा

नाशिकला जंगल खात्यामध्ये जोशी या नांवाचे गृहस्थ कारकून होते त्यांचे एक स्नेही नेहमीं गोंदबल्यास जात असत. त्यांच्या तोङ्गून जोशीबुवांनी श्रीमहाराजांच्या अनेक गोष्टे ऐकल्या होत्या. त्यांच्या नंतर दर्शनास आपण एकदां जावें असें जोशीबुवांच्या कधीं कधीं मनांत येई. पण तें तितकेंच राहिले आणि श्रीमहाराजांनी देह ठेवला. सन १९२० सालीं जोशीबुवांचे कुदुंब फार आजारी पडलें. त्यांच्या ओळखीचे एक सत्पुरुष त्यांच्या घरीं चार दिवस येऊन राहिले, कांहीं दिवस गेल्यावर एके दिवशीं पहाटे पांच वाजतां त्यांच्या

दारावर थाप ऐकूं आली. जोशीबुवांनी दार उघडलें आणि श्रीमहाराज आंत आले. डोक्याला टोपी, अंगांत कफनी, हातांत कुबडी, गळ्यांत तुळशीची माळ, पायांत खडावा असे श्रीमहाराज दिसले. जोशीबुवांनी त्यांना ओळखले, पण त्या वेळी त्यांच्या बुद्धीला कांहींतरी भुरळ पडली म्हणून त्यांनी नमस्कार केला नाही. श्रीमहाराज पांच भिनिटांनी आले तसे निघून गेले. नंतर जोशीबुवांना आपण नमस्कार केला नाहीं याचें फार वाईट वाटले. दुसऱ्या दिवशी पहाटे पुन्हा त्याच वेळी तसेच कपडे वगैरे घालून श्रीमहाराज त्याच्या घरी आले. ते आल्यावर जोशीबुवांनी त्यांच्या पायांवर डोकें ठेवून नमस्कार केला. श्रीमहाराजांनी आपला हात त्यांच्या डोक्यावर ठेवला आणि ते परत निघून गेले. श्रीमहाराजांचा हात व त्यांचे पाय अगदीं थंडगार होते, असें जोशीबुवा सांगतात. त्यानंतर ते गोदवल्यास गेले.

श्रीसाईभक्त नानासाहेब अवस्थी यांचा बंगलूर येथें सत्कार त्यांनी कथन केलेला एक अनुभव

साईभक्त श्री. नारायण पुरुषोत्तम ऊर्फ नानासाहेब अवस्थी यांचा परिचय आमच्या वाचकांस यापूर्वी करून देण्यांत आलेला आहेच. आपल्यां वडिलांप्रमाणे श्रीसाईबाबांच्या कृपेस पात्र झालेले व त्यांच्या सान्निध्याचा लाभ घडलेले ते वयोबृद्ध गृहस्थ पुण्यांत वास्तव्य करून असतात. गेल्या विजयादशमीस बंगलूर येथीन श्रीसाईबाबांची पुण्यतिथी व त्याचबरोबर साईभक्त श्रीनरसिंह स्वामी यांचेही पुण्यस्मरण मोठ्या संस्मरणीय रीतीने व थाटांत

करण्यांत आले. श्रीराधाकृष्णस्वामी या साईभक्तांचे वास्तव्य येऊनजाऊन तेथें असते. मद्रासमध्ये व बंगलूर वगैरे भागांत श्रीनरसिंह स्वामीनी साईभक्तीचा प्रचार फार मोठ्या प्रमाणात केला. त्यांचेच कार्य आजकाल श्रीराधाकृष्ण स्वामी, श्रीभागवतस्वामी, देरावयाजी वगैरे भक्तांनी निष्ठापूर्वक चालविले आहे.

बंगलूर येथे जो पुण्यतिथ्युत्सव साजरा झाला त्यावेळी मुख्य पाहुणे या नात्याने श्री. नानासाहेब अवस्थी यांस पाचारण करण्यांत आल्यावरून ते बंगलूरला गेले होते. तेथे श्रीसाईबाबा मंदिरांत बाबांची नैमित्तिक पूजाअर्चा, पारायण वगैरे झाल्यानंतर श्री. नानासाहेब यांचा, तेथील भक्तांच्या मेळाव्यातर्फे थाटाचा सत्कार करण्यांत आला. सर्वांना साईबाबाच भेटल्यासारखे वाटले. त्यानीं मुंबईत आल्यानंतर त्या उत्सवांतील एक घटना सांगितली ती येथें नमूद करीत आहोत.

त्या उत्सवप्रसंगी एक मद्रासी धनिक व्यापारी हजर होते, श्री साई-बाबासंबंधी परिचय करून घ्यावा ही त्यांची उत्कंठा होती. त्यासाठी त्यांना 'श्रीसाईसचरित' इंग्रजीत लिहिले गेलेले हवें होतें. तेथील उत्सव प्रमुख श्रीराधाकृष्णस्वामी यांचेपाशीं त्यांनी इंग्रजी चरित्राची विनंतीपूर्वक मागणी केली. परंतु त्यावेळी त्यांच्याजवळ तो ग्रंथराज नव्हता. 'पाहूं या बरं,' असें सांगून त्यानी ती वेळ मारून नेली.

त्या दिवशी दुपारी श्रीराधाकृष्णस्वामी मंदिराजवळच्या आपल्या खोलीत विश्रांती घेत स्वस्थ पडले होते. नानासाहेब कुठेतरी बाहेर गेले होते, परंतु त्यांची पिशवी त्या खोलीच्या एका कोपन्यांत त्यानीं ठेवली होती. राधाकृष्ण-स्वामी पहुऱले होते. त्यांच्या साईबाबांची एक तसबीर टांगलेली होती. तिच्याकडे टक लावून पहातां पहातां त्यांना गुंगी आली. त्यावेळी त्यानीं काय पाहिले ? ती तसबीर व विशेषतः बाबांचा हात हालचाल करीत असून बाजूच्या कोपन्यांत नानासाहेबांची पिशवी होती. त्याना दृष्टांत झाला कीं कोपन्यातील पिशवीत तुम्हाला हवें असलेले इंग्रजी चरित्र सांपडेल. रोख पांच रुपये देऊन तें मिळवा.

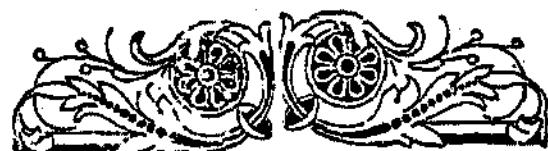
श्रीराधाकृष्णस्वामी डोळे चोळीत चोळीत एकदम उठले व त्या कोप-

न्याकडे वळले. पहातात तो काय ? त्या कोपन्यात पिशवी होती आणि पिशवीत साईबाबांचे इंग्रजी चरित्र होतें.

ही हकीकत सांगून पुढे नानासाहेब सांगू लागले कीं, नंतर राधाकृष्ण-स्वामीची व माझी भेट झाली तेव्हां परवानगीशिवाय आपण पिशवीला कसा स्पर्श केला. व दृष्टान्तप्रमाणे त्यांत पुस्तक आहे की नाहीं हें कसें पाहिलें हें सांगून त्यांची क्षमा मागितली. पुस्तकाची किंमत पांच रुपये देऊन त्यांनी त्या व्यापान्यास देण्यासाठीं ते पुस्तक मजजवळून घेतले. ते पांच रुपये ग्रसाद म्हणून स्वतः जवळ ठेऊन तेथील पेटीत मी पांच रुपयांची नोट ठाकिली.

सुमारे एक वर्षापूर्वी माझे स्नेही श्री आप्पाराव कुळकर्णी यांस भेटलों असतां आठवणी दाखल मोठचा प्रेमानें तो इंग्रजी चरित्र ग्रंथ मला दिलेला होता. त्याने वरीलप्रमाणे बँगलूर पर्यंत प्रवास केला व तेथेच त्याला विसावा मिळाला.

उत्सवाच्या दिवशीं सायंकाळीं तेथील भक्तमंडळींस उद्देशून नानासाहेब अवस्थी यांचे छोटेसे भाषण झालें. त्यांत त्यांनी सांगितलें कीं, “ बाबांना तुमच्याकळून कांही नको. फक्त जिंवत निष्ठा पाहिजे. तेवढीच त्यांची अपेक्षा, आपण त्यांच्यावर मनापासून संपूर्ण निष्ठा ठेवा म्हणजे त्यांनी अभिवचन देऊन ठेवल्या प्रमाणे ‘ तुज कृपाकटाक्षे पाहिन मी ’ माझेंही त्यांच्यावतीने आपणा सर्वांकडे तेवढेच मागणे आहे. ”

प्रवास वर्णन

संत नामदेवांचीं पंजाबांतील स्मृति-मंदिरे

लेखक: —गणेश विष्णु कविटकर एम्. ए.

(लेखांक पहिला)

[संत नामदेवांच्या वाढमय संशोधनार्थ महाराष्ट्र सरकारने 'नामदेव गाथासमीति' नियुक्त केली असून त्या समीतीचे एक सभासद या नात्यानें पंजाबमधील नामदेवांच्या स्मृति स्थळांना श्री. ग. वि. कविटकर एम्. ए. यानी भेटी दिल्या. पंजाबांत, सातशे वर्षांपूर्वीच्या काळांत नामदेवांचें वास्तव्य सुमारे सतरा वर्षे होते. त्या काळांत त्या भागांत अनेक स्मृति चिन्हे निमांण झाली. तीप्रत्यक्ष पाढून जो आनंदाचा लाभ झाला तो साईलीलेच्या वाचकांनाही व्हावा या भावनेने श्री कविटकर यानी लिहिलेल्या लेखमालेतील हा पहिला लेख आहे.]

—संपादक

संत नामदेवांचे सर्वांत मोठे स्मृति-मंदिर अमृतसरपासून परस्तीस मैलावर असलेल्या पंजाबातील गुरुदासपूर जिल्ह्यांतील अगदी आड रस्त्यावर वसलेल्य

घोमान गावी आहे. या गावी जाण्यास दररोज अमृतसरहून मोटारगाड्या सुटतात, या मंदिराचे हिंदु पुजारी श्री० बाबा लछमनदास घोमान स्मृति-मंदिराच्या पुढच्याच जागेत राहातात, ते वैद्यकीय व्यवसाय करतात.

संत नामदेव भट्टिवालहून येथे प्रथम आले. त्यापूर्वी येथे दाट जंगल होते. गांव ताळुक्याच्या वस्तीसारखा छोटा, स्वच्छ व दुमदार आहे. येथे बहु-संख्य शीख लोकवस्ती आहे. त्यातील हजारो लोक नामदेव पंथीय शीख आहेत. त्यांना छिपा, छिंबा, छिपी, टांक क्षत्रिय या नांवाने संबोधिले जाते. महाराष्ट्रातील या मध्ययुगीन संताच्या वस्तीने हे स्थान पवित्र झाले, फळले व फुलले! आरंभी या ठिकाणी वस्ती नव्हती. जमीन नापीक होती. अशा ठिकाणी हे मंदिर उठले. श्रीनामदेव या ठिकाणी सतरा वर्षे होते.

घोमान गांवच्या ओसाड वस्तीतील लोकांनी नामदेवांची प्रार्थना केली की, जनावरांना व लोकांना पिण्याच्या पाण्याची अत्यंत चणचण भासते. यावर नामदेवांनी विचार केला. त्यांनी एका जागेची निवड केली. त्या जागेत एक विहीर व तलाव खोदण्यास सांगितले. तसे करताच तेथे सुंदर जलाशय निर्माण झाले. हा तलाव आणि विहीर आजहि वर्षभर पाण्याने भरलेली असते.

नामदेव व लाहोरचे राज्यपाल

येथे येण्यापूर्वीच नामदेवांची कीर्ति पंजाबच्या कोना कोपन्यात आधीच पसरली होती. असे सांगण्यात येते की, नामदेवांचे अनेक चमत्कार ऐकून लाहोरचा राज्यपाल नामदेवांच्या दर्शनासाठी घोमान येथे आला. दर्शनोत्तर त्याने नामदेवांची अध्यात्मपर प्रवचने ऐकली. त्याचा त्याच्यावर विशेष प्रभाव पडला व तो त्यांचा शिष्य बनला. दानधर्म म्हणून नामदेवांना संपत्तीचा मोठा नजराणा त्याने देऊ केला; परंतु नामदेवांनी तो घेण्याचे नाकारले! नंतर त्याने बाद-शहाच्या हुकुमावरून समाधि बांधण्याकरिता एका मोठ्या जमिनीचा तुकडा दान दिला. प्रत्यक्ष आपल्यादेखत त्याचा कोनशिला - समारोह केला. तसेच जागेच्या मागे असलेल्या तलावास चारही बाजूस विटांच्या भिंती बांधण्याचा त्याने हुक्म दिला. दुर्दैवाने, लाहोर येथे निकडीचे काम निघाल्यामुळे ते काम अपूर्ण ठेऊनच त्यास तेथून जावे लागले. मंदिर व त्यामोऱतालच्या जागेचे

क्षेत्रफळ सुमारे पाव चौरस मैल असेल. आजहि ही जागा मंदिराच्याच माल-कीची आहे.

वरील घटनेनंतर रामगड मिसलचे मुख्य अधिकारी राम गढियां जमातीपैकी शीख सरदार जससासिंग यांनी मूळ मंदिरावर सुंदर घुमट बांधून मंदिराची प्रशस्त व प्रेक्षणीय वास्तु अठराव्या शतकात उभी केली.

सध्यां मंदिराची व्यवस्था “श्रीनामदेव दूरबार कमिटी, घोमान” या संस्थेमार्फत चालत असते.

पंजाबातील घोमान येथील या समाधी-मंदिरासंबंधाने जी आख्यायिका सांगण्यात येते ती अशी :

संत नामदेवांची उदासीनता

संत नामदेवांचे श्री. बोहरदास हे पहिल्य होते. एक दिवस संत नामदेव उदासीन दिसले असता, बोहरदासानी त्यांच्या विवंचनेचे कारण विचारले. त्यावर नामदेव म्हणाले, “माझी वृद्ध माता गोणाबाई आजारी असून ती माझी आठवण काढीत आहे. म्हणून मी बेचैन आहे.” नामदेवांना मातेजवळ जाण्याची तीव्र इच्छा झाली. तेव्हा ते बोहेरदासजींस म्हणाले, “मी मंदिराच्या आत जातो. आत मी झोपी जाईन, बाहेरून दार बंद करून घ्यावे. सात दिवस मंदिराचे द्वार कोणीहि उघडू नये. कारण माझे शरीर मंदिरात असले तरी माझा आत्मा मातेच्या भेटीसाठी पंढपूरला गेलेला असेल!! याबाबत फारसा बोभाट न करण्याची त्यांनी बोहेरदासांना आज्ञा केली. आणि नामदेवांचा आत्मा मातेच्या भेटीला निघून गेला.

इकडे नामदेवांच्या शिष्य मंडळीत स्वामी नामदेव कोठे आहेत असा गिळा सुरु झाला. बोहेरदासजींच्या म्हणण्याकडे कोणीहि लक्ष न देता त्यांनी मंदिराचा दरवाजा उघडला. तो काय चमत्कार? आत सर्वांना नामदेवांचा देह मृतावस्थेत दिसला. ते दृश्य पाहून त्याच्या शिष्यांना व अनुयायांना अतिशय दुःख झाले! रीतिरिवाजाप्रमाणे मृतदेहास अग्निसंकार करण्यात आला. हा अग्निसंस्कार माघ शुद्ध द्वितीयेला झाला, असे सांगतात. तेथे हात्त सा. ली. ३

त्याच्या महानिर्याणाचा दिवस मानतात पुढे जेव्हा पंढरपुरहून मातेचे दर्शन घेऊन नामदेवांचा आत्मा घोमानला परतला व मंदिराभोवती फिरु लागला. तेव्हा त्यांना आपले पार्थिव शरीर दिसेना. “मंदिरात ठेवलेले माझे शरीर कोठे आहे ?” असा प्रश्न जेव्हा नामदेवांच्या आत्म्याने शिष्यांना विचारला. तेव्हा आपले शरीर मृतावस्थेत दिसले म्हणून त्यास अग्निसंस्कार करण्यांत आल्याचे नामदेवांच्या निष्ठावंत अनुयायाकडून कळले, तेव्हा ती शिष्य मंडळी शोकमम झाली. त्याचवेळी अशी आकाशवाणी झाली म्हणतात की, “नामदेवांची सर्व शक्ती यापुढे श्री. बोहरदासजीना देण्यात आली असून सर्वांनी येथून पुढे त्यांना आपले गुरु मानावे.” प्रतिवर्षी आजहि उत्सवाच्या वेळी अशी आकाशवाणी होत असते, अशी आख्यायिका आहे. पण त्यात फारतं तथ्य दिसत नाही.

नामदेवांचे स्मृति मंदिर

घोमानमध्ये नामदेवांची समाधी ज्या इमारतीत आहे त्या इमारतीस एकच पूर्वाभिसुख प्रवेशद्वार आहे, त्याची उंची १० फूट असावी. दरवाज्याची ठिकठिकाणी दुरुस्ती केल्यामुळे, प्रवेशद्वाराचे प्राचीनत्व नाहीसे झाले आहे. वेशद्वारातून आत गेले म्हणजे उजव्या बाजूस एक विहीर आहे व ढाव्याबाजूसही एक लहानसे प्रवेशद्वार आहे. मंदिरात प्रवेश करण्यापूर्वी आपली पादत्राणे बाहेर काढून ठेवावी लागतात. आंत गेल्यावर आपण मंडपात येतो उजव्या बाजूला नामदेवांची समाधी आहे. त्याला ‘बाबा नामदेव की समाधी’ असे इकडील लोक मानतात.

लहान दरवाजातून आत गेल्यावर समोरच एका षट्कोनी बैठकीवर आयताकृती समाधी असून तिच्या भोवताली तिन्ही बाजूला भिंत आहे. त्याचा प्रमाणे समाधी भोवतालच्या भिंतीवर निरनिराळी चित्रे असून ती नामदेवांनी आपल्या आयुष्यात जे चमत्कार केले त्यासंबंधी आहेत. नामदेवांच्या चित्रावर जे चित्र आहे त्यात नामदेवांच्या समोर आणून ठेवलेली मेलेली गाय त्यांनी जिवंत केल्याचे दृश्य आहे.

संत नामदेव ज्या जागी रहात असत त्याच जागेवर त्यांच्या महानिर्याणानंतर हे स्मृति-मंदिर पेजाबातील त्यांचे पट्टशष्य श्री. बोहरदास यांनी उभारले असे घोमानमधील मंडळी आजहि सांगतात.

बोहरदास समाधी— स्मारक

या मंदिरास लागूनच पट्टशिष्य बोहरदास यांचे समाधी— स्मारक आहे. वाहेरच्या खुल्या आवारात मध्यभागी एक बरेच मोठे तुळशीवृंदावन आहे. त्याच्या एका बाजूस लहान लहान स्मारके दिसतात. त्यातील मोठ्या आकाराची तीन स्मारके बोहरदास बाबा दिवंगत झाले त्यावेळी त्यांना तीन नातू होते. त्यांची नांवे बाबा भोगीराम, बाबा राखाराम आणि बाबा दयाळदास (दयाराम) यांची ती तीन स्मारके आहेत. बाबा भोगीरामच्या वंशजांना पट्टी भोगीराम, राखारामच्या वंशजांना पट्टी राखीराम आणि दयाळदासाच्या वंशजाना पट्टी दयाळदास असे म्हणतात. आणखी जी लहान लहान दगडी स्मारके दिसतात ती बोहरदासाच्या कुंदुंबी यांची असल्याचे सांगतात. या दगडी स्मारकापलीकडे एका कोपन्यांत शंकराचे मंदिर आहे. स्वतः नामदेवांनी बांधलेले राघाकृष्णाचे मंदिर पण येथेच आहे. हे त्यांनी दिलीच्या मुसलमान बादशहाकङ्गन बांधविल असे सांगतात. या मंदिरात दोन मूर्ती आहेत. काळी मूर्ती पुरुषाची असून पांढरी खीची आहे. विठ्ठल रखुमाईच्या मूर्तीप्रमाणेच या मूर्ती आहेत.

बारा खांबांचे खुले दालन

नामदेव स्मृतिमंदिराचा पुढील भाग बारादरीचा म्हणून ओळखला जातो. बारादरी म्हणजे बारा खांब असलेले खुले दालन. या बारादरीचा इतिहास असा आहे. शीखांचे सहावे गुरु हरगोविंद, हरगोविंदपुरास जात अमनां या घोमान गांवाम त्यांनी भेट दिली. हर गोविंदपूर घोमानहून काही मैलाच्या अंतरावर आहे. मंदिराच्या आतल्या बाजूस गुरु हरगोविंद ज्या जागेवर वसले त्या ठिकाणी एक बारादरी वा दिवाणखाना इयामसिंह नावाच्या शीख गृहस्थाने बांधला. सांप्रत या बारादरीत जमिनीवर बैठा. हातरून लाकडी बैठकीवर शीखांच्या आदिग्रंथाच्या गुरुग्रंथसाहेबाच्या पांच प्रती ठेवल्या आहेत. त्यांचे अखंड पारायण मोठ्या आदराने आणि श्रद्धेने सर्वज्ञ एकत्र रांगेत बमून करीत असतात. या ठिकाणी एक पुजारी कामाकरिता ठेवण्यांत आला आहे.

शीखांचा धर्मव्वज “निशाण साहिब” खंदाच्या कळसासहित बारा-

दरीवर ठेवण्यात आला आहे. हा ध्वज बन्याच दूर अंतरावरून फडफडत असलेला दिसतो.

गुरु हरगोविंदांनी नामदेव मंदिरात जाण्यापूर्वी मंदिराबाहेर आपले घोडे एक फलांग अंतरावर बांधून ठेवले होते. तेथें एक सुंदर गुरुद्वारा त्यांच्या स्मरणार्थ बांधण्यात आला आहे.

शिष्यवरांची पाण्याची सोय

मंदिरालगत पाण्याचे एकंदर तीन मोठे तलाव असून त्यापैकी एका तलावाची हकीकत अशी सांगतात की, येत नामदेव या गावात वास्तव्य करीत होते तेव्हा, एकदा एक केशी कलंधर नामक चर्मरोगी तेथे आला. त्या आपल्या आवडत्या शिष्यास आपल्या भेटीस येण्यास उशीर का लागतो असे नामदेवांनी त्यास सहज विचारले. ते पुढे म्हणाले की, तुला भजनासहि रोज वेळ होतो. तेव्हा तो म्हणाला, “आपणास स्नानास पाणी मिळण्यास रोज फार अडचण पडते.” या शिष्याचे म्हणणे नामदेवांना पटले व त्यांनी आपल्या बैठकीच्या नजीकच एक तलाव दैवी सामर्थ्याने निर्माण केला आणि शिष्यगणांची पाण्याची जवळच सोय केली. तेव्हापासून आजतागाईत या तलावाचे पाणी केव्हाच आटत नाही! या तलावात स्नान केल्याने सर्व प्रकारचे चर्मरोग नाहीसे होतात, जी मुले लहानपणापासून मुडदूस रोगाने जर्जर होतात व कृश बनतात त्यांनाहि या तलावात नियमित स्नान घातल्यास ती सुदृढ ज्ञाल्याचे व हजारोंचे चर्मरोग नाहीसे ज्ञाल्याचे सांगतात. हा या श्रीनामदेवस्मृति मंदिर तलावाचा प्रभाव आजहि असल्याची खात्री तेथील लोक देतात.

या तलावाची दुरुस्ती पंजाबचे सिंह रणजितसिंह यांची सासू माई सदा कौर यांनी केली.

नामदेव स्मृतिदिन मेळावा

येथील यात्रेस प्रतिवर्षी लाखो लोक दूरदुर्दून येतात. या सर्वांची उत्तर-ण्याची सोय गावातच होते. १५-२० हजार लोक उत्तर शक्तील एवढी भूमी मंदिराच्या मालकीची असून त्यामध्ये मंदिराच्या मालकीची एक धर्मशाळाहि आहे. ही धर्मशाळा (सराई) समाधीच्या मागच्या बाजूस ४०

खोल्यांची आहे. तीस तिकडे “बंगस” (Bungas) असे म्हणतात. ती श्री. नामदेव श्रोमणी दिवाणने १९१० साली यात्रेकरूंच्या सोईसाठी बांधली १९१० दिवाणतर्फे वार्षिक यात्रेच्या वेळी चार दिवस मोफत जेवण दिले जाते. हा दिवाण टांक क्षत्रिय जातीचा होता. पुढे एका शीख सरदाराने अंदाजे २०० बिघे जागा समाधिमंदिराच्या खर्चासाठी दिली.

प्रतिवर्षी माघ शु. १-२ रोजी संत नामदेव स्मृतिदिनी मेलावा (उत्सव) साजरा केला जातो. या दिवशी संत नामदेव सर्व काही आपला शिष्य बोहर-दास यांच्या स्वाधीन करून घोमानहून पंढरपूरला गेले. हा मेला चार दिवस चालतो, मंदिरात दुसरे उत्सवहि साजरे केले जातात. ते श्रीकृष्णजन्माष्टमी, वसंत पंचमी, नामदेवजन्मोत्सव वगैरे प्रतिवर्षी जवळच्या प्रांतातून लाखो लोक सर्व धर्माचे शीख, हिंदू, मुसलमान—नामदेवरायांच्या दर्शनास येतात. देणग्या अर्पण करतात. (त्या देणग्यांना ‘छासवा’ असे म्हणतात.) देवळात समाधीपुढे आणि दरबारांतील श्रीगुरुग्रंथ साहेबापुढे तपियानात (तप करण्याच्या जागेत) ग्रंथगायनाच्या ओटीवर शिरा, गूळ, तांदूळ, साखरेच्या दिवल्या, कणीक इत्यादिकांचे आपल्या शक्तीनुसार भोग (प्रसाद) चढवितात. पंजाबांतून चारी दिशेने आलेले यात्रिक भोवतालच्या स्थळांचे भाविकतेने दर्शन घेतात. हिंदू तशाच शिखांच्याहि स्त्रिया आपापले नवस फेडण्यासाठी येतात. आजारी मुलांना मूर्तीच्या पावर घालतात. आलेले सर्व यात्रिक ‘नामे नारायण नाही भेद’ (नामदेवात आणि नारायणात भेद नाही) या गुरु अर्जुनदेवांच्या संदेशाचा जयघोष करीत आपापल्या घरी निघून जातात.

कर्मयोग (लेखांक ४ था)

लेखकः— डॉ. रा. य. परांजपे, रत्नागिरी

‘सर्व कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते’ सर्व कर्मेण ज्ञानाच्या ठिकाणी, परिसमाप्त होतात. हें ज्ञान म्हणजे तरी आहे काय ? आपल्याला सगळ्या कर्माचे ज्ञान आहे, म्हणजे कर्माचे ते ज्ञानमय स्वरूपच नव्हे काय ? म्हणजे आपली कर्मेण तरी, ज्ञानस्वरूप होऊनच आपल्याला भेटत नाहीत काय ? आपण नाकानें वास घेतला, हे कर्म झाले. त्याच्या चांगल्या वाईट वासाचे आपल्याला ज्ञान झाले म्हणजे काय झालें — ‘ज्ञाने परिसमाप्यते.’

कानानं ऐकले श्रवण केले — कुठे गेले ते ? ‘ज्ञाने परिसमाप्यते’ त्याच-प्रमाणे खाळो प्यालो, बोललो, चाललो या सगळ्यांचे ज्ञान होते आपल्याला. ज्ञानाच्या ठिकाणी ते जातें. पुन्हा त्याचे स्मरण झाले तरी स्मरणाच्या रूपानें ज्ञानच होते. अनुभवाच्या रूपाने ज्ञानच होतें म्हणजे कर्माचे स्वरूप शेवटी जड नसून ज्ञानच आहे. म्हणजे सर्व कर्मेण शेवटी आपल्याला ज्ञानमय होऊनच भेटतात.

तुका म्हणे ज्ञान तोचि नारायण । जाणती सज्जान गुरुपुत्र
अशी कर्माची नीट व्यवस्था असतांना आपण त्यांतून बंध — चांगलें —
वाईट या दृष्टिकोनांतून जेव्हां पहातों त्यावेळी मोठमोठे जाते लोक सुद्धां

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ॥

अशा तज्जेनें अभितचित्त होतात, मोहित होतात. श्रुतिस्मृतिकार, शास्त्रकार सुर्यसुद्दल सृष्टिकर्ता ब्रह्मा हे सुद्धां, कर्माच्या विचारांत गटंगळ्या खातात. या कर्माची योग्य व्यवस्था शास्त्रकारांना सुद्धा लागलेली नाहीं. त्याच्यावर वाद विवाद मात्र सतत चालू राहिलेले आहेत आणि जगाच्या अंतापयंत, कधीही न

संपणारे असे आहेत. हे चांगले आणि ते वाईट यांतून कर्माचा निश्चय होणार आणि झाला तरी जीवाच्या ठिकाणी अशी पात्रता नाहीं की चांगले कर्मच मी जन्ममर करीन, ही दुसरी गोष्ट आणि तिसरी गोष्ट म्हणजे, केवळ सत्कर्मे त्याच्या हातून घडली तरी त्यांतून फार फार तर स्वर्गसुखापर्यंत त्याची मजल जाऊ शकेल, त्यापलीकडे नाही.

परंतु ज्याला भक्ती म्हणतात, परमेश्वराची प्राप्ती म्हणतात ती गोष्ट, कर्माच्या आधीन केव्हांहि नाही. आणि ती प्राप्ती झाली, तर मग कर्माच्या ठिकाणीं जीवनांतला बाधक अशा तन्हेचे काहीं नाहीं. उलट कर्म हें जीवनांचे सौभाग्य आहे, जीवनांतला नित्य आनंद आहे. अशा प्रकारचे जीवन हेंच कर्म आहे, कर्म योग आहे.

या कर्माचा विचार भगवंतानीं काहीं तरी निराळ्या दृष्टिकोनातून सांगितला आहे. 'कर्म समर्पण करणे' हा काहीं एक पर्याय नव्हे, सोय नव्हे. सोपा प्रकार, अनधिकार्यांकरतां, सगळ्यांना समजण्यासारखा असें नसून खरे म्हणजे भगवंताना हें एकमेव तत्त्वज्ञानच गीतेमधून संगायाचे आहे, त्याचा कर्माच्या दृष्टीने केंद्रबिंदू म्हणून हा कर्म समर्पण सिद्धांत सांगितला आहे. कोणत्याही निराळ्या दृष्टीने, ज्ञानाच्या दृष्टीने विचार केला, तरी त्याचा मध्यबिंदूही हाच येईल, आणि भक्तीचाही मध्यबिंदू हाच ! कर्माचा विचार जो या ठिकाणीं केला आहे ती नुसती काही तरी सोय नव्हे. हा अत्यंत महत्त्वाचा सिद्धांत आहे. म्हणून या दृष्टीने आतां आपण याचा विचार करू.

जे जे कांही व्यापार करिसी । कां भोग हन भोगिसी ।
अथवा यश्ची यजिसी । नानाविधी ॥

ही सवलत भगवंतानीं काहीं उगीच दिलेली नाहीं. ही सवलत जर दिली नाहीं तर आमचा परमार्थ हा अपुरा आणि कडा मोडका, लंगडा आंणि लुळा होऊन जाईल. आपण कांही कर्मे वरीं झाली म्हणून आनंद मानू आणि कांही वाईट झाली म्हणून दुःख ! सत्कर्मे करणारा मनुष्य, नेहमी असत् कर्माबदल वाईट वाढून घेगार आणि त्याच्या हातून वाईट कर्मे निश्चित होणार ! कुणीही यांतून सुटलेले नाहीत.

सूक्ष्म स्थूल भूतें । चाळिताहे परमहंस् ।
 शूलपाणि देवोदेवी जयाचारे अंशू ॥
 शुभाशुभी कर्मा न करी नामाचा आळसू ।
 सुखे निरंतर ध्याई ध्याई हशीकेशू ॥
 अँनमौ भगवते वासुदेवाय ॥

शानदेव.

प्रत्यक्ष शंकरसुद्धा ! त्यांच्या हातून सुद्धा शुभ आणि अशुभ कर्मे होत असतात, पण त्या ठिकाणी 'तो न करी नामाचा आळसू' माझें नांव विसरत नाहीं. मला विसरत नाहीं. तेव्हां कर्माच्या बाबतीत केवळ चांगल्या वाईटाची व्यवस्था करून भागत नाहीं. कर्माचा समूल परिणाक करांत होतो ? योग्य भक्तीच्या विचारांत सर्व कर्मे हीं यथासांग आणि व्यवस्थित वसतात आणि त्या करितां आवश्यक कांही असेल. तर आपली बुद्धी सोपारी होणें आवश्यक आहे आणि ती करण्यासाठी आपल्याला कोणताही खटाटोप करायचा नसून, हे तत्त्वज्ञान योग्य तज्ज्ञेने समजण्याने उमजण्यानेंते कार्य आपोआप होणारे आहे. मग कर्माचा सगळा भार उतरतो, डोक्यावरचे ओळे समूल जाते आणि जीवन समूल मोकळे होते. या साठी कर्माच्या बाबतीत 'तूं जे जे कांहीं व्यापार करशील ते' एवढी सबलत दिली. तू भजन म्हणून अमूक अमूक एवढेच कर असें नाहीं. तर तू जे जे कांहीं करत असशील ते ते ! तुझा जो व्यापार उद्योग असेल तो, त्यासाठी बदल नव्हे किंवा जे भोग भोगत असशील ते भक्ती करतां-परमार्थी करतां अगदी 'सुक्ताहारविहारस्य' नाहीं. ते योगाकरता आहे. योगाभ्यास हाच ज्याचा परमार्थ असेल, त्याच्या करतां ते नियम असशील. परमार्थकरतां युक्ताहार विहार असे सांगितले कां ?

उलट,

भोगहन भोगिसी ! अथवा यज्ञि यजिसी ! नाना विधी ॥
 किंवा जे यज्ञयाग करीत असशील ते सगळें.

ना तरी घात्रविशेषीं दानें । कां सेवका देसी जीवनें ।
 तपादि हन साधनें । व्रतें करिसी ।

दानाचे प्रकार अनेक आहेत. आपण भिकारी आला दारात, तरी दान करतो, क्षेत्रात जाऊन करतो, संस्थाना देणग्या देतो. मनुष्याच्या ठिकाणी

दानधर्म करण्याची इच्छा ही सहजच आहे, तें मुद्दाम, कर म्हणून सांगितले नव्हे किंवा सेवकांना कांही नोकराचाकरांना जीवन वेतन देतो ते, किंवा व्रते, वैकल्ये, तपश्चर्या करीत असशील तर ती. ती कर असें नव्हे, पण तपश्चर्येची तुला संवय आहे लागलेली, तर सोङ्ग नको ती (नसली तर धरण्याचे कारण नाही) तुला दोन तास ध्यान लावून बसावेसे वाटते ना ? खुशाल बस ! जप करावासा वाटतो ? खुशाल कर ! समाधी लावता येते ? लाव ! कांहीं हरकत नाहीं. व्रतं करतोम, एकादशा करतोस, कांहीं करतोस तर आम्ही तें सोड म्हणून सांगत नाही, धर म्हणून सांगत नाही एखादा तें व्रत करतो, दुसरा करीत नाहीं. आम्हाला दोघेही सारखेच. एखादा दानधर्म करतो, दुसरा अजिबात करीत नाहीं. आम्हाला चालतो. तूं काम करीत असशील, तेवढेच पाहिजे आहे आम्हाला -

तें क्रिया जात आघवें। जें जैसें निपजेल स्वभावें।
तें भावना करोनि करावें। माझिया मोहरा ॥

तुझमा स्वाभाविक धर्माप्रमाणें, तुझ्या सहज इच्छेनुसार जें कांहीं घडेल तें ! कृत्रीम नव्हे ! सहजपणाने होईल तें. हें आतां देवाने मला सांगितले आणि मला तें केलेंच पाहिजे, असा शीण घेऊ नको. नाहीं केलें तर पाप लागेल, अशी कल्पनासुद्धा करून वेऊ नको. आणि मग काय होईल तें होऊं दे. पण अंतकरणांत अशी दृढ झालेली धारणा असूं दे, की तें कर्म मी भगवंताकरतां केलेलें आहे. भगवंताला अर्पण झालेले आहे. सेवकाला वेतन दिले. सेवकाच्या ठिकाणी कोण आहे ? सर्व भूतमात्रांच्या ठिकाणी माझा भगवंत आहे. यज्ञामध्ये अवदान दिले तर यज्ञ भोक्ता माझा नारायण आहे. त्याला मी दिलें, इंद्राला दिलें, चंद्राला दिले, तमक्याला दिले, तरी सगळी नांवे त्याचीच आहेत. आम्ही ते इंद्राला म्हणून दिले नमून भगवंताला दिले. नाहीतर मला म्हणून द्यायचे आणि

अग्नि इंद्र सोमाय। म्हणून यजिती।
गंगेचें उद्क गंगे जैसें। अर्पिजे देव पितरोहेशें।
माझें मज देती तैसे। परी आनानि भावीं॥

हा उलटा प्रकार गंगेत उद्क गंगेचे सोडले पितरांच्या नांवाने तर पितरांना ते पोचते; कारण भावना भिन्न झाली म्हणून 'भावना त्या भिन्न सुंडाव्या त्या'। वस्तुत:

अखंड सकळ हें सकळांमुखीं । सहज अर्पतसे मज एकीं ।
परी नेणणे यासाठी मूखीं न पविजे मातें ॥

सगळ्या ठिकाणी आपण जे जे व्यवहार करतो ते वास्तविक भगवंतालाच अर्पण होत असतात. पण हें न जाणल्यामुळे 'मूखीं न पविजे माते' न जाणणे म्हणजे मूर्खपणा ! जाणणे म्हणजे शहाणपणा ! याच सर्व साधनानी माझेच यजन होत असताना, तसे ते मानीत नाहीत म्हणून माझी प्राप्ती होत नाही. 'मग मनीं कहिलीजे आस्था तेथे आले.' मनाप्रमाणे फळे मिळतील पण भगवंत मिळणार नाही, म्हणून सर्व 'माझीया मोहरा करावे.'

मत्तः परतरं नाव्यत् किंचिदस्ति धनंजय ।

माझ्या वांचून काहीहि नाही अशी दृष्टी असावी. परंतु, अंतरंग कसे पवित्र असावे —

'परी आपुलिये जीवी । केलियाची से काहीचि नुरवी ।
ऐसी धुवोनि कर्मै द्यावी । माझिये हाती ॥'

आताच्या या तिन्ही ओव्यांमध्ये असा एक सूर दिसतो कीं तू मला सर्व कर्मै अर्पण करावी ! करावी !! करावी !!! म्हणजे आपण लगेच असा अर्थ करतो कीं 'म्हणजे आम्ही कर्माचे कर्ते नव्हे काय ? मग—सहजे—निपजेल स्वभावे--हे शब्द कशाकरता घातले आहेत ? पण ते विसरतो मनुष्य, आणि 'तत्सत् कृष्णार्पणमस्तु' म्हणून एक उद्क सोडले की झाले, अशी कल्पना करून घेतो. संकल्प सोडा—आणि प्रथम कसला संकल्प सोडा ! 'असांकं सकलकुटुंबांना, शांत्यर्थ पुष्ट्यर्थ, तुष्ट्यर्थ धनधान्य, पशूपक्षी, यांच्या प्रीत्यर्थं संकल्प सोडलेला नसतो. म्हणजे याचा काही संकल्प सुटलेला नसतो, निविकल्प सुटलेला नसतो. मग ? धुवोनि कर्मै म्हणजे काय, तर आपण कर्माचे कर्ते आहोत असे वाटतासुद्धा नये. 'से काहीचि नुरवी' कर्माचे कर्तैपण सर्व काढून घेतले, तर मग करा काय ? आणि नाही केले अर्पण कर्म तर ? भगवंत काय मोठा अप्पलपोटा आहे काय ? सर्वांच्या कर्माचे फळ खाऊन मोठा झाला आहे, लंबोदर ? असा अधाशीपणा काय करतो हा ! बाकी कुणाला देऊ नका. सगळे मला अर्पण करा ? मग बाकीच्या देवानी, कुणाच्या तोंडाकडे बघायचे ? त्यांची काय अवस्था होईल ?

अरे ! ज्या ठिकाणी कर्म अर्पण होते, ते सगळे माझेच सूप आहे. हे लक्षात घ्या. तुम्हो मिळ भावना कशाला करतां ? ही वस्तुस्थिती भगवंतांनी दाखवून दिली. आतां हा सगळा विचार केल्यानंतर बुद्धी सोपारी करायची याचा अर्थ, भगवंतासाठी म्हणून काहीं स्वतंत्र गोष्ट निराळी, काहीं कर्म अशी करायची नसून त्या सर्वकर्माचा मोहरा भगवंताकडे वळवायचा आहे. याचा सम्यक बोध आपल्याला होईल. त्यावेळेस बुद्धीही आपोआप सोपारी झालेली असेल. अहंकार सगळा गेलेला असेल. मी अर्पण करणारा, हे रहाणार नाही.

आणि त्याच्या ठिकाणी, मी अर्पण करतो असे राहिले असेल, तर बुद्धी सोपारी नाही. अहंकार भरपूर शिळ्क आहे. ते त्याचे कर्म अशुद्ध झाले. धुवोनि कर्म नव्हे. त्याचे ते सत्कर्म जरी असले, तरी ते भगवंत म्हणतात मला ध्यायला नालायक आहे. मी ते घेणार नाही. मला अर्पण होणार नाही. मग भगवंताला याहिजे काय ?

केलियाचि से कांहीचि नुरवी ।

मी केले की माझेनि सिद्धी गेलें । ऐसे नाही डेविले वासने माजी ॥

हे मी केलं की माझेमुळे सिद्धीला गेले असे नाही. ज्ञानेश्वर महाराजांनी शब्दा ज्ञानेश्वरीसारखा अलौकिक ग्रंथ केला पण त्यांची काय धारणा आहे :

ऐसे श्रीनिवृत्ति नाथाचें । गौरव आहे जी साचें ।

ग्रंथु नोहे हें कृपेचे वैभव तिये ॥

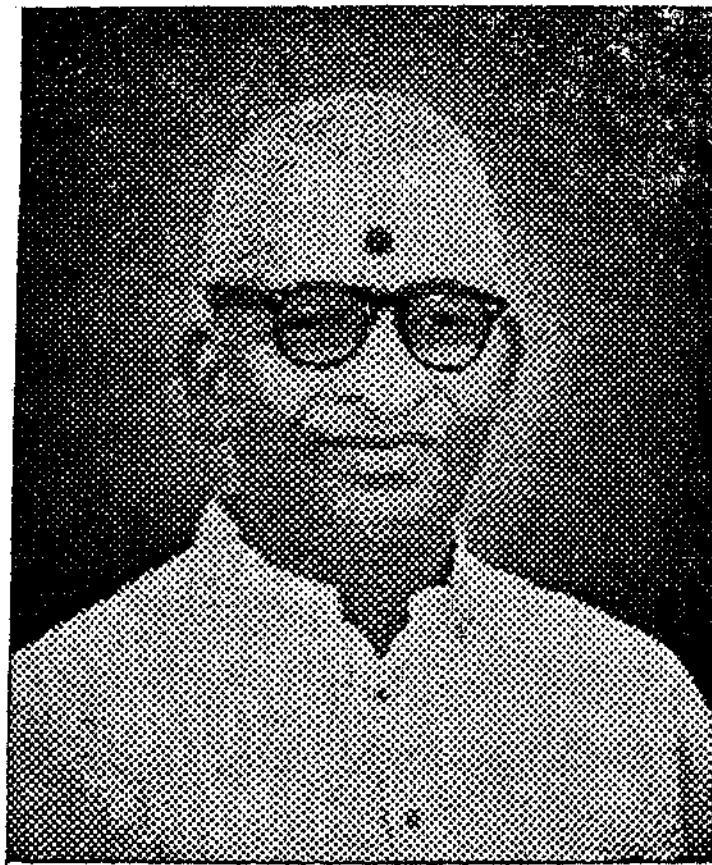
ही सर्व निवृत्तिनाथांची कृपा आहे. त्याचे हें फळ आहे त्यांना हे मी केलें असे वाटत नाही.

अशा तन्हेची धुवोनि, पवित्र, कर्म मला द्या. बाकी सर्व कर्मे लोकांची—कर्तेपणातून झालेली — अशुद्ध आहेत. कर्म वस्तुतः सहज होत असतांना, मी केलें असा अहंकाराचा डाग लागलेला आहे त्यांना. चांगल्या कर्माचा सुद्धां मी केलें असा अहंकार आला, की ते अशुद्ध झालें. भगवंत ते घेत नाही. आणि अहंकार ज्याचा गेला, त्याचे अशुद्ध कर्म सुद्धा इतके चांगलें झाले, की त्याला शुद्ध म्हणतां येत नाही, कारण शुद्ध हेसुद्धा अशुद्ध ठरलें पण ते परम शुद्ध झाले अत्यंत शुद्ध झालें. इतके की शुद्ध कर्माचा सुद्धां त्याला विटाळ लागणार नाही.

तेव्हां भगवंताला आपल्या निरहंकारी दशेतलें कर्म पाहिजे आहे. निरहंकारी केव्हां होतो ? कर्तृत्वाचा मद जातो तेव्हां. कर्तृत्वाचा मद केव्हां जातो ? कर्माचे वास्तविक स्वरूप त्याला कळते तेव्हां. आणि हें आकलन होण्यासाठी कर्मयोगशास्त्र भगवंतानी सांगितले. ते नीट समजणे यालाच कर्मयोग समजणे, म्हणतां येईल.

भावार्थरामायणांतील एक भावपूर्ण सोहोळा

लेखक- डॉ. राज. परांजपे रत्नागिरी

[नाथांचे भावार्थरामायण हा एक अद्वितीय ग्रंथ आहे, नाथांचा शेवटचा ग्रंथ असल्याने यांत पिकलेल्या सुखाचा परिमळ आणि निवालेल्या अमृताच कळोळ असल्याचा प्रत्यय येतो। नाथांच्या प्रगल्भ प्रतिभेद्या उच्चतम आविष्कार भावपूर्ण शैलीने यांत साकारला आहे। कम ज्ञान आणि भक्ति यांचा एकत्र समुच्चय प्रासादिक वाणीतून येथेच दृग्गोचर होतो। मारुतिरायांच्या भक्तीतून आपल्याला परम प्रेमरूपा-भक्तीतील दास्यभावाचा आविष्कार उत्कटपणे दिसून येईल. ३९ हजार ओव्यांचा हा प्रचंड ग्रंथराज परंतु सामान्य माणसाच्या मनाचीहि विलक्षण पकड घेतो. त्यांतील एका सुंदर भागाचा येथे गद्यांत भावार्थ घेतला आहे.]

रावणाचा वध करून प्रभू रामचंद्र आतां अयोध्येला आले आहेत. दुष्ट-
दुर्जनांचा संहार ज्ञाल्यामुळे सर्वांना अत्यानंद होऊन सर्व नारीनर रामाच्या
आगमनाची अत्यंत उत्सुकतेने वाट पहात होते. राम वनवासाला निघाले
त्यावेळी सर्व अयोध्या नगरीवर दुःखाची अवकळा पसरली होती तीच अयोध्या
आतां आनंदाने फुलून निघाली! घरी आणि दारी, जनी आणि वनी सर्वत्र
आनंदाचे वातावरण पसरले. राजकुलांतील सर्व आसत्कीयांना रामाचे
दर्शन-सुख भोगतांना देहभान राहिले नाही.। पण त्याचवेळी जणू निर्जीवांनाहि
देहभान आले! सर्व चराचर सृष्टि टवटवीत दिसूं लागली! बृक्षजात टवटवीत
आणि प्रकृत्या दिसूं लागली. मंद शीलत व सुंगधित वारा वाहूं लागला. सर्व सृष्टि
जणू हर्षित झाली, सजीव निर्जीव सृष्टीतून जणू कांही अमृत स्वरूप लागले.

राजभवनांत येतांच श्रीराम, लक्ष्मण आणि सीतामाता यांनी वसिष्ठादि
गुरु आणि माता यांना नमस्कार केला. त्यावेळी कैकयी म्हणाली, ‘रामा मी
तुझ्याशी वैर केले तें तू मनांत नाही रे धरलेस! पहा, मला त्यामुळे फार सुख
झाले आणि तू माझ्याविषयी राग तरी कसारे धरशील! मी कैकयी तुला वन-
वासाला कारणीभूत झाले खरी! परंतु याचा दोष माझ्याकडे कसा येतो?....
माझ्या हृदयांत तूच आहेस! तुझे प्राचीन सूत्र अलौकिक आहे! तुझी
इच्छा असेल तेच माझ्या वृतींत स्फुरण होणार! त्यामुळे मा झ्याकडे
कर्तव्यता कशी येणार? देव करील, समर्थ करील तें चांगलेच. त्याला कोणी
काय म्हणावे? अपेश मात्र माझ्या वात्याला आणि कीर्तींचा वाटा तूं उचलावास
(नाथांनी कर्मसर्पमणाचा सिद्धांत येथे सहज दाखविला.) श्रीराम तिचें
सांत्वन करून म्हणतात, ‘तू माझी माता आहेस’ तुझ्यामुळेच माझी कीर्तीं
विस्तारली. जगदोद्धार हा तुझ्यामुळेच झाला!

भरताने रामाला राज्याभिषेक करण्याकरितां कायकाय सामग्री पाहिजे
तें विचारून घेतले व त्याप्रमाणें तो तजविजीला लागला. चतुःसुद्रांचें
पाणी आणण्यास त्यानें उत्तर दिशेस हनुमंताची योजना केली. दक्षिणेस विस्त्रयात
ऋषभाला पाठविलें, नळ बरोबर सुवणकुंभ घेऊन पश्चिमेस निघाला तर अंगद
अत्यंत उल्हासाने पूर्वसुद्राकडे गेला. सत्र वीर पवनवेगाने जाऊन सकाळी
सूर्योदयापूर्वी हजर झाले व आपले कुंभ त्यांनी वसिष्ठांपुढे ठेवून त्यांना त्यांनी

लोटांगण धातले, या नंतर रामाला अभिषेक करण्याची तयारी पूण झाली व सद्गुरु वसिष्ठांनी धर्मज्ञ ब्राह्मणांना आणि यथाक्रम योग्य व्यक्तींना अभिषेक करण्याची आज्ञा केली. यावेळी या मोहाळ्याकरितां अनेक देशांचे राजे उपस्थित होते.

राज्याभिषेकाचे आदले दिवशी रामलक्ष्मणांनी आपला जटाभार सोडून मंगल स्नान व उपोषण केले. त्याचप्रमाणे त्यांच्या पत्न्यांनीहि उपोषण केले होतें.

राज्याभिषेकाकरितां रत्नजडित दैदीप्यमान सिंहासनावर प्रमुख स्थानी रामचंद्र विराजमान झाले. त्यांचेबरोबर सीतामाई या होत्याच,

अभिषेकाकरितां शेंकडो सुवर्ण कलश तेशें होते. सप्त धातू सप्त मृत्तिका सप्त ऋषी, दहीं दूध, मध तूप, अक्षतां, शर्करा यानी भरलेले सालंकृत कलश त्यांत होते. आठ कन्धा, 'कन्यादानाकरिता' अभिषेक करावयास म्हणून उभ्या होत्या. त्यांचेजवळ सुवर्णकलश असून त्या सालंकृत केलेल्या होत्या. यानंतर सर्व.... ऋषीश्वरांनी त्या राजमंडपात श्रीराम जानकीना अभिषेक केला. पूज्य अशा ऋशींनी दीर्घ स्वरानें वेदघोष करून अभिषेक केला. यानंतर अधिकारानुरूप अनेकांनी अभिषेक केले ते असे —

ज्या ऋत्विजांना सकाम अभिषेक करण्याचीच संवय होती त्यांनी प्रत्यक्ष राममूर्ती पाहिल्यावर निष्काम अभिषेक केला. (राम दर्शनाचा सहज परिणाम कसा झाला हें नाथांनी येथें दर्शविलें आहे.) भरतानें परमभक्ति भावानें अभिषेक केला, तर मातांनी पुत्रस्नेहानें अभिषेक केला. सौमित्र आणि शत्रुघ्न यांनी सेवक या नात्यानें स्वामी म्हणून रामाला अभिषेक केला. इंद्राला रावण-वधासुक्ळे झालेल्या बंधमोचनाचा आनंद झाला असल्यानें जणू अमरावतीचे वैमव आणून रामपूजन केलें व इतरांनीहि यथाशक्ति चित्त, वित्त, जीवित आणि भावार्थपूर्वक रामाचे पूजन केलें.

यानंतर राज्याभिषेकाचा विचार सुरु झाला. भरतानें तो लक्ष्मणाला करावा असें सुचविलें. परंतु त्यावर लगेच लक्ष्मण म्हणाला, वास्तविक राज्यावर भरताचीच योजना केली होती. त्यावेळी त्यानें कठोर तपश्चर्या करून विरक्त

होऊन रघुनाथाची सेवा केली. तेव्हां त्यालाच अभिषेक करून त्याला सुखी करण्यांत मला विशेष सुख होईल. मला केवळ रामसेवाच पाहिजे ! वसिष्ठांनी भरताकडे पाहिलें. परंतु भरत तरी या गोष्टीला कोर्डे तयार होता ! जणू निःस्वार्थतेची चढाओढच लागली होती ! पण कांहीं झालें तरी राज्यशासन झालेंच पाहिजे. म्हणून वसिष्ठांनी भरतांस आज्ञा केली. परंतु भरत कांहींच बोलेना. तेव्हां त्याची मनःस्थिती त्यांनी जाणून त्याला पुढील उपदेश केला. ‘राजसत्तेचा अंगीकार केला म्हणजे मनुष्याची वृत्ति अंध होते. मोहवशता येऊन रघुपतीचे स्मरण होणे अशक्य होते. पण असें पहा ! रामाची सेवा म्हणूनच तूं राज्यभार वहाणार असल्याने तुला त्याची बाधा होणार नाही. सर्व कर्मात तुझें तोच संरक्षण करील. म्हणून माझी तुला आज्ञा आहे. यामुळे भरताचे समाधान झालें. रामापेक्षांहि भरताला विशेषप्रकारे अभिषेक झाला. रामाच्या इतकीच भरताच्या हातीं सत्ता आली.

आतां भरताला सिंहासनावर बसवून रामाने त्यावर तन्मयतेचे छत्र धरलें. व्यजन चामरे हीं बोधाची दिली. चिद्रत्नाची नित्य दीप्ती दिली. अशा प्रकारे त्याला अगाध भाग्याची स्थिति अर्पण केली. (आध्यात्मिक रूपक)

यानंतर भरताने रामाला विनंती केली. ‘वनवासाच्या काळांत शत्रुघ्नाने राज्याचे परिपाळण केलें, तेव्हां त्याला सेनानी करावा. रामानी शत्रुघ्नाला सेनानी केले, सुमंताला प्रधान केले व त्यांच्यावरहि अभिषेक झाले.

राज्य व्यवस्थेच्या दृष्टीने सर्व व्यवस्था लागल्यावर रामानीं अनेकांचा गौरव केला. ब्रह्मदेव, लोकपाल, गण, विभीषण सुग्रीव इत्यादीचे रामाने पूजन केले. रामाचे गण म्हणजे माकडे. त्यांच्या विषयीं रामाचे केवढे प्रेम ! निरायुध माकडांनी लंकेचे हुडे पाडले ! दशमुखाला वेडे केले ! त्रिकूट सर केले ! वानरांत प्रमुख सुग्रीव त्याचप्रमाणे रामाचा शरणागत विभीषण इत्यादीचे स्वागत होणे समयोचितच होते. म्हणून आता या स्वागत सोहळ्याची सुरुवात झाली. सोहळा फारच अपूर्व झाला,

माकडांना चित्रविचित्र पोषाक, अलंकार वगैरे घालून त्यांना घोड्यावर वसविण्यांत आले. घोडेस्वारांचे वानरदळ तयार झाले. राम सर्वांना हात जोडून म्हणतात—तुम्ही सर्वस्वाने माझी भक्ति केली आहे.। मी तुमचा

ऋणाईत आहे ! तुमचा मी उतराई कसा होऊं ? कांही वर मागा ! वानर काय बोलणार ? शेवटी रामानी त्यांना वर दिला तुमची जेथे वस्ती असेल तेथें विपुल पाणी, कोवळी पाने, अंकुर, उत्तमोत्तम फळे ही सदोदित रहातील. यानंतर सर्व प्रमुख वीरांना योग्य त्या देणाऱ्या, हार, कंठे वगैरे रामानी दिले. परंतु अंगद आणि हनुमंत यांना मात्र काहीच दिलें नाही. परंतु अशी कल्पना करणे चूक होईल की राम त्यांना विसरला. ते तर रामाचे प्रियतम सेवक होते. त्यांचा सत्कार कसा करावा याचे रामाला कोडेच होते, संपूर्ण निष्कम असें त्याचें प्रेम होते. निष्काम सेवेचा मोबदला घेण्याची इच्छा सेवकाला नसते. तो सेवेतच सर्व सुख मिळवून असतो. त्याच्या सेवेची किंमत करणे म्हणजे सेवेत उणेपणा पहाणेच होय. परंतु सेवा घेणाराला त्या सेवेचे इतक ओळे होते की अंशतः उत्तीर्ण होण्याची कांही संधी मिळाली तरी तो धन्य होतो. रामाचे असेच झाले.

कोणाला कांही इच्छा आहे काय ? श्रीरामाने विचारले. जवळच हनुमान आणि अंगद होते. ते झालेल्या सोहळ्यांतच दंग झाले होते. आपला सन्मान झाला नाही हे त्याच्या गांवीहि नव्हतें. परंतु इतर सर्वांनी एक मुखाने सांगितले, ‘या दोघांचा सन्मान करावा. त्यांत सर्व आले !

रामांनी प्रथम हनुमंताचा आस, परमभाऊ आणि अनुरक्त असा विख्यात असलेला अंगद याला आपल्या उजव्या मांडीवर घेतले. डाव्या मांडीवर सीत होती. तिच्या लक्षांत आले व ती श्रीरागाच्या मांडीवरून चटकन खाली उतरली. तेच्हां श्रीरामानीं डाव्या मांडीवर हनुमंताला बसविले. दोघानांही प्रेमाने आलिंगन देऊन मांडीवर बसविल्याने सर्व देवांना व मानवाना आणि वानरांना आनंद झाला. त्या दोघांही वीरांना रामानीं बऱ्ये भूषणे व अलंकार देऊन गौरविले. कुबेराै दिलेली दैदीप्यमान रत्नमाला यानी अंगदाच्या गळ्यांत घातली. मारुतीच्या गळ्यांत मात्र रामानीं कोणताहि रत्नहार घातला नाही. त्यामुळे सीतेला बरे वाटले नाही. सीतेच्या मनांत मारुतीला, रामानीं दिलेली रत्नमाला घावी असें होतें. हातांत ती माला घेऊन तिनें रामाकडे पाहिले. रामानीं जाणले व ते तिला म्हणाले, तुला ती माला ज्याच्यावर तुझे प्रेम असेल त्याला अर्पण कर. सीतेला मारुतीविषयीच आत्यंतिक लोभ असणारा.

तिनें ती माला हनुमंताच्या गळ्यांत घातली ! सर्वांनाच आनंद झाला, परंतु मारुतीला असला प्रसाद अपेक्षित नव्हता. तो हर्षित होण्याएवजी उलट उद्धिश दिसूं लागला, मारुती मनांत म्हणतो ‘सीतेने केलेला माझा बहुमाने अहंकार वाढवण्यालाच कारण होईल’ आणि अभिमान फार घातकी आहे. त्यामुळे त्यानें आंबट तोड केले. मारुतीला खेद झालेला पहातांच सर्वांनाच विस्मयाचा घळा बसला. एवढ्यांत मारुतीनें उडी मारली व एका वृक्षावर जाऊन बसला. आतां सर्वांचे लक्ष त्याचेकडे लागले. त्यांने माकड चेष्टा सुरु केल्या. त्यांने सीतेकडे डोळे धुलकावले. सौमित्राला चांकुल्या दाखविल्या, नाचणे, उड्या मारणे सुरु केले व गळ्यांतील माळ हातांत घेऊन त्यांतील एक एक मणी तोडून तोडात टाकावा व चांधून तो दूर टाकावा असा सपाटा सुरु केला. मारुतीचा हा उपक्रम पाहून इतर माकडानांही चेव आला. तेही अश्वावरून उड्या मारू लागले. त्यांना घोड्यावर बांधून ठेवलेले असल्याने त्यांच्या उड्यांबरोबर घोडेहि उंधळले ! घोडेहि उड्या मारूं लागले ! झाले, जिकडे तिकडे हास्य कळोळ ! आणि तो हनुमंताच्या उद्धिशतेतून उत्पन्न झाला. उद्धिश झालेल्या मारुतीने जगाला उद्धिश केले नाही तर सर्वत्र हास्यरसाची कारंजी उडू लागली ! माकडे हातांत डाहाक्या घरून फळांना झोऱू लागली. काहीं बळाढ्य वानरांनी घोड्यांपासून सुटका करून घेतली व घोड्यांची पुच्छे घरून त्यांना ते झुगारून देऊ लागले. पण त्या माकडांना दिलेला घोडेस्वारांचा वेष ? तो आडवा येऊ लागला. म्हणून त्यांनी त्याचे तुकडे तुकडे करून टाकले.

सत्कारावहूल वानर म्हणतात—रामाने आमचा चांगला गैरव केला. आम्हाला घोड्यांवर जखडून टाकले ! आमचे उड्या मारणे आम्हाला कपडे चढवून अवघड केले ! आणि हातांत हत्यारे देऊन आमची हालचालहि बंद केली ! आमच्या हालचाली बंद करण्यांत राम कसेला कृपाळू ? वानरांची ही अवस्था पाहून देव, क्रृष्ण हसूं लागले. सुमंतादिक प्रधान, अंगद, सुग्रीव, विभीषण गदगदून हसूं लागले. मुखांत शेल्याचे टोंक घरून रामहि हसूं लागले. इकडे सर्वांचा हास्यकळोळ पाहून वानर अधिकच उड्या मारू लागले व अपरिमित चेष्टा करू लागले. त्यावेळी लक्ष्मणाने मारुतीला विचारले, ‘मारुती,

संगळ्यांचा अग्रणी तुं ! आणि हे काय मांडले आहेस ? एका एका रत्नाची किंमत एका एका खंडाएवढी आहे ! आणि अशा रत्नमालेने तुझे पूजन झाले तेहि तुला मानले नाही ! तुझे गूढ अंतरंग कांहीं कळत नाही.

यावर मारुतीने दिलेले उत्तर—नाथांच्याच शब्दांत पहा—

“ आम्ही मर्कट वानरे । अंकीं बैसविले डोमे थोरे ।
जेणे करोनि पोट भरे । ऐसें आदरे दर्इल ॥ १ ॥
ऐसी धरोनि थोर आस । अंकीं बैसलो सावकाश ।
तंव ते झाली निराश । अंतर राघवेश जाणेना ॥ २ ॥
चुकवोनियां निजमुखासी । क्षीरलेप देतां सर्वांगासी ।
नव्हे क्षुधा निवारणासी । तलमळ कैसी जाईल ? ॥ ३ ॥
श्रीरामाचे कृपादान । दगडाहूनि अति कठिण ।
खातां पडतील दशन । क्षुधा निवारण तेथे कैचे ॥ ४ ॥
रत्ने सुढाळै दिसती । खातां बहु गोड असती ।
म्हणोनि तोडोनियां अति प्रीती । मुखा प्रती घातली ॥ ५ ॥

हे ऐकून व वानरांच्या वाढत्या चेष्टा पाहून राम विचारांत पडला. शेवटी तो म्हणतो — मारुती ! मी मूढमती, चुकलो, क्षमा कर ! तुला कशाने सुख होईल ते सांग । मला तेच करायचे आहे. मारुती म्हणतो स्वामी आपण वनांत होतां तेव्हां फळहारी राहिल्याने आपणाला उपास पडले आहेत. त्याचे आतां पारणे करावे. ते पाहून माझ्या डोळ्यांचे पारणे फेडा. तुमच्या पारण्याचे उच्छिष्ठ शेष आम्हाला भिळवे हीच इच्छा आहे ! तुमचे पूजा विधान व्हावे, तीर्थ प्रसाद निर्माल्य स्वामीपाशी प्रार्थना करून मागावे, हीच इच्छा आहे. लक्ष्मण आपणि भरत त्याचप्रमाणे जानकी समवेत आपण पारणे करावें व संगळ्यांना तृप्त करावे. ब्रह्मादिक देव प्रसादाची वाट पहात आहेत. सुमंतादिक सेनापति आणि सर्व सेना हेच इच्छित आहे.

रामाने कौसल्या मातेला विनविले. कौसल्येच्याहि मनांत तेच होते. ती तयारीला लागली. कौसल्या मनांत म्हणाली, श्रीरामाचे वानर हे मला जीवाहूनही प्रिय आहेत, श्रीरामाला त्यांनी केवढे सहाय्य केले ? मी त्याना स्वतः वाढीन, सभोवार क्रडिषि मुनी देवादिक यांच्या पंक्ति आहेत, मध्य भागी माझा राम

बसला आहे, हा अपूर्व सोहळा मला पहावयास मिळेल. तिने सुवर्णाची ताटे विस्तारली. षडूस पकवान्ने अगदी आनंद रसाने परिपूर्ण होती, ! कोठेहि न्यून शोधूनहि सांपडणारे नव्हते. चारीमुक्ती कौसल्येच्या सेवेला हजर ! प्रत्येकाच्या मनोगताप्रमाणे तात्काळ तेथे पदार्थ वाढण्यांत त्या तयार होत्या.

हनुमंताला रामानी जवळ घेतलें व विस्तारलेले सुवर्णाचे ताट त्याचे पुढे ठेवलें आणि मोट्या हल्लुवार गोड शब्दांत ते हनुमंताला म्हणाले – हनुमंता ! तू पूर्वी आज्ञा केल्याप्रमाणे पारणाभोजना करितां पंक्ति बसल्या आहेत; तू शेषाची अपेक्षा केलीस म्हणून कौसल्या मातेने तुझ्यासाठी हा समारंभ थाटला आहे. ती सर्व तयारी कस्तूर तिष्ठत उभी आहे. रामाची इच्छा जाणून मारुती रामाजवळ बसला. प्रथम रामाजवळ आपण वानराने कसे बसावे असे मनांत आले. परंतु त्याने विचार केला, आपण दूर बसलो तर रामाचा शेष-प्रसाद कसा मिळणार ?

सर्वांनी प्राणाहुती घेतल्या. रामनामाचा जयजयकार करीत सर्वांनी आपोषणे घेतली. रामाने अत्यंत प्रेमानें एक कवळ मारुतीच्या मुखात घातला. मारुतीने रामाचे पाय धरले व म्हणाला तू माझा स्वामी. कृपाळूपणाने तू आपले स्वामीपण विसरून माझ्या मुखांत घांस घातलास. परंतु माझी एक विनंती आहे. रामानी विचारले काय विनंती आहे ? आधी आपण ग्रास घेतल्याशिवाय मी जेवणार नाही ! तुमच्यानंतर लक्ष्मण, नंतर भरत व शत्रुघ्न आणि सीतामाई यांनी घांस घेतला म्हणजे मग माझा पूर्ण अधिकार आहे. मारुतीच्या इच्छेप्रमाणे या सर्वांनी घांस घेतले. नंतर मारुतीने भोजनाकरितां अनुमती घेतली. रामानीही सर्व लोक तिष्ठत आहेत तेव्हां त्वरित सुरवात करण्याविषयी मारुतीला सांगितले. लगेच मारुतीने रामाला लोटांगण घातले व रामापुढील ताट उचलून आकाशांत उड्हाण केले. तेवढ्यात मारुतीला राम म्हणाले वायुनंदना तू हे काय केलेस ! तुझ्या उच्छिष्टाची भक्तजनांना फार प्रीती आहे. लगेच मारुति म्हणाला, राम असे कसे घडेल ? भक्ताचे उच्छिष्ट राम सेवील ! स्वामिराया ! भक्ताची मिठी सुटावी असे मनांत आणू नको !

परंतु रामाची अवस्था काय झाली होती पहा --

“महार्सिंधू तृष्णित झाला । क्षुद्र नदीते मागो गेला ।

तेवी भक्तशेषालागी वहिला । राम भुकेला काय सांगो ! ॥

मारुतीने पुन्हा विनोदाची निर्मिती केली. त्याच्या माकडचेष्टा सुरु झाल्या, ताटांतील घटाघट घांस घेण्याचा सपाटा त्याने सुरु केला. देवादिकांना वांकुल्या दावीत भराभर मिटक्या मारूं लागला. सौमित्राकडे पाहून वांकुल्या, भरताकडे कुशी खाजवीत पहाणे, सीतेला डोळे फुलकावून दाखविणे तर शत्रुघ्नाला अंगठा दाखविणे, बिभीषण दिसताच कांखा खाजविणे तर अंगद, सुग्रीव या वानरांना शेपटीने गुदगुल्या करणे..... वगैरे चेष्टा करून त्याने सर्वांचे लक्ष वेधून घेतले. रामाचा प्रसाद मिळाल्याने झालेल्या अपार आनंदाने तो शेवटी गडबडां लोळूं लागला ! आणि रामापुढे आपले पुच्छ नाचतीत त्याने वसिष्ठांपुढे कोलांटी उडी देखील मारली ! सर्वत्र प्रेमपूर्ण हास्यकळोळ उठले.

सर्व प्रसादभोजनाने तृप्त झाले. मारुतीच्या मागणीमुळे सर्वाना प्रसाद भोजन मिळाल्याने सर्वाना मारुतीविषयीं प्रेमभाव उत्पन्न झाला. राम प्रभू मारुतीवर अत्यंत संतुष्ट झाले, मारुतीला आतां कांहीं तरी दिल्यावांचून त्यांना राहवेना, परंतु काय घावे ! कांहींच सुचेना ?

रामानीं शेवटीं मारुतीला विचारले, मारुती ! त्यैलोक्यांत जें दुर्धर, अलभ्य कांहीं असेल तेंहि तूं मागितलेंस तरी मी आनंदाने देईन. तुला काय पाहिजे तें मागून घे !

मारुतीला अत्यंत हर्ष झाला. स्वामी फार प्रसन्न झाले आहेत हैं पाहून त्याचे अष्टसात्त्विक भाव दाढून आल. रामाच्या पायांला त्याने मिठी घातली. प्रेमभाव जिरवीत गदगद वाणीने तो म्हणाला—तुमची माझ्यावर कृपादृष्टी आहे, यामुळे मी त्रैलोक्यात धन्य आहे. आता तुम्ही मागा म्हणतां, तर स्वामिराया ‘असें करा’ जोपर्यंत या पृथ्वीतलावर रामकथा गाइली जात असेल तोपर्यंत माझे प्राण रहावे. तेथें तेथें माझें अधिष्ठान असावें, माझी मस्तकांजली असावी, कानांवर नित्य रामकथा पडावी. वाचेने तुझें गुणगान करतांत तिला उसंत नसावी. मारुतीने कक्ष स्वतःपुरतेंच मागितले नाही. तर सर्वांकरितां त्याने काय मागितले—

“ सकळ जात स्वानंद मग्न । सकळ संकल्प निरसोन ।
नामें करावें सुखसंपद्ध । हेंचि वरदान मज द्यावें ॥ ”

मारुतीचे जगाचा उद्धार करण्याचे अचाट मागणे तर श्रीरामाचेहि अचाट देणे !
रामानीं आपल्या अमृतस्त्रावी हस्तांनीं मारुतीला कुरवाळले व म्हणाले, मारुती !
' सावध ऐक ' मारुती ! माझे अवतार कार्य खरोखर तुं सिद्ध केलेस. दीन
जनांच्या कळवळ्याने तुं विश्वाचा उद्धार केलास ! तुं मागितलेस त्यापेक्षां तुला
विशेष अशी प्राप्ती होईल असे म्हणून त्यांनी त्यांच्या मस्तकावर आपला वरद
हस्त ठेवला !

यानंतर रामांनी सर्वांना मारुतीचा अपार महिमा सांगितला. राम आणि मारुती यांचें स्वरूप एक परंतु नार्मे भिन्न. दोघांमध्ये अणुप्रमाण भेद नाही.

शेवटी राम म्हणाले.

‘ नवल नवहे मारुती । जे तुँजै नाम स्मरती ।
त्यांपाशीं मी रघुपती । तिष्ठै निश्चिती सर्वदा ॥

असा देवमत्कांच्या भत्कीचा सौहळा नाथांनी अपूर्व वर्णन केला आहे.

श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु

‘संतवाणीतून रामचरित्र’

लेखक. डॉ. गो. रा. परांजपे, पुणे

माझी कथा माझे नाम। सकल पातक करी भस्म।

हें चित्तशुद्धीचे वर्म। अति सुगम उद्घवा॥

भगवंताची प्राप्ति होण्यासाठी चित्तशुद्धीची आवश्यकता आहे. व अशा प्रकारची चित्तशुद्धी होण्याकरितां अनंत साधक यम, नियम, प्राणायाम, प्रत्याहार इंद्रियनिग्रह, मनोनिग्रह, जप, तप, तीर्थयात्रा इत्यादि अनेक प्रकारची साधने करून करून काया व मनाला क्लेश देत असतात. एवढे करूनही पुन्हा भगवंताला अभिग्रेत असलेली चित्तशुद्धी लाभतच नाही. एवढ्यासाठीच भगवंतांनी उद्घवाला चित्तशुद्धीचे अत्यंत सुंदर व अत्यंत सोपे वर्म सांगितलें की, भगवंताच्या अवतारकथा सज्जनवृद्धामध्ये वर्णन करणे आणि भगवंताचे नामस्मरण यासुळे खरी चित्तशुद्धी होते. भगवंताचीं सगुण चरित्रे हीं अत्यंत पवित्र आहेत.

त्यामध्येही भगवंताचे पूर्णावतार म्हणून गणले गेलेले ग्रभु रामचंद्र व भगवान् गोपालकृष्ण यांची चरित्रे सर्वच भारतीयांना शिरोधार्य बनलेली आहेत. भाव्या भोव्या सामान्य व अडाणी समाजाचा जसा तो आवडीचा विषय आहे त्याचप्रमाणे विद्वान् आणि विचारवंतानीही तात्त्विक, तार्किक, नैतिक, धार्मिक, राजनैतिक वगैरे अनेक दृष्टिकोनांतून या चरित्रांवर विचार व चिंतन करून अनेक प्रकारची ग्रंथसंपदा निर्माण केलेली आहे. श्रीमद्भागवतावरील हरिवरदा किंवा भक्तिविजयापासून तो आज बाळशास्त्री हरदास यांच्या भगवान् श्रीकृष्ण चरित्रापर्यंत किंवा इरावतीबाई कर्वे, आनंद साधले, दुर्गा भागवत आदि विद्वानांपर्यंत मराठी भाषेच्याच बाबतीत बोलायचे झाल्यास अनेकांनी

आपापल्या बुद्धिवादी हृषिकोनांतून विचार करून आपलीं मर्ते ग्रंथरूपानें प्रकट केलेली आहेत. मात्र आजचा बुद्धिवादी विचारवंतांचा वर्ग श्रीकृष्णचरित्राला हे ऐतिहासिक म्हणून गणून त्याच्या मूल्यमापनाला त्या दृष्टीने महत्त्व देऊने तिकडे आकृष्ट झालेला दिसतो. त्यामानानें रामचरित्र हे कांहीअंशीं काल्पनिक वाल्मीकी सुनीचा केवळ प्रतिभाविलास अत एव पौराणिक असें मानून त्याचे मूल्यमापन करण्याच्या भानगडीत पडत नाही.

विसाव्या शतकांतील या बौद्धिक परिवर्तनापूर्वीच्या संत, व पंत वाज्ञायाच्या कालांत संताचे व पंत, पंडितांचे रामायण व कृष्णचरित्र, महाभारत, हे आवडीचे विषय ठरलेले होते, पंतवाज्ञायापैकीं सर्वांत ठळक उदाहरण घावयाचे झाल्यास कविवर्य मोरोपंत पराडकरांचे देतां येईल, ज्यानी केवळ रामचरित्रावरच दामरामायण, मंत्र रामायण, निरोष रामायण वरैरे एकरें आठ प्रकारें ग्रंथ लिहिले.

परंतु या सर्व ग्रंथांचे आणि ग्रंथ कर्त्यांचे वाज्ञायीन दृष्ट्या मूल्यमापन करतां केवढेही महत्त्व त्याना असलें तरी प्रारंभी उल्लेखिलेल्या चित्तशुद्धीच्या दृष्टीने त्याचा व्हावा तसा उपयोग होत नाही, उलट त्यामुळे चित्तामध्ये विकल्प निर्माण होऊन तो पाखंडी बनण्याची शक्यताच अधिक संभवते. या उलट हीच भगवच्चरित्रे संतांच्या वाणीतून बाहेर पडली म्हणजे त्यांचे वैभव शतगुणित सहस्रगुणित होऊन जाते. व त्यामुळेच इतर सर्व वाज्ञाथसंपदा अल्पजीवी ठरते तर यांचे ग्रंथ चिरंजीव होऊन बसतात. केवळ रामायणाचे बाबतीत बोलावयाचे झाल्यास संपूर्ण उत्तर भारतात. संत तुलसीदास विरचित तुलसीरामायण आणि महाराष्ट्रांत संत एकनाथ महाराजांनी लिहिलेले भावार्थरामायण आज जनमानसाच्या सिंहासनावर विराजमान झालेले आहे.

रामचरित्र तेंच ! परंतु संतांच्या वाणीतून अगर लेखणीतून तें प्रगट होण्यांत व अन्य पंडित लेखक कवि आदीकडून लिहिले जाण्यात असा फरक कां पडावा हा मोऱा विचार करण्यासारखा प्रश्न आहे. माझी मला त्यांची जी उत्तरे मिळाली आहेत ती मी आज आपणापुढे मांडणार आहे.

त्यांपैकी महत्वाची गोष्ट म्हणजे संतेतर लेखक कवींची ग्रंथ लिहिण्या-मागची भूमिका आपला व्यासंग, पांडित्य विद्वत्ता वा संशोधन हें लोकांपुढे प्रदर्शित करण्थाची असते. त्यामध्यें सुस वा प्रगट असा एक प्रकाराचा अहंकाराचा वास, आत्मप्रांढीची लालसा अहंगंड या गोष्टी बहुधा असतातच. या उलट हुलसीदास किंवा एकनाथ महाराज ज्यावेळीं ग्रंथ निर्मिती करतात त्यावेळीं ज्ञानेश्वरीसारखा जगद्वंद्य ग्रंथ लिहिणाऱ्या श्रीज्ञानोबा माडलीप्रमाणेच:—

‘हे मी केले । कीं माझे नि सिद्धी गेले ।

ऐसें नाहीं विले । वासनेमाजी ॥

अशा प्रकारची, शरणागतीची, नम्रतेची, निरहंकाराची भावना असते के श्रोत्यानां अगर वाचकांनां अल्पज्ञ व स्वतःला सर्वज्ञ अगर विशेषज्ञ न समजतां.

‘प्रभू तुम्ही महेशाचिया मूर्ति’

म्हणून वाचकानां ते आदरानें संबोधतात. व केवळ संबोधतातच असें नव्हे तर खरोखरी अंतरंगांत तशीच धारणा असते. स्वतःकडे ते अत्यंत लीनपणाच घेतात.

श्रीएकनाथमहाराजांची भावार्थरामायण करतांना कशा प्रकारची धारणा आहे पहा. ते म्हणतात:—

तू कैसा ज्ञालासी वक्ता । पुसाल माझी योग्यता ।

तेही मी सांगेन तत्त्वता । सावध श्रोतां परिसावी ॥

मी नेणे मुळीच्या संस्कृतासी । मूर्खपण माझी मिरासी ।

त्या मूर्खाच्या सुखासी । श्रीराम ऐसी कथा वदवी ॥

माझे अंगीं मूर्खपण । माझे मी जाणे संपूर्ण ।

न करीं म्हणतां रामायण । श्रीराम आपण कथा प्रेरी ॥

प्रेरितांही मी न करीं जाण । तंव स्वझामाजीं रामायण ।

श्रीराम विस्तारी संपूर्ण । पूर्ण खूण ग्रंथाची ॥

जागृतीमाजीं वर्ततां । पुढे प्रकाशे रामकथा ।

दुश्चितपणे ठेवों जातां । राम तत्त्वता रामायण दावी ॥

करू ज्ञातां फुकट गोष्टी । त्यामाजीं रामकथा उठी ।

रामें पुरविली पाठी । खिळली दृष्टी रामायणी ॥
 ऐसियांत न करीं म्हणतां । राम चढे मीपणाचे माथां ।
 मग तो आपुलिया निजसत्ता । बद्री कथा बलात्कारे ॥
 मग निजले असतां जाण । राम थापटी आपण ।
 म्हणे उठी करी रामायण । तेथे मी कोण न करावया ॥
 यालागीं कथा दूषणभूषण । माझे अंगीं न लगे जाण ।
 कर्ता श्रीराम आपण । माझे मीपण तो जाला ॥

भावार्थरामायण, बालकांड अ. ४

अशा प्रकारची संपूर्ण निरहंकाराची भावना अंतःकरणात असल्यासुक्लेच, नाथमहाराज त्यांच्या चांगलेपणाचा मोठेपणाचा वाईटपणाचा हीनपणाचा यापैकी काहीच गुण स्वतःकडे घेत नाहीत. आणि अशा निरहंकारी अवस्थेतील हें ग्रंथलेखनकर्म असल्यासुक्लेच श्रोतृसमुदायावर त्याचा खरा प्रभाव पडतो श्रोत्यांच्या तें हृदयापर्यंत जाऊन भिडते. व श्रोते म्हणू लागतात:—

तंव श्रोते म्हणती नवलाहो । ग्रंथीं साधिला शुद्धान्वयो ।
 परिहारमिषे पहा हो । केला निःसंदेहो ग्रंथार्थ ॥
 याचे मराठीचे बोल । परी अमृताते करिती फोल ।
 क्षीराब्धीहूनि अति सखोल । नित्य नवी बोली स्वानंदसुखाची ॥
 श्रवणी ऐकतांचि कथा । सुख उपजतसे चित्ता ।
 धन्य धन्य तू रसाळ वक्ता । कथा परमार्था निजपूज्य ॥
 तुझेनि सुखे रामायण । श्रीराम बद्रिताहे आपण ।
 परिहारे जाले ब्रह्म पूर्ण । कथा निरूपण चालवी ॥

सुशिक्षित, अशिक्षित, अश्रद्ध, अगर भाविक अशा सर्वप्रकारच्या लोकांचे मनावर सात्त्विक व आध्यात्मिक संस्कार करून त्यांना परमार्थप्रवण करण्याचे सामर्थ्य हे केवळ संतवाढ्यांतूनच घडू शकते. एवढ्यासाठीच अशा ग्रंथांना ग्रासादिक ग्रंथ म्हणून संबोधले जातें. संतवाढ्याचा जनमानसावर कसा परिणाम होतो याचे प्रत्यंतर सुमारे चार सहा महिन्यापूर्वी घडलेल्या एका प्रत्यक्ष घटने-वरून वाचकांना येण्यासारखे आहे. म्हणून ती घटना जशीच्या तशी येथे नसूद करीत आहे.

सोलापूर जिल्ह्यांत पंढरपूरपासून कांहीं मैलांवर सांगोल्यानजीक उदनवाडी नांवाचे एक छोटेसें गाव आहे. गांव बहुधा मराठा वस्तीचे. वलेकर आडनावांची अनेक कुटुंबे व काही ब्राह्मण व अन्य जाती जमातीचीं घरे असलेले हे गांव. या गांवापासून १०—१२ मैलांवर असलेल्या सांगली जिल्ह्यांतील शेतफळे या गांवीं वै. गोविंद महाराज कुळकर्णी व त्यांचे सुपुत्र वै. वासुदेव महाराज कुळकर्णी असे दोन भागवत धर्मी सत्पुरुष होऊन गेले. या उभयतांचा गुरुकृगानुग्रह प्राप्त झालेले अनेक लोक या उदनवाडी गांवामध्ये आहेत. ‘नारायण, विधि, अन्नीनाथ, — दत्त, जनार्दन, एकनाथ,’ या गुरुपरंपरेने चालत आलेल्या आनंदसांप्रदायाचा भक्तिमार्गाचा गुरुबोध देण्याचे कार्य वरील दोनही संत विभूतीनी आपल्या संपूर्ण जीवनभर केले. उदनवाडी प्रमाणे अनेक खेडोपाडी व पुणे, मुंबई, नागपूर, यवतमाळपासून तो पंजाबीतील अमृतसर, अंबाला पर्यंत अनेक ठिकाणी या उभयतांचा शिष्यवर्ग पसरला आहे.

उदनवाडीतील अडाणी शेतकरी वर्गापासून तों सुक्षिशित वर्गापर्यंत अनेक लोक या संप्रदायाचे अनुग्रहीत असल्यानें गांवामध्ये नाथभागवत; ज्ञानेश्वरी वाचन, संताचे उत्सव साजरे करणे, वारीला जाणाऱ्या वारकर्ज्यांना अन्नदान करणे वगैरे नेहेमींच चालत असते.

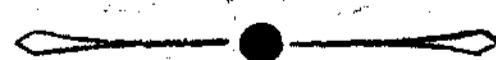
सुमारे सहा महिन्यापूर्वीं या गांवांत श्रीएकनाथ महाराजांच्या भावार्थ रामायण ग्रंथाचे सामुदायिक वाचनाचा कार्यक्रम दररोज सुरु झाला. रोज संध्याकाळी आपले दिवसभराचे शेतीचे उद्योग आटोपून गांवकरी एकत्र जमून रामायणाचे श्रवण करू लागले. नाथांची अमृत मधुर रसाळ वाणी आणि त्यांत अध्यात्माचे सुसंस्कार झालेली श्रोते मंडळी. त्यामुळे सर्व समाज त्या श्रवणामध्ये रंगून जाऊ लागला. प्रभू रामचंद्र वनवासाला निघाल्याचा प्रसंग ज्यावेळी सुरु झाला. त्यावेळीं श्रीएकनाथांच्या अमोध संतवाणीचा सर्व श्रोतृवर्गावर एवढ प्ररिणाम झाला कीं सर्वच्या सर्व श्रोते घळघळा रहू लागले. प्रत्यक्ष आपल्या प्रिय दैवताचा वियोग होत आहे असे त्यांना वाढू लागले.

अशा तज्जेने भावार्थरामायणाचे वाचन चालू असतानां युद्धकांड सुरु झाले. रामवनवासाला गेले असताना आपण ऐषआरामांत घरी रहाणे, ही

कल्पनाही काही तरुण श्रोत्यांना सहन झाली नाही. व गांवातील सुमारे वीस लोकांनी अंगावर बळकलें (गोणपाटाची कफनीसारखी वस्त्रे) परिधान केली व घर दार सोडून नाशिकला पंचवटीमध्ये ज्या ठिकाणी श्रीरामचंद्र वनवासांत रहात होते त्याठिकाणी एक महिना वास्तव्य करून परत आले. ते सायंकाळी गावांत आल्यानंतर जेवढे लोक वनवासाला गेले होते ते वाचन चालत असे त्या ठिकाणी उभे राहिले. त्यांच्यापैकी प्रत्येकासमोर एक एक सुवासिनी हातांत पंचारती घेवून उभी राहिली.

सर्व श्रोते त्याठिकाणी जमा झालेलेच होते. अशा अवस्थेत संपूर्ण रात्रभर युद्धकांडांतील लक्ष्मणाला इंद्रजिताची शक्ती लागते व हनुमंत द्रोणागिरी पर्वत घेवून येतात या प्रसंगीचे भावार्थ रामायणातील सतरा अध्याय अर्थासह विवरण करण्यास सुरुवात झाली. हा सर्व कार्यक्रम सूर्योदयापूर्वी पूर्ण करावयाचा व बरोबर सूर्योदयाचेवेळी श्रीलक्ष्मण बेशुद्धावस्थतेंन औषधींच्या सहाय्यानें शुद्धीवर येतात हा कथाभाग पूर्ण करायचा अशी त्या कार्यक्रमाची आंखणी करण्यांत आली. त्याप्रमाणे सूर्योदयाचे वेळी तो कथाभाग आटोपून त्यानंतर सुवासिनीनीं त्या वनवासाला गेलेल्या लोकांना पंचारती ओवाळल्या व लक्ष्मण पुन्हा शुद्धीवर आल्याच्या आनंदोत्सवाप्रीत्यर्थ संपूर्ण गांवाला व परगांवचे निमंत्रिताना खिरीचा भंडारा (महाप्रसाद) देऊन ग्रामभोजन घालून हा सोहळा संपविष्यांत आला.

अशाप्रकारचे जनमानस हेलावून टाकण्याचे सामर्थ्य जें संतवचनांतून घडूं शकते तें अन्य कोणत्याही वाज्ञायप्रकारांतून होणे संभवनीय नाही. हे निवार सत्य आहे !

उमा मज राम दिसे स्वप्रांत—

(चाल—‘ प्रिया तुज काय दिसे स्वप्रांत ’ ‘ जिब्हाळा ’)

(सीतेचे आपल्या धाकट्या बहिणीवर—ऊर्मिलेवर आत्यंतिक प्रेम होतें. ती आपल्या मनांतील प्रत्येक भाव—विचार ऊर्मिलेला सांगत असे. श्रीरामासंबंधी दोघीचे नित्य बोलणे होत असे. अशाच एका प्रसंगी मिथिलेत अंबिकेच्या मंदिरांत सीता ऊर्मिलेला आपले स्वप्न सांगते—)

उमा, मज राम दिसे स्वप्रांत
घनश्याम तो, रघुपति माझ्या
रमला ग—हृदयांत ॥ घु. ॥

मिथिलेच्या या पुण्यभूमीवर
निसर्गसुंदर या नगरीवर
प्रकाश आपुला पसरित आला
चांद सखे—चैत्रांत ॥ १ ॥

ऋतुराजाच्या संगे लगबग
मोहरती ग लतावेली बघ
रामदर्शनी वसंत फुलला
माझ्या ग—हृदयांत ॥ २ ॥

रामरूप मी स्वप्री झालें
रामांतच मी मला पाहिलें
कर्धी राजसे, स्वप्ररंग हे
येतिल प्रत्यक्षांत ॥ ३ ॥

—नारायण चिपळूणकर.

(पृष्ठ १६ वर्लन)

साक्षात्कार

कार्य व राजकार्य करता आले असते. म्हणूनच मी पुन्हा एकदा बजावितो की नीतितत्त्वाप्रमाणेच उपभोग घेतल्यास मोक्षपासि होते हे तत्त्वज्ञान सर्वश्रेष्ठ असे तत्त्वज्ञान आहे. हे अमर असून ते शिंडकारल्यास व ल्याचा अनादर केल्यास सहसा धर्मतत्त्वे आणि नीतिमूळ्ये पायांखाली तुडविली जातात हे आपण उघड्याडोळ्यांनी आज पहात आहोत. म्हणूनच इच्छा मारा हा संदेश अतिशय घातुक असा संदेश आहे.

मानवातील सर्वश्रेष्ठ इच्छाशक्ति ही माझ्या मते त्यातील परमेश्वरी शक्ती आहे. त्या शक्तिमधील इच्छा हा शब्द काढून घेण्याचा अधिकार मानवाचा नाही. ती इच्छाशक्ति विषयसुखातूनसुद्धा परमेश्वराचाच मागोवा घेत असते. परमेश्वर जगनिर्मिति करून या अखिल चराचराला आपल्या परावर्तित छायेने बेदून वर उरलेला आहे, ही त्याचीच छाया स्वईंद्रियांमधून मानवाला विषय सुखात षडलेली दिसेत. म्हणूनच मानव विषय सुखामागे लागून अट्टहासाने परमेश्वराची आनंदसूप छाया पकडण्याचा प्रयत्न करीत असतो. आपलीच छाया आपल्याला पकडता येत नही त्याप्रमाणे परमेश्वरी अंश असलेले आपण आपल्या मूळस्वरूपाला त्याच्या छायेतून कदापि पकडू शकणार नाही. ही शिकवणूक देण्याचे कार्य मानवी जीवन सतत करीत असते. या छायेला पकडण्यात आपण अशेस्वी होतो हे सहाजिकच आहे. परंतु अशेस्वी ज्ञाल्यामुळे जीवनात असूया, मत्सर, द्वेष, क्रोध, काम वगैरे षडविकारांचे स्वरूप आपणास जीवन जगताना उत्तम तर्फेने करून येते. कचित छाया हातात आली असे खोटेच वाटल्यामुळे ज्ञालेले सख क्षणभंगूर असते. आपल्याला पाहिजे असलेले सुख काही वेगळे सुख आहे असे म्हणत आपली बुद्धी विषयसुखाच्या काढ्याकुट्यातून अनुभवाने 'ऋतुभरा स्थितप्रज्ञा' या स्थितीपर्यंत येऊन पोहोचते. व आपोआपच विवेक आणि वैराग्याची बीजे पालवून आणि फोफावून मानवाला अंतर्यामी सदैव वसत असलेल्या आनंदस्वरूप परमेश्वराचा लाभ होतो. या सर्वांचा नीट विचार करूनच आपल्या पूर्वजांनी धर्म, अर्थ, काम आणि मोक्ष या चारी पुरुषार्थाची अशी क्रमवार मांडणी केली आहे.

तसेच हिंदुधर्माप्रमाणे संन्यास घेणे, वौद्ध धर्माचे अनुयायी होऊन भिक्षु बनणे, जैन धर्माची दीक्षा घेऊन सवसंग परित्याग करणे, खिश्चन धर्मप्रमाणे Priest किंवा Nuns होणे वैरे प्रकार यापुढे आपण गर्ह्य मानून त्या मार्गात विशेष उत्तेजन देण्याचे सोङ्गन दिले पाहिजे. मानवांत बुद्धितत्त्वाचा विकास या बुद्धी युगात आता कळसास पोहोचलेला आहे. अंधश्रद्धा मूर्तिपूजा, पुनर्जन्म किंबहुना देवाचे अस्तित्व या सव धार्मिक बाबीवर स्वतंत्र तन्हेने विचार करण्यास मानव क्षम झाला आहे. त्यास तसा विचार कोणताही धार्मिक अडथळा न आणता करू देणे हेच आजच्या धर्मानुयायांचे कतव्य आहे. आजच्या परिस्थितीत मानवी जीवन व त्यात निर्माण येणारी संकटे दुःख, आशा, निराशा, मानसन्मान, अपेक्षा-उपेक्षा या सर्व मानवाला योग्य मार्ग दाखविण्यास समर्थ आहेत. विषयसुखातून मिळणारे सुख हे मानवाने अपेक्षिलेले सुख नाही हे सांगण्या इतकी ताकद त्याच्या बुद्धीत आली आहे तेव्हा तशा तन्हेचे लिखाण करून आमच्या श्रेष्ठ पूर्वजांनी एकदा जे लिहून ठेवले. त्या बाहेर मानवाला जाता येणार नाही वैरे जुने विचार मानवाला घृणा येईपर्यंत उगाळत बसण्याचे आपण सोङ्गन दिले पाहिजे. वेदांत्याचे आपण सोङ्गन दिले पाहिजे. वेदांत्याचे किंचकट ब्रह्म, माया, पुरुष, प्रकृति हे शब्दप्रयोग जरी मूलतः तत्वनिर्दर्शक असले तरी त्यास मुरड घालून तेंच तत्वज्ञान हळीच्या परिस्थितीला अनुरूप मानवाच्या वाढत्या बुद्धीला घरून विवेक, वैराग्य, संन्यासाचा डांगोरा न पिटता त्यास समजावून सांगितले पाहिजे तरच हळीची परिस्थिती पालटतां येईल असे माझे ठाम मत आहे.

वेळ बराच झाला आहे. आपली ही दोन दिवस चाललेली अखिल धर्म परिषद यशस्वी रीतीने पार पाडण्यास आपण सर्वांनी जी मदत केली त्याबद्दल आपले सर्वांचेच पुन्हा एकदा आभार मानून मी माझे लांबलेले भाषण संपवितो व आपल्या सर्वांचा नग्रपणे निरोप घेतो.”

(अपूर्ण)

- श्रीसाईनाथ -

अश्रूचीं ज्ञालीं फुलें

(चाल-घडोघडी आई तुळी)

आज भाग्य उदया आले
अश्रूचीं ज्ञालीं फुले
आम्ही पावक साईचे
आम्हा चरण धूळ मिळै

- धु -

आम्हां हेंच पुण्य क्षेत्र
शिर्डी आमुची पंढरी
जात पंथ धर्म प्रंथ
भेद कुणा ना दरबारी - आज भाग्य

-१-

जैसा तारकांच्या सवे
शशी शोभतो गगली
तैसा भक्त वृंदासवे
साई नाचतो कीर्तनी - आज भाग्य

-२-

हरे राम कृष्ण हरे
हरे शाम साईनाथ
आम्ही शरण मंत्रोद्घारे
चरणी ठेवूनिया माथा-आज भाग्य

-३-

आज भाग्य उदया आले
साईनाथ नयनी भरले
दासचरणावरी लोले
अश्रूचीं ज्ञालीं फुले - आज भाग्य

-४-

—डी. बी. पोतनीस

आमचे गुरुदेव

लेखिका : सौ. लक्ष्मीबाई पालांडे

एक सिद्धयोगी व श्रीसाईलीलेचे लेखक कै. केशवराव प्रधान यांचा परिचय मागील अंकीं करून देण्यांत आलेला आहेच. त्यांच्या सांगिध्यांत आलेल्या एक साधिका सौ. लक्ष्मीबाई पालांडे यांनी त्यांच्यासंबंधीं कथन केलेल्या कांही आठवणी.

परमपूज्य श्री. प्रधानसाहेब आमच्या हृदयांत प्रधानस्थानीं गुरुदेव म्हणून कायम विराजमान झाले आहेत. संसारांत गृहस्थाच्या सर्व भूमिका यथासांग पार पाडणारे, पण सदैव उन्मनी अवस्थेत रहाणारे ते जीवन्मुक्त पुरुष होते. शक्ति-पातक्रिया करून व योगविद्येचे तत्त्व मनाघर बिंबवून हजारोना योग-साधना शिकविणारे ते अत्यंत उच्च कोटीचे स्थितप्रज्ञ योगी असून, इनकम् टॅक्स प्रॅक्टीशनरचा पेशा पत्करून साधे गृहस्थाश्रमी जीवन जगत होते. वागणूक एकदम साधी, त्यांचा पेहराव तर अगदीच साधा. फक्त पायजमा व गंजिफ्राक, खांदावर एखादा टॉवेल असे व आपण घरात शिरायच्या, नमस्कार करायच्या आधीच दारामध्ये हात जोडून “या या” करून हंसत स्वागत करायचे, जवळ बसवून घेऊन इतक्या अगत्यानें, उत्सुकतेनें व प्रेमानें चौकशी करायचे कीं, आपल्याला वाटायचे हे भेटले, बस्स, सर्व कांही मिळून चुकले.

येतील त्या सर्वांचे मार्गदर्शक

अगदीं साध्यासुध्या अशिक्षित संसारी खियांपासून ते मोठथा तत्त्वज्ञ विद्वानापर्यंत, लळान बालकापासून ते सत्तरी ओळांडलेल्या वृद्धापर्यंत सर्वांना जातपात, पेशा, श्रीमंती, गरीबी कांहीएक न बघता ते सारख्याच श्रेमाने व आपलेपणाने वागवीत असत. कोणाचेही क्षुल्क कां म्हणणे असेना, पण ते प्रत्येकवेळी मन लावून अतिशय उत्सुकतेने ऐकून घेऊन, त्यावर आपुलकीने शोडावेळ तरी विचारविनिमय करीत. साध्यासुध्या अडचणी कोणी मांडल्या तरी त्या डावलून टाकीत नसत. उलट योग्य ती तोड सुचवीत व माणसाला निर्भय बनवीत, अगदी मनमोकळेपणाने दुसऱ्याला विश्वासांत घेऊन व्यावहारिक उदाहरणे व उपमा देत देत, थेंद्रेखोरपणाने हंसत खेळत बारीक-सारीक गोष्टीतही उत्तम मार्गदर्शन करत. त्यामुळे माणसाला आपोआप आपलो चूक उमगून ती सुधारण्याचा मार्ग पण दिसू लागे, व वाटे की, माझ्यावरच द्यांचे श्रेम जास्त, माझंच बोलणे हे विशेष मन लाऊन ऐकतात व मलाच जीवनाचं खरं गौप्य द्यांनी विश्वासांत घेऊन सांगितलं. पण खुरे पहातां त्यांच्या सहवासांत आलेल्या आम्हा प्रत्येकालाच त्यांनी पित्याच्या वत्सलतेने व कर्तव्यतत्परतेने, मातेच्या निर्हेतुक श्रेमाने व सुहृदाच्या निःस्वार्थ सख्यत्वाने वागवले. आपले ज्ञान अनुभव व श्रेम जराही आपपरभाव न मानता मुक्तहस्ताने आम्हाला दिले.

प्रथम भेटीत माझी सांशंकता

पहिल्या भेटींतच त्यांनी आम्हाला आपलेसे करून टाकले, ध्यानाचा उद्देश समजाऊन सांगितला तेव्हां माझ्या अल्पबुद्धीप्रमाणे मी शंका मांडली की, मी इतकी साधारण, पदोपदी हजार चुका करणारी. क्षणाक्षणाला वैताग आणि संताप व्यक्त करत राहाणारी, ज्ञान तर कशाचेही नाहीं, तेव्हां मला काय ही उच्चकोटीची ध्यानावस्था साधणार! तेव्हां मला ध्यान साधले नाही तर नुसतेच डोळे मिठून बसून विचारात गुरफून बसून ध्यानच करते आहे अशी फसवणूक आत्मवंचना घडेल. पण प्रधानसाहेब म्हणाले, आहात तशाच रहा, मी बसलो आहे ना इथे ज्ञाहू घेऊन तुमच्या मनांतला केरकचरा साफ करायला? चित्तशुद्धि व वृत्तिनिरोध करायचा प्रयत्न

तुम्ही कसूच नका. आत्ताच इथे माझ्यासमोर डोळे मिटून बसा व सावकाश श्वास घ्या. आपोआपच विचार काबूत येतील व मन एकाग्र बनेल. “आणि आश्रय म्हणजे पहिल्याच्च बैठकीत त्यांनी किमया केली, माझे शरीर स्थिर झालें, डोळे उघडावेसे वाटेना. मन शांत झालें, बाहेरचे सर्व आवाज ऐकू येत असूनही परिणाम करीनासे झाले. विचारांचा उद्दव होताच तें विरु लागले. घरी परतल्यावर दिवस रात्र मन प्रधानसाहेबांच्याकडे च जोढ घेऊ लागले. त्यांच्या गूढ गंभीर व सतत प्रेमानें ओरंबेलेल्या दृष्टीची एकसारखी आठवण होऊन त्या डोळ्यांकडे टक लाऊन पहात बुसावेसे वाढ लागले. त्यांनीही नेहमी येऊन येथे बसा म्हणून आग्रहपूर्वक सांगितले.

थोडा वेळ तरी अंतमुख व्हावे

आम्ही नेहमी जात राहिलो, तेव्हां अनेक बैठकीत प्रसंगोपात बोलण्या बोलण्यांत त्यांनी आम्हाला आपले मन उघडे करायची संघी देऊन माणसाचे नेहमी चुकते कुठे व त्या चुका कशा सुधारायच्या ते दाखविले पण तें दाखवताना कोणावरच प्रत्यक्ष आरोप कसलाच करत नसत. अतिशय हल्ळवारपणे कोणाचेही मन न दुखवता कोणालाही अपमानित न करता फारच प्रेमल्पणे सांगत असत की, “माणसानें रोज थोडा वेळ तरी रात्री शांतपणाने अंतमुख व्हावे व विचार करावा कीं, आपण आज काय केलें? काय काय बोललो त्याचा उद्देश काय होता? तो कितीसा योग्य होता? कितीसा सफल झाला? असुक एक करायची किंवा बोलायची खरंच जस्तर होती काय कीं व्यर्थच हैं सर्व करत राहिलो? हा विचार करण्याची संवय लागली कीं, कोठे न कोठे हैं बोललो ते समजते व पुढील वेळी आपोआप तें टाकलें जातें व चुका सुधारल्या जातात. मात्र ह्याबाबतीत आपली आपण अतिशय कठोर परिक्षा घेतली पाहिजे. त्रयस्थ दृतीने स्वतःचे निरीक्षण केले पाहिजे. ह्या बाबतीत आत्मवंचना नको. आपली चूक मनोमन पटवून घेऊन प्रांजलपणे प्रत्यक्षात ती कशूल करण्याइतका मनमोकळेपणा आला तर चित्तदुद्धि तत्काळ झालीच म्हणून समजावें.

माणसाची नेहमीची वृत्ति

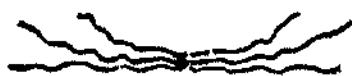
प्रधान साहेबाचे नेहमी सांगणे असे की, जीवनात मनुष्य आपल्या मनाला फार जपत रहातो. त्याचं भलतं स्तोम माजवतो, बुद्धीचं कोडकैतुक करीत रहातो. शरीराला फार महत्व देतो व त्याच्या सुखाचीच नेहमी चिंता वाहतो. परिणामी तो स्वतःच्या शरीर मन बुद्धीच्या अवास्तव आहारी जातो व स्वत्व पार विसरून, हें शरीर मन व बुद्धी म्हणजेच मी असं समजून सुखदुःख, मानपान, आशा निराशा, अकारण भीति, अकारण क्षोभ ह्यालाच जीवन समजून पार कामांतून जातो पण हे खरें जिणे नव्हे. ह्या शरीरमन बुद्धि मध्येच अडकून विकारवश चैतन्याचा न्हास होऊं देणे म्हणजेच स्वरूपापासून दूरदूर जाण आहे. मनाला सुखदुःखांत जखडून न ठेवता, मुक्त करण, स्वरूपाशीं रममाण होऊ देणे त्याला निरामय शांति प्राप्त करून देणे हे मानवाचे कार्य आहे.

मनाची तन्मयता व एकाग्रता

मनाची ही स्थिति असेल तर तो मानव. ही स्थिति ध्यानधारणेने ग्रास होते. ध्यान म्हणजे मनाची निर्विकल्प, निःस्तब्ध अवस्था. परमशांतावस्था, संपूर्ण आनंदमय अवस्था. पण ही प्राप्त होण्यासाठी संसार त्याग करून एकांतात जाऊन राहाण्याची जरूरी नाही. जपजाप्य, पूजापाठ, पोथीपुराण वाचण्याची, तत्वजड विद्याभ्यासाची जरूर नाही. मूर्तिपूजा, भजनपूजन, उपवास ब्रतवैकल्य करून शरीर झिजविण्याची जरूरी नाही. हे कांहीच न करता परमेश्वरी इच्छेने ज्या कुळांत ज्या परिस्थितीत जन्माला आलो व तदनुषंगाने जी कर्तव्ये करावीं लागतात, ती निमुटपणे करणाऱ्या, साध्या संसारी मनुष्याला स्त्री, पुरुष, बालक, तरुण, वृद्ध कोणालाही ही मनाची तन्मयता व एकाग्रता प्राप्त होऊ शकते. इच्छाशक्तीच्या बळावर विचारांना काबूत ठेऊन मी म्हणजे शरीरमन बुद्धि नाही. आधिव्याधी, झेशसंताप हे नुसते पहाणारा तो मी. भोगणारे ते शरीर. त्रासणारे तें मन. मी भोगणारा, त्रासणारा विचार करणारा नव्हे. मी नुसता साक्षीरूपानें, त्रयस्थवृत्तीनें, अलिस असा वेगळा आहे. मी अहंभावानें ह्या भोगाचे, विचारा विकाराचे कर्तेपण स्वतःकडे घेतो व त्यांत गुरफटला जातो. चित्त विचलित होऊन स्वानंदाला पारखा होतो. तेक्हां हा मीपणा म्हणजे अंहभाव काढून टाकला, शरीर, मन, बुद्धीचे सर्व धर्म त्यांचे त्यांना

सोपवून मग सर्वांमध्ये व्यापून राहिलेल्या अशा महाचैतन्यामध्ये आपलेही चित्त मिसळवून टाकले, आत्मा परमात्म्यांत विलीन केला कीं संपलें. “ सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ” ह्याचा हाच अर्थ.

एखादी पाककुशल गृहिणी कोंब फुटलेल्या वालाचे साल हळुवारपणे सोलून त्या वालाला मोकळा करते त्याप्रमाणे आमच्या जडबुद्धी चित्ताला प्रधानसाहेबांनी विचाराविकारांच्या अवास्तव आवरणांतून हलके बाहेर काढले व “ हृदयकुहरमध्ये केवलं ब्रह्ममात्रं ” ह्या ब्रह्मभावाचा अंकुर प्रस्फुटित केला. त्यावर आतां ध्यानधारणेचे अविरत जलसिंचन करून पल्लवित करावयाचे काम आमचें आहे. त्यासाठी त्यांचा वरदहस्त सदा आमच्या मस्तकीं राहो हीच त्यांच्या चरणी नम्र प्रार्थना.

सिद्धपुरुष संगीतसाधकास भेटतो—?

लेखक :— गो. श. हुजूरबाजार

सिद्धपुरुषाने संगीत साधकाला मार्गदर्शन करावे आणि त्याच्या जीवनाचा उद्धार व्हावा अशी उदाहरणे अनेक आहेत आणि अद्यापी घडत आहेत.

गुरुकडे विद्यार्जन केल्यावर तरुण गायक श्री. विष्णु दिगंबर पलुम्कर हे फिरत गिरनार पर्वतावर गेले. देवालयात गात बसले असतां एक सिद्धपुरुष हश्यमान झाला आणि म्हणाला, ‘ तुं आतां दक्षिणेकडे न जातां उत्तरेकडे कूच कर. ’ तरुण गायक उद्धारला, ‘ नाहीं ओळख पाळख, मराठी मुळखांतल्या गढ्याला, कोण वाट दाखवणार ? ’

‘नामदेवाला वाट ज्याने दाखविली तो तुला घेऊन जाईल. पंजाबांतच जा. पंजाबांत तुझी, ‘पांचवा वेद’ अशी ही संगीत कला जोम धरेल.’

आणि काय आश्रय, लाहोरला लवकरच ज्या विद्यालग्याची सुहूर्तमेड रोविली त्याचे नाव गांधर्व महाविद्यालय (५ मे १९०१) आणि पंडित ही पदवी घेऊनच हा तेजस्वी तरुण गायनाचार्य गुरुंच्या पायांपाशी आला. आध्यात्मिक गुरुंने व्यवहारिक गुरुवर मात केली होती.

आता दुसरे उदाहरण. हे बाकी एका स्त्रीचे आहे. ही गोमंतककन्या सम्यां << वर्षाची आहे. आपल्या ऐन जवानींत मुंबईत तिला मुसलमान उस्ताद गायनगुरु म्हणून लाभले. आणि वयाच्या सोळाव्या वर्षापासून सुमारे दोनतपे तिने संगीत-सम्राज्ञी हे पद भूषविले. सौ. अंजनीबाई मालपेकर यांच्या मातुश्री भगवद्गत्त होत्या आणि तेच बाळकङ्ग ताईना लाभले होते. सद्गुरु नारायण महाराज केडगावकर यांच्या त्या भक्त बनल्या. एका महत्त्वाच्या मेहफिलीनन्तर ताईचा आवाज एकदम बसून गेला. डॉक्टर-वैद्य हकीम यांनी हात टेकल्यावर ताईंनी केडगावची वाट घरली आणि महाराजांची करुणा भाकली. स्मितहास्य करून ‘मुखिं नाम गोविन्द’ असे महाराज म्हणाले, ‘ताई, मी तुझा गेलेला आवाज पूर्वीसारखा परत करून दर्इन. पण, तू गोविन्दाला काय मोबदला देणार ?’

ताई म्हणाल्या, ‘महाराज, मी तर आपलीच आहे. माझी कलाही सर्वस्वी नारायणचरणीच वाहिलेली आहे. माझा गळा मोकळा झाला तर इतःपर मी केवळ आपल्या समोरच गाईन.’

महाराज पुनः हंसले आणि म्हणाले, ‘बघ हं ? कठिण आहे हे ब्रत. वे ही खडीसाखर आणि जुळव घड्ज-पंचम तुझ्या तंबोच्याचे.’

आणि काय चमत्कार ! तंबोरे नाजुक जवारीसकट अनुरपन करू लागले आणि चन्द्रकिरणांनी चन्द्रकांत मण्याला पाझर फुटावा तसा त्या खडीसाखरेच्या खड्याने ताईचा शड्ज खडा झाला.

ताईंनी आपला शब्द खरा केला. त्या खडीसाखरेच्या खड्याने बड्या बड्या श्रीमन्ताना पराभूत केले. ताई त्यानंतर कुणाच्याही मेहफिलीचा स्वीकार करीनात. केवढा हा त्याग ? संगीताच्या इतिहासांत याची पुनरावृत्ति होईल असे सुतरां वाटत नाही. कारण, जमानाच बदललेला आहे.

आता एका तरुण पारशी कुमारिकेचे उदाहरण देतो. कु. झरीन दास-वाला हिला वयाच्या पाचव्या वर्षापासून बाज्याच्या पेटीचे वेड. ‘झरीन २४ वर्षाची झाली पण गेली २० वर्षे ती चिमुकली पेटी आहे तशीच आहे! पुढे तिची झेप सतार व सरोदवर पडली आणि आता तर ती ‘सरोद-शारदा’ या पदावर अधिष्ठित आहे. या बादनाव्यतिरिक्त तिला अन्य छन्द नाही. तिच्या प्रार्थनेच्या प्रकारात जिथे धर्मगुरु झरतृष्टाचें छायाचित्र आहे तिथेच श्रीगणपति-सरस्वती विराजमान आहेत. कु. झरीनचे आध्यात्मिक गुरु राजस्थानमध्ये असतात. त्यांचे वय हा एक अगाध रागस्वरूपासारखा विषय होईल. प्रवासात आणि मेहफिलीमध्ये ते तिचे दुरुन रक्षण करीत असतात. कारण, तिची मूर्ति आणि वादन दृष्ट लागण्यासारखीच आहेत. या विश्वासावर ही वादिका विश्वकीर्ति होणार यात शंका नाही.

आमचे एक भजनीगायक मित्र एक अनुभव सांगत असतात. आणि ही अगदी अलिकडची गोष्ट आहे. टाइपरायटर प्रमाणेच ते हार्मोनियमावर सफाईने बोटे फिरवीत, तसेच, फिरकीच्या क्रिकेट-चेंझूफेकीप्रमाणे त्यांच्या आवाजांत ते कारकुनांचे प्रसुख झाले. नाट्य-संगीत, भावगीत गायक या सर्वांना विदून ते अभंग गाण्यांत मन झाले. सुमारे बारा वर्षे ते एक भजनी मंडळ चालवीत आहेत. दादरसागर किनाऱ्यावरील श्रीज्ञानेश्वर मन्दिरांतील एकहि एकादशी भजनाविना सुनी झालेली नाही. श्रीज्ञानेश्वरसमाधिदिनादिवशी तर समाधीचे नामदेव अभंगगान पहाटे चार पासून सूर्योदयापर्यन्त रंगते. मोहनराव श्रीसाई माहात्म्याचे दाखले देतात. “शिर्डीला भजनाला उमेराहताना आवाज साफ बसला होता. मनांत बाबांचे स्मरण केले आणि काय चमत्कार? मी तीन तास निकोप सुरात गायलो. अजूनहि वाटते की कोठची, तरी शक्ति माझ्या मागे होती.”

आता हा लेख सुरु केला ज्यांच्या नावे त्या स्व. पं. विष्णु दिगंबरांच्या तीन पट्ट शिष्यांचा उल्लेख करून वाचकांची रजा घेतो. पं. वामनराव पांडे पं. विनायकराव पटवर्धन आणि पं. नारायणराव व्यास तिघेहि रामभक्त जप व प्राणायाम करून आवाज काढूत आणणे ही गुरुकिली तिघांना लाभली होती. ‘आमचे गुरुमहाराज’ असा आदरार्थी उल्लेख हे शिष्य करीत असतात. वयाच्या आठव्या वर्षापासून हीं मुले गुरुगृही राहून विद्याध्ययन करीत जीवनात त्याना यश लाभले. कारण सततोद्योग व गुरुवर निःसीम भवित.

ईश्वर—साक्षित्वाच्या खुणा

[खूण दुसरी]

*

श्रीदत्त योगेश्वर देवतीर्थ.

परमेश्वराचे अंशावतार, दार्शनिक महासाधु श्रीतुकाराम महाराज यांनी आपल्या जीवनाचें सार सांगितलें की “आम्ही वैकुंठवासी। आलो याचि कारणासी” याच कारणासी म्हणजे जगदोद्धारासाठी मार्गदर्शनासाठी. त्या काळच्या समाजांतील सर्व स्तरांमध्यें श्रीतुकाराम महाराज वागले, वावरले, मिसळले. समाजांत त्यांनी ‘भूती’ भगवंत’ पाहिला व सामान्य माणसासही साधना प्रार्थना करून आपले विहित कर्म करीत असतांना ईश्वर साक्षात्कार कसा करून घेता येईल, ते सांगितले. आचरून दाखवलें, त्यांच्या जीवनातून बोध घ्यायचा त्यांनी घेतला. साधना करायची त्यांनी केली. अस्तु; तर वेळोवेळी योग्य त्या समयानुसार अनेक माणसे कांहीनाकांही ईश्वरी तत्व समवेत घेऊन सामान्य जनाना मार्गदर्शन करण्यासाठी जन्म घेतात. अशाच पैकी श्री दत्त योगेश्वर देवतीर्थ होत.

साधारपणे दोन वर्षापूर्वी माझे एक परम स्वेही श्रीराम देशपांडे हे श्रीदत्त योगेश्वरांनी प्रकाशित केलेले ‘श्रीदत्तात्रय पूजा विधि’ हे पुस्तक घेऊन माझे कडे आले. त्यांनी माझेबद्दल श्रीयोगेश्वर स्वामी जबळ माझी प्रस्तावना केलीच होती. त्यांनी पुस्तक देऊन त्याबद्दल माझे मत विचारले. या वेळेपर्यंत मी श्रीदत्त योगेश्वरांना नीट पाहिलें नव्हते. त्याच सुमारास त्यांचेसंबंधी कांही वृतपत्रांतून उलट सुलट मजकूर प्रसिद्ध झाला होता. त्यावरून खरे म्हणजे महारांजाबद्दल माझे प्रथम ग्रह संबंध काही थोडीही निडा बसण्याइनापतही योग्य अनुकूल असा झाला नव्हता. तरीही तसे

स्पष्ट बोलून राम देशपांडे यांच्या भावनेला धक्का देण्याचे मला योग्य वाटले नाही. तजांतच देशपांडे यांचे सांगण्यावरूनच ‘श्री दत्तात्रय पूजाविधि’ मला वाचण्याची व मनन करण्याची इच्छा झाली. हीसुद्धा ईश्वरी प्रेरणाच नव्हे काय? याही परिस्थितीत मी “श्री दत्तात्रेय पूजाविधि” वाचून पाहिले व मी स्वतः एक एकनिष्ठ दत्तभक्त असल्याने मला त्यांत रुचीही वाटली व मी त्या संबंधी एक पत्र स्वामीना लिहिले. तें त्यांना पावते झाले. त्याची पोच त्यांचेकडून श्री देशपांडे यांचे करवी प्रसाद रूपाने आली आणि त्याची प्रति क्रिया म्हणजे माझे मन पालटले. पुढे ते मुबईस आले असतांना मी त्यांची भेट दर्शनही घेतले. या नंतर वेळोवेळी मला त्यांची खबर देशपांडे देत असत, तरीही अजून पर्यंत खरी वेळ, खरा योग आलेलाच नव्हता, कारण वर म्हटल्याप्रमाने माझे मत जरी पालटले. होतें तरी त्यांचे ठाई कांही अंश आहे अशी धारणा माझी झाली नव्हती.

याच अवस्थेत असताना दि. १ मार्च १९७० रोजी श्री. देशपांडे यांनी वार्ता दिली की स्वामी येथे येत आहेत व आपण दर्शनाला केव्हां जायचे? श्री. राम देशपांडे यांची स्वामिनिष्ठा पाहून मला त्यांचे फार कौतुक वाटते व त्यांचा भावडा भाव ते कौतुक वाढवतो. मी त्याना सांगितले की “मी तुमच्याच बरोबर दि. ५ मार्च गुरुवारी सायंकाळी दर्शनास येईन. वेळ दिवस ठरला क त्याप्रमाणे आम्ही गुरुवारी सायंकाळी स्वामीजीचे दर्शनास गेलो, पण या वेळी प्रथम पासूनच माझी वृत्ती अंतसुख झाली होती. आम्ही ‘उमासदन’ मध्ये विहन्सेट रोडवर गेलो. स्वामीजवळ मोजकीच ४।५ मंडळी होती, अत्यंत घरगुती स्वरूपाची चर्चा चालू होती. स्वामी आसनावर (पीठावर) आसनस्थ होते व समोरच श्रीदत्त व शिवमूर्ती छत्रपताकांकित होत्या. आम्ही स्वामीजीना नमस्कार केला व त्याच्या उजव्या बाजूला बसलो, त्याच वेळी कांही अन्य मंडळी स्वामीजींच्या दर्शनास्तव तेथें आली. त्यांचे बरोबर श्री स्वामीजींची आपले प्रकाशन-स्थायी वास्तू वगैरे संबंधी चर्चा सुरु झाली. मी थोड्या साशंक वृत्तीने त्यांचेकडे एकटक पहात बसलो होतो. याच वेळी माझे मनात विचार आले की “यांना विरक्त स्वामी कां म्हणावे?” यांची तर स्थायी वास्तूची चर्चा व श्रीदत्त प्रतिमेच्या विक्रीसंबंधी चर्चा चालली आहे. यांच्यात ईश्वरी अंश कुठे असावा?” त्याच क्षणी, अगदी त्याच क्षणी स्वामीनी माझेकडे नजर वळवून मंदसे हास्य केले

व म्हणाले “हाँ यह दत्त का चित्र हम बेचना चाहते हैं, यह इस लिये कि एक संकलिपित कार्य में बहुत लोगोंसे भाग लिया जाय। वैसे तो हम दत्त चित्र दे सकते हैं, लेकिन बेचा जाय तो दत्त का चित्र भी लोगोंको मिलेगा और कार्य भी होता रहेगा” माझ्या मनातली सांशंकता याच एका कंपनाने त्यांना कळली व माझे अंग शहारले आणि त्याच वेळी त्यांचे ठायी ईश्वरी अंश असल्याची खात्री पटली. त्यानंतर स्वामीनी दोन वेळा मधुर द्राक्षांचा प्रसाद दिला व आम्ही स्वामीना पुन्हा अभिवादन करून प्रसन्न मनाने घरी परतलो. यावेळची माझी मनःस्थिती जरा वेगळीच होती.

वरील घटनेचा अर्थ लावताना मला एवढीच संगती लागली की स्वामीजी नुसतेच बैरागी नाहीत, तर त्यांचे ठायी ज्ञान, बहुश्रुतपणाही जरूर आहे. मला वाटते की त्याना कांही सिद्धीही प्रसन्न असावी, असें त्यांच्या साधनेवरून वाटते, पण तें साधनेच्या व ईश्वर आराधनेच्या आड येत असल्याने ते सिद्धीचा उपयोग करीत नसावेत. पण स्वामीजी हे निःसंशय एक बहुश्रुत व अधिकारी आहेत. साधकांना त्यांचेकडून मार्गदर्शन जरूर होईल. पण जसे ‘फट म्हणतां ब्रह्महत्या’ तसे ‘हूः म्हणतां रोग मुक्ती’ त्यांचेकडून होणार नाही. त्यांचे जवळ प्रसाद नक्की आहेच व त्याचाच साधकांनी लाभ घ्यावा. ऐहिक ऐश्वर्याच्यासाठी त्यांच्या वशिल्याचा उपयोग न करतां आध्यात्मिक कल्याण साधून घेणे हेच इष्ट. आणि असेच साधक वागले तर व आपले कल्याण करून घ्यायचे साधकांनी मनांत आणले तर श्रीदत्तयोगेश्वर देवतीर्थ स्वामीच्या ईश्वरी अंशाच्या साक्षित्वास विलंब लागणार नाही.

ईश्वर साक्षित्वाच्या खुणा व ईश्वरी अंश हे सुसच असतात, ते जाणून घ्यावे लागतात.

श्री नामदेव महाराज केळकर

एका भक्ताच्या आठवणी

कथन करणारः श्री. आयू. एसू. शर्मा

श्रीनामदेव महाराज केळकर हे श्रीरामकृष्ण महाराज जांभेकर यांचे पट्टशिष्य. ते सुंबईत समाधिस्थ होऊन सुमारे अठरावर्षे झाली. निवडक भक्ताखेदीज त्यांची फारशी कोणाला माहिती नाही. श्री. आयू. एसू. शर्मा या त्यांच्या एक एकनिष्ठ भक्तानें कथन केलेल्या कांहीं आठवणी पुढे देण्यांत येत आहेत:—

संतसहवासाची व भगवंताच्या भक्तीची मला मनापासून आवड, पूर्वी मी लष्करांत नोकरी करीत असें. श्री. रामनाथ पै यांचा भाचा माझ्याबरोबर लष्करांत नोकरी करीत असे. एकदां त्याच्या वरी गेलो असतां माझी संतसहवासाची आवड लक्षांत घेऊन रामनाथ पै मला म्हणालें, माझ्या परिचयाचे एक सत्पुरुष आहेत. त्यांचे नाव श्रीनामदेव महाराज केळकर. मी जातां त्यांच्या भेटीस. कधी आपणास त्यांची भेट घेण्याची इच्छा असल्यास या ना माझ्याबरोबर.

ही घटना १९४८ ते १९५० या काळांतील आहे. एके दिवशी पै यांच्याबरोबर मी श्रीकेळकर महाराजांच्या भेटीस गेलो. पहिल्या भेटीत माझा व त्यांचा परिचय झाला. त्यानी आस्थापूर्वक माझी चौकशी केली.

ज्ञानेश्वरी या ग्रंथावर माझी श्रद्धा आहे. माझी मातृभाषा मराठी नसली तरीही ती वाचण्याचा, त्यांतील प्रत्येक ओवी समजून घेण्याचा, मी त्याकाळी मनापासून प्रयत्न करीत असे. कोणतीही गोष्ट प्रयत्नानी साध्य होते, प्रयत्नांती परमेश्वर या उक्तीवर माझा विश्वास आहे. वाचतां वाचतां, पठण करतां करतां जें समजत नाही ते समजेल, या भावनेनें मी ज्ञानेश्वरीचें वाचन करीत आहे.

वर सांगितल्याप्रमाणे पहिल्या भेटीनंतर सुमारे पंधरा दिवसांनी मी कैलं कर महाराजांच्या भेटीस पुन्हां गेलों तो बरोबर ज्ञानेश्वरी ग्रंथराज घेऊन, त्यांतील

ज्या कांहीं ओव्यांचा अर्थ मला समजत नव्हता, त्यांचा खुलासा करण्यावहूळ मी महाराजांना विनंती केली आणि त्यांनी जें सप्टीकरण केलें त्याने माझें समाधान झाले. यानंतरच्या अनेक भेटींत ज्ञानेश्वरींती गूढ वाटणारी माझीं कोडी त्यांनी अधिकारवाणीने सोडविली. मी त्यांना उलट सुलट प्रश्न विचारायचा. त्यामुळे कोणीही वैतागून गेला असतां. परंतु महाराज कधींही कंठाळले नाहीत किंवा वैतागले नाहीत,

त्यांच्यावरील माझी श्रद्धा उत्तरोत्तर वाढत गेली. मला त्यांच्याकडे कांहीं मागावयाचें नव्हतें. माझा स्वार्थ असला तर तो एकच त्यांचा सहवास घडावा, माझें मन भक्तिमार्गाकडे लागावें व माझ्याकडून निष्कामभक्ति व सेवा घडावी.

आमचे संबंध उत्तरोत्तर वाढत गेले. मी पोर्टट्रॉस्टमध्ये नोकरी करीत असल्यामुळे त्याकाळीं वाडी बंदरांत माझें निवासस्थान होतें. लहर लागली तर महाराज कधीं कधीं आमच्या घरी येत असत. घरीं आले म्हणजे माझ्या पत्नीला “अंबाबाई” या नावानें ते हांक मारीत असत. अगदी घरांतील माणसांसारखे वागायचे. आम्हांलाही परकेपणा मुळींच वाटत नसे.

माझ्या कचेरीत काम करणारा जनार्दन नावाचा एक पडेवाला होता. अत्यंत प्रामाणिक व आपल्या कामांत नेहमीं दक्ष. त्याला ४१५ मुळे होता. त्यापैकीं तीन लहान मुळे अशक्त व नेहमीं आजारी असत. मुलांची आई फार त्रासली होती. जवळच रहात असल्यामुळे आम्हीं हें पहात होतों. त्या बाईची आम्हांला दया यायची.

एके दिवशीं मी माझ्या पत्नीला म्हणालो महाराज आपल्या घरी आले म्हणजे त्यांना त्या बाईचीं तीं आजारी मुळे दाखवायची ते कांहींना कांहीं इलाज सांगतील. महाराज आले म्हणजे त्या बाईला हांक मारून मुलांसह तिला बोलावून घे.” त्याप्रमाणे श्रीकेळकर महाराज आमच्या घरी आले. मी घरी नव्हतों. नंतर आलों, माझ्या पत्नीने मी सुचविल्याप्रमाणे त्या बाईस दोन आजारी मुलांस घरी बोलावून घेतलें. तेवढ्यांत मी ही घरीं आलों. त्या दोन मुलांस महाराजांच्या पुढ्यांत ठेऊन आजाराने पिडलेल्या त्या मुलांच्या बाबतींत महाराजांनी कांहीं करतां आल्यास करावें अशी मी त्यांना विनंती केली.

माझी आग्रहाची व अंतःकरणापासून केलेली विनंती लक्षांत येऊन महाराज मला म्हणाले यावेळीं तुम्हीं साध्या पोषाखांत आहांत. तुम्हीं आपला ऑफिसरचा पोषाख करून या. या सुलांच्या आईला तुमच्यापुढे शंभर साष्टांग नमस्कार घालायला मी लावणार आहे. तेवढे घातलेच पाहिजेत.

“ कशाला त्या वाईला साष्टांग नमस्कार आणि तेही माझ्यापुढे घालायला लावतां ? ”

“ त्यांत तडजोड नाही व्हायची ! शंभर साष्टांग नमस्कार घातले पाहिजेत आणि तेही तुम्हांला. मी येथे बसून ते मोजणार आहे. ” महाराज म्हणाले.

महाराजांच्या या आदेशाच्या बाबतीत रदबदली होण्यासारखी नव्हती. मग बोलून तरी काय उपयोग ?

त्यानीं सांगितल्या प्रमाणे मी, आंत जाऊन ऑफिसरच्या पोषाखांत महाराजांपुढे येऊन खुर्चीवर बसलो. महाराजांच्या आदेशाची अंमलबजावणी सुरु झाली. त्या वाई मला साष्टांग नमस्कार घालू लागल्या. मी अगदी लाजल्या सारखा झालो होतो. १०।१५ साष्टांग दंडवत झाल्यानंतर वाई थकल्यासारख्या दिसूं लागल्या. मला दया आली. महाराजांकडे वकून मी म्हटलें “ महाराज आतां बस्स झाले. वाईला थांबायला सांगा कृपा करून ”

“ छे ! छे ! थांबणे नाही. शंभरी पूर्ण झालीच पाहिजे. ती होतांच मी थांबा म्हणेन ! ”

नमस्कारांचा कार्यक्रम पुन्हा सुरु झाला व तो शंभरावर येऊन पोहोचला. तेहांच थांबविषयात आला !

हा कार्यक्रम संपतांच महाराजांनी दुसरा कार्यक्रम सुरु केला. त्या एकेका अशक्त मुलास हाताने धरून त्याला थापटांनी बडवायचे ! मारामुळे ती मुळे मोठमोठ्याने कोकलत होती आणि त्यांची आई ओक्साबोक्सी रडत होती ! रडणे, ओरडणे चालू होते. डोळ्यांनी पाहण्यापलीकडे आम्ही कांही करू शकत नव्हतो. वेदम मारामुळे घायाळ होऊन जमिनीवर आडवी पडलेलीं ती मुळे दहा मिनिटांत शुद्धीवर येऊन चांगली हिंडा फिरायला लागलीं ! जसें कांही कांहीच घडले नाहीं ! त्यानंतर त्यांच्या अंगात चांगली ताकद येत गेली. ती लहानाची मोठी झाली शिकली सवरली आणि नोकरी चाकरी करून सुखासमाधानांत आहेत.

तो दिवाळीच्या आठवड्यांतील एक आनंदाचा दिवस होता. श्रीकेळ-
कर महाराजांना भेटावे या उद्देशाने मी रस्त्याने जात असतां माझे एक टँकसी-
वाले नातलग भेटले. ते मुंबईत टँकसी चालविण्याचा धंदा करीत असत,
त्यांच्याबरोबर त्याच व्यवसायांतील त्यांचा एक मित्रही होता.

मला पहातांच माझा तो टँकसीवाला नातलग म्हणाला, ‘येतां का ?’
तुम्हांला महालक्ष्मीचे दर्शन घडविण्यासाठी मंदिराजवळ सोडतो आणि मग मी
जाईन आपला माझ्या रोजगाराला.

त्याची सूचना मान्य करून मी टँकसीत बसलो. महालक्ष्मीला जाऊन
दर्शन घेतले. मला तेथून जायचे होते दादर येथे श्रीकेळकर महाराजांकडे त्याच
टँकसीने जातां आल्यास वरे असे वाटून टँकसीवाल्यास मी म्हटले, ‘अरे
बाबा ! मला येथवर आणून महालक्ष्मीचे दर्शन घडविलेस आतां दादरवर
श्रीकेळकर महाराजांपर्यंत घेऊन चल ना !’

‘छे, छे ! तसं कसं करतां येईल ? माझा धंदा मला पाहिला पाहिजेना ?
शिवाय पेट्रोल संपत आलं आहे त्याचं काय ?’ तो म्हणाला.

‘त्याची नको काळजी करू. तुझ्या पेट्रोलचा खर्च मी देईन, चल, जाऊ
या तुलाही महाराजांचे दर्शन घडवितो. ?’

होय नाही करतां करतां तो टँकसीवाला तयार झाला. त्याचा मित्रही
बरोबर होताच.

त्याने मला चांदणेवाढीच्या नाक्यावर आणून सोडले आणि तो
जाऊ लागला तेव्हां मी आग्रह केल्यावरून ते दोघेही आले माझ्या बरोबर.

माझ्या येण्याची महाराजांना अगोदरच चाहूल लागायची. ते मोठमो-
ठ्याने माझे नाव घेऊन म्हणायचे, “शर्माजी आले आहेत का ?” इतक्यांत
मी त्यांच्यापुढे उभा राहून त्यांना नमस्कार करायचा.

आम्ही तिघेही नमस्कार करून महाराजांसमोर बसलो. आम्ही बसतों न
बसतों तोच श्रीकेळकर महाराज आपल्या स्थानावरून उठले व टँकसीवाल्याच्या
नातलगास बडवूं लागले. “ज्याचे अन्न खायचे त्या अन्नांत घाण करून ठेवा-
यची काय ?” त्यांच्याकडे (म्हणजे माझ्याकडे) पेट्रोल मागायला लाज कशी
नाही वाटली ? “असें रागारागांत महाराज त्याला उद्देशून बोलत होते.

महाराज श्वणार्धात शांत झाले व त्या टँकसीवाल्याच्या शेजारीं बसलेल्या
माणसाची त्यानीं चौकशी केली.

त्याचा परिचय करून देतांना मी सांगितलें कीं ते दोघे एकच व्यवसाय
करणारे. ते एकमेकांचे मित्र आहेत. त्याला किडनीचा विकार असून त्यासाठी
दर पंधरा दिवसांनीं असें तीन वेळां त्याचें ऑपरेशन झालें. परंतु त्याची त्या
दुःखांतून अद्याप सुटका झालेली नाहीं. महाराजानीं कृपा करून त्याच्याकडे लक्षे
पुरवावें, अशी माझी विनंती आहे.”

“कशाला या भानगडी माझ्याकडे घेऊन येतोस ! मला स्वस्थ कां
राहुं देत नाहीस ?” महाराज मला उद्देशून म्हणाले.

“महाराज ! कोणी दुःखी माणूस पाहिला असतां तो दुःखमुक्त व्हावा
व त्यानें सुखानें जगवें असे वाटते, म्हणून मी आपणास तसदी देतो,
माफ करा हं !”

“बरं आहे. तुझी इच्छा पूर्ण होवो. त्याला अंगातील कपडे काढायला
सांगून माझ्या पुढें उभा कर !”

त्याप्रमाणे ते गृहस्थ अंगातील कपडे काढून महाराजांपुढें उभे राहिले.

“काशीताई ! एखादा चाकू घेऊन या पाहू. आतां मी ऑपरेशन
करणार आहें !

श्रीमती काशीताईनी चाकू आणून दिला.

तो चाकू हातांत घेऊन महाराजानी हळुवारपणे तो ऑपरेशन केल्या
गेलेल्या जागेवर फिरविला व म्हणाले, “माझं ऑपरेशन झालं. यानंतर पुन्हा
तो टँकसीवाला हयात असून त्याने ३।४ टँकसी गाड्या बाळगल्या
आहेत व तो चांगला भरभराटीत आहे.

एके दिवशी सायंकाळी मी माझ्या पत्नीसह श्रीकेळकर महाराजांच्या
दर्शनासाठी चांदणेवाडींत गेलों असतां सायंआरती चालू होती, थोडा वेळ
बसून महाराजांचा निरोप व प्रसाद घेऊन आम्ही जाऊ लागलो. तेव्हां
महाराजांस आमच्याकडे पैसे मागण्याची लहर आली. म्हणाले ‘खिशांत काय
असतील तेवढे पैसे काढून दे पाहू !

मी खिसा शोधून पाहू लागलो तेव्हां ५।७ रुपये मिळाले. ते त्याच्या
हातावर ठेऊन व नमस्कार करून आम्ही तेथून निघालो,

जातां जातां मनांत विचार आला कीं, खिशांत तर पैसे नाहीत. घरी टँकसीनें जाणें प्राप्त. त्याला पैसे नको का धायला ? मग दुसरा विचार मनांत आला की, घरी पोहोचल्यावर टँकसीवाल्याचे पैसे देऊन टाकाबे म्हणजे झाले !

असा विचार करीत आम्ही उभयता नाक्यार्पर्यत आलो. टँकसी कुठे आढळते का म्हणून मी पहात होतो इतक्यांत एकदम सोसाठ्याचा वारा सुरु झाला. धुरळा उड्डूं लागला आणि पुढे पाऊल टाकायचे कसे अशी परिस्थिति निर्माण झाली. वान्याचा जोर चालू होता आणि आम्हीही जोराने पुढे पुढे जाण्याचा प्रयत्न करीत होतो. सोसाठ्याच्या वान्यामुळे धुरळ्याबरोबर कागदाचे तुकडे पाने पाचोळाही उडत होता तेबद्यांत माझ्या पत्नीच्या छातीला त्या वहात्या वान्याबरोबर एक कागदाचा चिठोरा येऊन अडकला ! तो काच्य ! ती दहा रुपयांची नोट होती.

मी पुढे चाललो होतो. माझ्या पत्नीच्या आश्रयाला पारावाच नव्हता. कारण माझ्यापेक्षां तिलाच जवळ पैसे नसल्यामुळे घरी कसें जायचे याची अधिक काळजी लागून राहिली होती व वर सांगितल्याप्रमाणे घरी गेल्यावर टँकसीवाल्यास पैसे देतां येतील असें सांगून मी तिचें समाधान केलें होतें.

मला हांक मारून ती म्हणाली, “ अहो ! थांबा जरा ! हें पहा काय तें ! असें म्हणून ती दहा रुपयांची नोट तिने माझ्यापुढे केली व म्हणाली, “ काय चमत्कार आहे पहा या वान्याचा ! ”

“ वान्याचा कसला ? आपल्या पाठीशीं असलेल्या गुरुरायांचा हा चमत्कार आहे नाहीं का ? तुझी काळजी अंतर्ज्ञानानें जाणून त्यानीं वान्याबरोबर ही नोट पाठविली. आतां निश्चितपणे आपण टँकसी कसल जाऊं शकतो.” मी म्हणालो.

त्याकाळीं आमचें रहाणे वाढीबंदरला होतें. कधीं कधीं रात्रौ जेवणखाण आटोपून सर्व सामसूम झाल्यानंतर दादर स्मशान भूमीच्या टोकाला असलेल्या चांदणे वाढींत श्रीकेळकर महाराज यांस भेटण्यासाठीं व त्यांच्याशीं बार्तालाप करण्यासाठीं मी मोठ्या उत्कंठेने येत असें. त्या काळांत तो एक माझा छंदच होऊन राहिला होता म्हणा ना. कधीं कधीं रात्रीं बारा वाजतां मी त्यांना भेटण्यासाठीं घर सोडायचा.

(अपूर्ण)

शिरडी-वृत्त

एप्रिल १९७०

या महिन्यात मागील महिन्याप्रमाणे श्रींचे दर्शनास बाहेरगांवचे भक्त शिरडीस आले होते. काहीं कलाकारानीं श्रीपुढें हजेरी दिली ती खालीलप्रमाणे:—
कीर्तन

संस्थान गवई यांची श्रीरामदास नवमी, महाशिवरात्र, श्रीतुकाराम बीज, श्रीएकनाथषष्ठी, अशी एकादशीखेरीज जादा कीर्तने श्रीसमाधी मंदिरात झाली. तसेच श्री. ह. भ. प. लक्ष्मणबुवा शिरडीकर याचेही एककीर्तन श्रींचे मंदिरात झाले.

गायन

वसंत संगीत विद्यालय (निकेतन) मुंबई मुलामुलींचे गायन झाले.
(प्रो. श्री. जियालाल वसंत)

श्री. शेख मुनाफ कव्वाल मु. जामनगर ता. एरंडोल जि. जळगांव (पू.खा.)
श्री. पंडित श्रीकृष्ण लक्ष्मणराव हलेपवर मु. कलघटगी. जि. धारवाड
(म्हैसूर स्टेट)

भजन

ऑल इंडिया साईसमाज मैलापूर, मद्रास.

रंगपंचमी उत्सव

रंगपंचमीनिमित्त २८३।७० रोजी श्रींचे रथाची मिरवणूक सायंकाळी ५॥
ते ६॥ पर्यंत गांवातून निघाली होती. भजनी दिंडी, गारुड भारुड वगैरे झाले.

महाशिवरात्र

महाशिवरात्री निमित्त श्रींचे पालखीची मिरवणूक रात्रौ गांवातून निघाली
होती. भजनी दिंडी गारुड, भारुड वगैरे झाले.

हवापाणी

शिरडी येथील हवापाणी उत्तम असून रोगराई कांही नाही. उन्हाळा
भासूं लागला आहे.